

New
Direction

Davor Dijanović

**EUROPSKI OBZORI
KNJIŽEVNO-PUBLICISTIČKE
OSTAVŠTINE ANTUNA
GUSTAVA MATOŠA**

978-2-87555-119-1

Founded by Margaret Thatcher in 2009 as the intellectual hub of European Conservatism, New Direction has established academic networks across Europe and research partnerships throughout the world.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament.

REGISTERED OFFICE: Rue du Trône, 4, 1000 Brussels, Belgium. EXECUTIVE DIRECTOR: Witold de Chevilly.

The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

ŽIVOTOPIS A. G. MATOŠA	8
POLEMIČAR	11
O DRUŠTVU I POLITIČKIM IDEOLOGIJAMA	13
SLJEDBENIK ANTE STARČEVIĆA	19
HRVATSKA I HRVATI	25
ODNOS PREMA SRBIMA I PREMA IDEJI JUGOSLAVENSTVA	33
EUROPSKI OBZORI AGM-A	39
Literatura	48

Davor Dijanović, rođen 1987. godine u Bjelovaru, hrvatski je novinar, kolumnist, povijesni istraživač, geopolitički analitičar i publicist. U rodnom Bjelovaru završio je opću gimnaziju, a na Libertas međunarodnom sveučilištu u Zagrebu magistrirao međunarodne odnose i diplomaciju. Od 2008. do danas objavio više od 2000 novinskih i publicističkih priloga o temama iz područja politike, geopolitike, povijesti i kulture te nekoliko preglednih odnosno stručnih radova. Posebna područja njegova interesa su: suvremena povijest, političke ideologije, geopolitika, odnosi velikih sila i međunarodna sigurnost. Član je uredništva i novinar Portala Hrvatskoga kulturnog vijeća, kolumnist portala Direktno i suradnik Hrvatskog tjednika. Član je uredništva znanstvenog časopisa za kulturu, društvo i politiku „Obnova“, voditelj podcasta „Geopolitički objektiv“ te autor knjige „Hrvatska u žrvnju Jugosfere“ (2015.). Oženjen, otac četvero djece.

Nema sumnje da je Antun Gustav Matoš jedan od najvećih hrvatskih književnika i publicista ikada. Razdoblje hrvatske moderne može se nazvati *Matoševim dobom*. Bilo je i drugih velikih književnika po kojima su se periodizirala čitava književna razdoblja, no oni nisu danas toliki popularni kao Matoš. Njegovo djelo, prema ocjenama svih relevantnih književnih povjesničara, obilježavaju visoki estetski dometi. Književna struka jednoznačna je u ocjeni kako bez Matoševa stvaralaštva na području kritike, proze i poezije¹ hrvatska književnost ne bi bila onakva kakvu ju danas poznajemo. Upravo je Matoš, uz Eugena Kumičića naš najznačajniji francuski đak druge polovice 19. i početka 20. st., bio taj koji je hrvatsku književnost lišio uskogrudnog provincijalizma i prožeo tadašnjim europskim strujanjima. Matošev utjecaj na hrvatsku inteligenciju bio je toliko snažan da ga možemo usporediti s utjecajem kojega je svojedobno na političkom planu imao dr. Ante Starčević, čiji je Matoš bio vjerni sljedbenik.

Iako je uglavnom poznato da je Matoš bio izrazito domoljubnog, nacionalističkog usmjerenja - pa tako vjerojatno nema pismenije osobe koja nije pročitala njegove antologijske domoljubne pjesme kao što su 1909 ili *Pri svetom kralju* - njegove opservacije o društvenim, političkim i kulturnim pojavama u tadašnjoj Hrvatskoj i Europi nešto su slabije poznate širemu čitateljstvu. No baš njih i danas krasí velika literarna svježina i politička težina. Uz literarna pitanja, Matoš je, posebno u publicističkim tekstovima iznio angažirane stavove o politici, povijesti, filozofiji, religiji, društvenom i obiteljskom životu itd.²

Vodeći se onom Starčevićevom da je od djetinjstva naučio svaku stvar zvati njezinim pravim imenom, Matoš je svojim britkim perom, sklonim neumoljivoj kritici, ironiji i izrugivanju došao u sukob s brojnim istaknutim osobama tadašnjega javnog i književnog života. Za razliku od današnjih kritičara koji većinom djeluju pod autocenzurom i tiranijom političke korektnosti - gdje se nazivanje stvari svojim pravim imenom izjednačava s nepristojnošću, nedostatkom manira i kućnog odgoja - Matoš nije imao problema s time da glupana nazove glupanom, a izdajicu izdajicom. Njegovo gotovo čitavo djelo prožeto je političkom i društvenom tematikom. I onda kad piše o književnosti - on bistri političke teme.

Koja je, dakle, tajna Matoševih privlačnosti i danas? Akademkinja Dubravka Oraić-Tolić u razgovoru s autorom ovih redaka sjajno je povukla paralelu između Matoševa i današnjeg vremena: „Tajna privlačnosti Matoševih feljtona i danas je u njihovu stilu, duhovitosti i lucidnosti, a tajna aktualnosti u neobičnoj podudarnosti Matoševa i našega doba. Matošev doba

vrijeme prve industrijske revolucije, liberalnoga kapitalizma i prve globalizacije; naše je doba vrijeme druge mikrotehnološke revolucije, medijskoga društva i druge još snažnije globalizacije. Hrvatska je u Matošev doba siromašna, ideološki i politički razjedinjena zemlja prošarana stranim vlasništvom i kapitalom s golemom stopom iseljavanja u Ameriku. Bila je to politički obespravljena i marginalizirana kolonija u nadnacionalnom carstvu Austro-Ugarske Monarhije. Nakon što je na kraju 20. stoljeća, sto godina nakon Matoševih snova o državnoj samostalnosti, tu samostalnost napokon ostvarila, Hrvatska je ponovno darovala dio svoga političkog suvereniteta novoj nadnacionalnoj zajednici, peti put u svojoj povijesti, kao što je to učinila u doba kraljevskoga ugovora *Pacta Conventa* 1102., u pragmatičkoj sankciji 1713., u Austro-Ugarskoj nagodbi 1867. i u Jugoslaviji 1918. Danas je Hrvatska opet osiromašena, ideološki i svjetonazorno duboko podijeljena zemlja koja je svoje najbolje gospodarske potencijale već rasprodala stranim kompanijama ili to namjerava učiniti. Naša današnja vlada gotovo propagira radno tržište Unije i tako potiče iseljavanje mladih³, ovaj put obrazovanih ljudi. Hrvatska je pristupanjem Europskoj uniji ponovno dio velikoga nadnacionalnog carstva, sada zasnovanog na ultraliberalnom kapitalizmu”.⁴

Akademik Dubravko Jelčić primijetiti će da je Matoš „velika i kompleksna tema“, i to „ne zato što je mnogo pisao i o različitim temama, nego zato što je o svemu pisao različito“. Tako je pisao ne stoga što bi on brzo i lako mijenjao mišljenja i ‘preokretao šubarū’, nego „jedino zato što mu je nesređeno, kontroverzno doba u kome je živio davalo podjednako opravdane poticaje za sva ta protuslovna mišljenja i opredjeljenja“.⁵

Vladimir Horvat podsjeća na činjenicu da Matoš „nije bio pisac samo nominalno, ni amaterski, ni honorarno, nego egzistencijalno“. Pisanje je „osjećao kao svoju životnu potrebu obvezu, i doživljavao ga je kao svoje životno zvanje i kao jedino životno zanimanje, od kojega je - htio ili ne htio - morao i živjeti“. Zato Matoš nije pisao samo dok je pisao, tj. stvarao neko svoje konkretno djelo, „nego je gotovo trajno zapisivao u svoju priručnu Bilježnicu sve svoje dojmove i doživljaje, sve što je čuo ili pročitao, a smatrao je vrijednim da zabilježi“.⁶ Očekivano, zauzimanje stavova o relevantnim književnim, kulturnim, političkim i društvenim pitanjima svoga vremena dovelo ga je u sukob s mnogim tadašnjim literarnim, novinarskim i političkim autoritetima. I to baš njega više nego ijednoga književnika koji je tada djelovao.

U pismu Janku Leskovaru 17. travnja 1903. Matoš se žali se na svoju sudbinu: „Stekliši⁷ ne vole moga pravopisa, moga stila

1 Matoš se okušao u svim literarnim i subliterarnim žanrovima - noveli, poeziji, putopisu, eseju, feljtonu, kritici i polemici. (Krešimir BAGIĆ, *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Križe*, Naklada MD, Zagreb, 1999., 57.)

2 K. BAGIĆ, *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Križe*, 59.

3 Matoš je o tadašnjim emigracijama u Sjedinjene Američke Države zapisao: „Amerika, emigracija u Ameriku je danas najaktualniji naš problem, socijalni, politički, pa i moralni. Naš svijet, domaći elemenat, hrli slijepo u Ameriku, a pušta ognjišta polako i sigurno zauzima stranac: to je užasna činjenica, danas najsvremenija i najtragičnija, pred kojom nemoćno stoji naš sociolog, političar i moralista. (Antun Gustav MATOŠ, *SD*, VII., 204.)

4 Davor DIJANOVIĆ, „Prof. dr. sc. Dubravka Oraić Tolić: Matoš je aktualan i privlačan kao i prije sto godina“, *Portal Hrvatskoga kulturnog vijeća*, 4. svibnja 2014., <https://www.hkv.hr/razgovori/17575-d-oraic-tolic-matos-je-aktualan-i-privlaccan-cao-i-prije-sto-godina.html>, pristup ostvaren 30. studenoga 2023.

5 Dubravko JELČIĆ, *Matoš*, Globus, Zagreb, 1984., 7.

6 Vladimir HORVAT, *Matoševa poetika: Cmao, prva pjesma, Baudelaire*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1994., 17.

7 Stekliše bismo mogli definirati kao borbene pravaške političare u vremenu Austro-Ugarske Monarhije, sljedbenike Oca Domovine, dr. Ante Starčevića.

Davor Dijanović, 2011.

(“naduvenog”), moje govedarštine, moje širine. Obzorašima sam crvendac, Crvendacima sam šovinist, obožavatelj luksuza, elite, individualizma. Madžaronima sam hof-, banus- i dienstunfahig. Moralistima sam nemoralan, normalnim ljudima, većini, glupanima sam abnormalan. Veliki hrvatski karakteri zgražaju se nad mojim, vrlo rijetkim, feljtonima u prodanom madžaronskom listu. Jelovšek i drugi naši anarhisti drže me cinikom, hincem. Neki se čude, kako to te volim honorare, pa bili oni mršavi kao dr Arndold. Dr Arnold se čudi, da ga ne smatram velikim čovjekom. Braća Radići me ne mare, jer nisam paor kao Živko Bertić, Marjanoviću nisam realist kao što je on, Stuart-Mill ili Spencer. Tresić me ne mari, jer se narugah onoj njegovoj ditirampskoj faši“. ⁸ Na tragu ovoga Matoš će zamijetiti, pišući o recepciji svoga djela da „možda nema pisca početnika o kojem se tako različito sudilo kao o meni“⁹ I zaista, kao što naglasiti Ladan, „magnetizirao je i polarizirao čitav naš književni život, tako te se svaki znatniji hrvatski književnik u ovih šezdesetak godina osjetio ponukanim pozvati na Matoša, pa barem i u obliku izjave kako od njega nije učio. Svakog su nadarenijeg esejista ili optuživali da potkrada Učitelja ili ga oponaša ili su ga pak grdili što ne piše kao On“.¹⁰

Matoš, 1907.

Vjeran samo „slatkom vicu i dobrom ukusu“¹¹, Matoš je kao i svaka velika književna pojava, koja nije robovala dogmama i pomodarskim idejama - istodobno bio predmet divinizacije, ali i difamacije. Čarobni trigram AGM, naglašava Jelčić, znači „jedan pojam i legendu, cijelu jednu literarnu epohu hrvatsku, nepokolebljivi i neponovljivi jedan književni stav, vrhunac artizma i esprita u našoj književnosti“.¹² Taj trigram znači „jedno djelo bez kojega nam je, u punom i doslovnom smislu, nezamisliva hrvatska književnost“.¹³ Trigram AGM je „kao pečat, kao atest koji jamči originalnost i visoku literarnu kvalitetu uvijek, u svakom pojedinačnom slučaju, pa čak i onda kad su - objektivno - netočni ili sasvim klimavi i pretpostavke i zaključci koji se u tako signiranim tekstovima iznose“.¹⁴ Stanislav Šimić na sličnom tragu piše da je Matoš „određena, stalna mjera prema kojoj se mogu mjeriti kulturne vrijednosti; prema njemu se može određivati točnost ideja u Hrvatskoj.“¹⁵ Dr. Branimir Ivakić smatra da se Matoševo književno stvaranje izmiče „svakom ukalupljenju. I baš zato, što u pojedinim dijelovima njegovog stvaranja mogu razne struje naći potvrdu za svoje uvjerenje,

Matoševa pojava znači sintezu hrvatskog mentaliteta, gdje su pomiješane jednako njegove dobre osobine kao i loše“.¹⁶

Matoš, 1907.

Sve senzacije se ne mogu izraziti u svakoj književnoj formi, stoga se Matoš - ističe Milan Ogrizović - javlja u eseju i noveli, ali i u pjesmi.¹⁷ Umjetnost je za Matoša sinonim za lijepo. Ljepota je najviši, sublimirani izraz života, ona je sve: „Ljepota je iznad sreće i nesreće, kao sunce što jednako obasjava i srećnika i truplo samoubojice“.¹⁸ Literarno djelo za Matoša prije svega mora biti lijepo¹⁹, a tko ne poznaje dobro jezik, ne može biti ni dobar pisac. „Pjesnik je samo onaj tko posjeduje superiornu moć riječi i izraza“.²⁰ To su bili, utvrđuje Miroslav Šicel, osnovni kriteriji iz kojih je izrastalo Matoševo književno djelo, „bogato i neobično raznovrsno, djelo u kome je primarna težnja za ovladavanjem ljepotom uvijek (...) bila naročito naglašavana“.²¹

Matoš, 1907.

Hrvatsku i Zagreb kao inkarnaciju te Hrvatske Matoš je nosio u sebi kao osnovnu opsesiju i ishodište svih svojih ljudskih i literarnih manifestacija - od njih je uvijek polazio i njima se uvijek vraćao.²² Glavni razlog što je visoko cijenio Matoša, navodi Ksaver Šandor Đalski (koji je nerijetko lutao *jugoslavjanskim* bespućima), je taj što on ni na časak nije prestao ljubiti Hrvatsku i sve što je hrvatsko, iako se u tuđini potucao napušten i od Hrvatske i od Hrvata, koji mu uvijek činjaše više neprilika nego dobročinstva.²³ I sam će Matoš jednom reći: „Osim hrvatstva ništa u meni nije iskreno“.²⁴

Matoš, 1907.

Matoš je, dakle, nepromijenjenim intenzitetom tijekom čitava života gajio u sebi urođenu i snažnu ljubav prema Hrvatskoj i Zagrebu. To je, uočava Šicel, „bila jedna od konstanti neprestano prisutna i naglašena, direktno ili indirektno, u svim njegovim životnim manifestacijama, dakako, u literarnim najevidentnije“²⁵. I onda kad je bio najviše obuzet intimnim dilemama i formiranjem vlastitih koncepcija života i svijeta, traženjem puta do Ljepote, harmonije i sklada, on je, dodaje Šicel, „istovremeno, ne samo u prozi, člancima, feljtonima ili putopisima i pejsažima, nego i u pjesmama izražavao svoja nacionalna, patriotska osjećanja koja su predstavljala neraskidivi i sastavni dio njegove ličnosti“.²⁶ Matoš je pokazao kako nema dobre literature „bez povezanosti s tradicijom. Krvno vezan uz svoju zemlju i njene probleme koji su i njega tištili, nije se

izgubio u čistom artizmu, niti je ikada pokušao bježati od života i stvarnosti“.²⁷ „Nitko od nas nije svoju zemlju i svoj narod volio tako stravstvenom i očajničkom ljubavlju kao on, ljubavlju, koja se manifestirala u svakoj, pa i najmanjoj objavi njegovog burnog lutalačkog i romantičnog života.“²⁸

Matoš, 1907.

Matoš je za ljude koji su živjeli pod njegovim utjecajem, ukazuje Antun Barac, bio „propovjednik kulta narodne energije, graditelj novoga, profinjenijega pojma hrvatstva, borac za nove kulturne vrednote, prvi konsekventni Europljanin u našim provincijalnim predratnim prilikama.“²⁹ Bio je istodobno zapadnjak prostranih horizonata i uskogrudni hrvatski nacionalist, koji tako često mijenja mišljenja, a nepokolebljiv je samo u ljubavi prema Kroaciji.³⁰ Za Jašu Grgaševića Matoš je div koji „želi očistiti Hrvatsku od te guste čete čankoliza i trutova“, a drugi je pisac zapisao da nitko nije bio pozvaniji od Matoša, a nitko ne bi bio ni uspješniji od njega, da bičem ironije i sabljom kritike spali i sasiječe u korijenu mnoga zla koja se tako žilavo usadiše u hrvatsko društvo.³¹

Matoš, 1907.

„Meni Ljepota zamjenjuje religiju“, napisao je legendarni AGM u jednoj od svojih Bilježnica.³² Samo ono što nije korisno u praktičnom smislu za Matoša može biti istinski lijepo. Prava je samo ona Ljepota, koja postoji samo zbog sebe i dostatna je sama sebi.³³ Bitne riječi koje određuju Matoševu književnu i ljudsku orijentaciju nedvojbeno su: neovisnost, slobodumlje i - estetičnost.³⁴ Sloboda je bila „riječ koja bijaše - prije svih i poslije svih - Matošev ideal, jedina riječ koja obuhvaća sve: Matoševo društveno i umjetničko geslo, njegovu moralnu i estetsku težnju. Ona je zahtjev koji postavlja - sebi i drugima - patriot i estet“.³⁵ U visokom artizmu Matoš je gledao svoj stvaralački ideal, „a spajao je u svojim spisima opća estetska načela i specifične nacionalne potrebe idealnije od svih koji su takvu ‘simbiozu’ načelno zagovarali: pisac koji je bio aristokrat ne rodom, nego duhom, a demokrat praksom a ne uvjerenjem; pisac koji ne imadaše ugleda međe uglednicima, ali ga imadaše u širokim redovima građanstva više nego ijedan njegov prethodnik u hrvatskoj književnosti; pisac - najzad - koji je nadasve cijenio i mučno osvajao vlastitu slobodu u neslobodnoj zemlji, da bi mogao biti upravo takav, kakav je bio“.³⁶

Matoš, 1907.

Matoš, 1907.

^[1] Isto, 99.

^[2] A. G. Matoš: In memoriam – o 20-godišnjici pjesnikove smrti, Vlasnici i izdavači: Ljubo WIESNER (Samobor) i Roko MATULIĆ (Split), 1934. 7.

^[3] Antun BARAC, „Predavanje o A. G. Matošu“, u: A. G. Matoš: In memoriam - o 20-godišnjici pjesnikove smrti, 13.

^[4] D. JELČIĆ, Matoš, 40.

^[5] Isto, 219.

^[6] A. G. MATOŠ, SD, XVII., 145.

^[7] D. JELČIĆ, Matoš, 276.

^[8] Isto, 272.

^[9] Isto, 283.

^[10] D. JELČIĆ, Matoš, 286.

^[11] D. JELČIĆ, Matoš, 401.

^[12] D. JELČIĆ, Matoš, 414.

^[13] A. G. MATOŠ, SD, V., 234.

^[14] D. JELČIĆ, Matoš, 172.

^[15] D. JELČIĆ, Matoš, 402.

^[16] A. G. MATOŠ, SD, V., 179.

^[17] D. JELČIĆ, Matoš, 173.

^[18] Milan OGRIZOVIĆ, u: Uspomeni A. G. Matoša, 10.

^[19] Isto.

^[20] D. JELČIĆ, Matoš, 148.

Matošev je stil „plastičan i lapidaran, živ i elastičan, humorističan a kremenit, upravo iskristalizovan, blistav i, ako hoćete, apartan“.³⁷ On je, napisat će Velibor Grigorić, „pjesnik u svemu čega se duhom takne“.³⁸ I zato će jednom i sam napisati da ga hvata groza „pomišljajući da bi naše doba apsolutnog ekonomisanja moglo izumjeti financijsko tarifno ocjenjivanje ljepote“.³⁹ Matoš nikada, pa ni u Parizu, nije težio da na brzinu postigne uspjeh, još manje slavu. Znao je da se do uspjeha može doći samo radom, dok slava može vrlo lako sasvim izostati.⁴⁰

Matoš, 1907.

Bio je protivnik mediokritetstva. Kao što zapisa Milutin Cihlar Nehajev, ustao je „protiv polovičnosti, prosječnosti, tražio jak izraz i jaku ličnost“.⁴¹ „Preporučuje se“ - lamentira jednom prilikom - „za život samo očajni, u nebo vapijući mediokritet, dok je svaka etička i intelektualna superiornost kao nešto suvišno, abnormalno i neprirodno“.⁴² U skladu s time, tiskati radove za koje ne bi bio uvjeren da su ono što on može dati - to nije htio čak ni zbog osiguranja minimuma egzistencije.⁴³ Matoš je „pravi protivnik banalnosti, prosječnosti, konvencionalnosti, naličenosti, maske, laži“.⁴⁴ On je prirodan, iskren i subjektivan.⁴⁵ Kao takav, beskompromisan i vođen visokim literarnim kriterijima, Matoš je i prvi veliki primjer „kako u našim sredinama iznimni umjetnici, koji visoko nadrastaju svoje vrijeme, postaju tragične žrtve politikantskih prljavih intriga, kojima im se mediokriteti osvećuju za njihov talent“.⁴⁶

Matoš, 1907.

Nema, dakle, nikakve sumnje kako je riječ o književnom autoritetu divovskih proporcija. No jednako tako, Matoš je zauzimao stavove o svim bitnim političkim i društvenim kretanjima u tadašnjoj Hrvatskoj, ali Europi. Boraveći pet godina u Parizu, ali i u Ženevi, Firenci, Rimu, Münchenu i Beču upoznao je tadašnje europske političke i društvene prilike na samim izvorima. Zato je njegov književno-publicistički rad duboko prožet europskim strujanjima i nadahnućima toga doba. Ti europski obzori književno-publicističkog rada Antuna Gustava Matoša tema su ove knjige u kojoj ćemo se, međutim, radi dobivanja ukupne slike pozabaviti i njegovim odnosom prema drugim relevantnim pojavama i fenomenima njegova vremena.

ŽIVOTOPIS A. G. MATOŠA

Antun Gustav Matoš rodio se 13. lipnja 1873. u srijemskome selu Tovarnik na istoku Hrvatske. U rujnu 1875. preselio se s roditeljima u Zagreb, kamo mu je otac premješten iz Tovarnika.⁴⁷ Četiri godine kasnije, 1879., polazi u prvi razred opće pučke škole u Zagrebu. Nakon još četiri godine završio je četvrti razred pučke škole i pošao u prvi razred Velike gornjogradske gimnazije u Zagrebu. U peti razred gimnazije i u prvi razred Škole Hrvatskoga zemaljskog glazbenog zavoda polazi 1887. i tamo uči violončelo. Kao šestogimnazijalac 1889. napisao je prve stihove za koje se zna u spomenar desetogodišnjoj djevojčici Dragici Tkalčić, sestri svojih prijatelja Jurice i Ivana Tkalčića. Pohađajući po drugi put sedmi razred gimnazije u školskoj godini 1890./91. nije ga opet položio zbog nedovoljnih ocjena iz hrvatskog jezika, fizike i propedeutike. Od listopada 1891. boravi u Beču kao slušač prvog semestra Vojnog veterinarskog instituta. Do kraja ožujka 1892. boravi u Beču gdje zbog bolesti nije položio niti jedan od dva propisana kolokvija u Vojnom veterinarskom institutu, pa je poslije prvoga semestra izgubio stipendiju. Iste godine javlja se prvi put u književnosti u *Vijencu* književnom novelom *Moć savjesti*. Od jeseni 1893. služi vojni rok u Kutjevu, kao vojnik, pisar i najzad gefrajter pastuharske čete. Krajem lipnja 1894., nakon osmomjesečne službe u Kutjevu, poslan je u Potkivačku školu u Zagrebu. Potkraj kolovoza, dezertirao je i pobjegao u Srbiju: nekoliko dana boravi u Šapcu, a onda se vraća preko Save u Srijem. Gotovo mjesec dana kreće se između Privlake kraj Vinkovaca, Tovarnika, Vukovara i Plavke u Bačkoj, da bi ga na željezničkoj postaji u Srijemskoj Mitrovici prepoznali i uhitili kao vojnog bjegunca. Iz mitrovačkog zatvora odveden je u Petrovaradin i zatočen u staroj tvrđavi, odakle je, potkraj rujna, pobjegao.

Preko Novog Sada i Pančeva, početkom listopada, prispio je u Beograd. Samo nekoliko dana zatim upućuje molbu ministru prosvjete i crkvenih poslova, da mu odobri nastavak školovanja u beogradskoj gimnaziji, ali mu je molba odbijena. U svibnju 1895. nastavlja književnu aktivnost. U beogradskom *Pobratimu* objavljuje dvije novele i jedan glazbeni prikaz, u *Dnevnom listu* kazališnu kritiku, a u 16. broju *Nade*, 15. kolovoza, izlazi njegov prvi prilog u ovom časopisu, kritičarsko „pismo iz Biograda“, kojim se otvara dugogodišnja i značajna suradnja u ovoj reviji. U rujnu, upisao se kao izvanredni slušač prirodno-matematičkog odsjeka Filozofskog fakulteta beogradske Visoke škole. Krajem godine, počeo je zapisivati u bilježnicu životne literarne dojmove, misli, ideje, skice, dnevničke zapise, i opširne izvode iz lektire. Od siječnja do travnja 1896. namješten je kao čelist u kraljevskom srpskom Narodnom pozorištu. Istodobno je svom

krsnom imenu Antun dodao još ime Gustav, pa „uspomenu iz Zagreba“ *Zemljotres* (u beogradskoj *Omladini*, 28. siječnja) prvi put potpisuje A. G. Matoš. U ožujku 1897. gubi posljednji stalni prihod od sviranja u kazalištu. Na katolički uskrš, 6. travnja 1897. u *Dnevnom listu* izlazi prvi oštri pamflet protiv Matoša zbog njegove recenzije Veselinovićeve *Hajduka Stanka*.⁴⁸ U Bilježnicu zapisuje da namjerava putovati u Bugarsku, a možda i Pariz. Beograd mu je „dosmrđio“. Nakon troipogodišnjeg boravka napušta u siječnju 1898. Beograd i odlazi u Beč pa zatim u München gdje namjerava upisati Filozofski fakultet. No ni tamo ne ostaje dugo, nego putuje u Ženevu. Te godine nadao se da će u povodu 50-godišnjice vladanja Franje Josipa I. biti pomilovan, ali su mu potkraj godine te nade sasvim propale. Godinu kasnije, 1899., u nakladi knjižare Pacher i Kisić u Mostaru izlazi njegova knjiga *Iverje*. U kolovozu dolazi u Pariz. Do rujna napisao je novelu *Camao*. U *Hrvatskom pravu* 1900. objavljuje ciklus pisama iz Pariza (*Dojmovi s pariške izložbe*, *Pisma iz Pariza*). Godinu kasnije, u pariškoj reviji *L'Oeuvred'Art International* izlazi skraćeni prijevod *Samotne noći*, pripovijetke iz zbirke *Novo iverje*. Krajem srpnja i početkom kolovoza izlazi njegova druga knjiga *Novo iverje*. Nakon pariških godina 1904. se vraća u Beograd. U veljači 1905. počinje se javljati bolest njegove desne ruke. Prvi put je ilegalno u Hrvatskoj. Krajem godine izišla mu je knjige *Ogledi*. U veljači 1906. napisao je legendarni sonet *Utjeha kose*, prvu pjesmu koju je namijenio javnosti. Objavljena je u prvom broju *Savremenika*. Te godine počeo je potpuno pisati lijevom rukom. Sklopio je ugovor s Lavoslavom Kleinom, knjižarom u Zagrebu, o izdanju knjige i *Vidici i putovi*. Iste godine tajnik Matice hrvatske Antun Radić obavijestio ga je pismom da je Matičin odbor odbio rukopis njegove zbirke novela *Putovi*. Iduće godine u siječnju ponovno ilegalno boravi u Zagrebu.

U siječnju 1908. dolazi iz Beograda u Zagreb. To je bio njegov konačni povratak uoči amnestije. Kao poseban otisak iz *Hrvatskoga prava* izlazi njegova studija *Za Kranjčevića*. Krajem listopada putuje u Sarajevo u pohode bolesnom Kranjčeviću, ali ga nalazi na umoru. Sredinom prosinca izlaze *Umorne priče*, nakladom knjižare Mirka Breyera u Zagrebu. U rujnu 1909. izlazi knjižica *Tri humoreske*, nakladom Humorističke knjižnice u Zagrebu. Te godine istupa iz stranke prava. Uoči Badnjaka polaže učiteljski ispit iz pedagogije, a Zemaljska vlada ga imenuje privremenim učiteljem niže pučke škole uz pridjeljenje vježbaonice škole u Zagrebu, odobrivši mu istodobno dopust u svrhu pripremanja ispita za učitelja viših pučkih škola. Iduće godine imenovan je učiteljem u statusu učiteljstva županije zagrebačke te je položio ispite i hrvatskog,

47 U nedovršenoj autobiografiji zapisat će da je „Bunjevac porijeklom, Srijemac rodom, a Zagrepčanin odgojem“. (Antun Gustav MATOŠ, *Izbor iz djela*, Katarina Zrinski, Varaždin, 2008., 6.)

48 O tome će kasnije zapisati: „Ko istinu gudi, gudačom ga po prstima biju. Tako je i meni vazda bilo i bit će. U mom životu punom opasnosti doživio sam da je najopasnija zvjerka na svijetu kritikovani književnik, povrijeđena literarna taština. 'Brankovu kolu' obećam u zao čas recenziju Veselinovićeveg romana Hajduk Stanka. Roman bijaše slab i kritika nepovoljna. Cijela radikalna, a kasnije cijela beogradska štampa okomila se na mene. Izgubih mjesto u orkestru. Osumnjičiše me kao špijuna, pa je vicekonzul Jovanović morao naći drugog čelistu. Cijeli grad me bojkotovao. (A. G. MATOŠ, *SD*, V., 293.)

njemačkog i francuskog jezika, za učitelje viših razreda pučke škole, a zatim je položio i ispit za više pučke škole. Iste godine u nakladi zagrebačke knjižare i antikvarnice Josipa Sokola izlazi mu i knjiga *Naši ljudi i krajevi*. Godine 2011. prvi je put u Italiji. U Humorističkoj knjižnici u Zagrebu izišla mu je knjižica *Moraliste i druge satire*. Drugo izdanje knjižice *Život za milijune* izlazi 1912. u Humorističkoj knjižnici u Zagrebu. Krajem godine, pristao je uz ideju Julija Benešića o zbirci njegovih feljtona u ediciji Društva hrvatskih književnika, pa joj je već i odredio naslov: *Pečalba*. Godinu kasnije, 1913., putuje na liječenje u Rim. U studenom, puštena je u prodaju *Pečalba*,

zbirka kaprisa i feljtona, nakon što je Društvo hrvatskih književnika, kao nakladnik, pristalo na kompromisni prijedlog cenzure da se iz knjige istraga putopisni feljton *Od Pariza do Beograda*. U Rimu je 28. listopada posjetio liječnika radi bolesti grla, koji je proveo bolnu terapiju. Krajem godine primljen je na liječenje u Bolnicu milosrdnih sestara (Vinogradska bolnica). Iduće godine tri puta je operiran. Izmučen i iscrpljen umro je 17. ožujka u 2,30 ujutro. Vijest i nekrologe donijele su gotovo sve novine u Hrvatskoj. Grad Zagreb dodijelio mu je počasni besplatni grob I. razreda na groblju Mirogoj. Na sprovodu bila su mnoga ugledna imena tadašnje politike i kulture.⁴⁹

49 Matošev životopis vidi u: D. JELČIĆ, *Matoš*, 11.-33.

POLEMIČAR

Matoš cjelokupni književni i publicistički opus nemoguće je prikazati i objasniti bez razumijevanja njegove polemičke crte. Iako je danas možda i najpoznatiji po domoljubnim pjesmama, važna odlika Matoševa rada bez dvojbe je polemičnost. Polemike nisu bile nešto usputno i sporednoj u njegovoj književnoj djelatnosti, nego, ocjenjuje Jelčić, „upravo obratno, one su bile ako ne baš prvi, ali svakako najpoznatiji dio njegova književnog djelovanja. U javnosti je on uvijek bio popularniji kao polemičar nego kao pripovjedač ili pjesnik, pa je umjesno pretpostaviti da je i utjecaj njegovih misli, iznesenih u polemikama, bio vjerojatno vrlo velik i u krugu prosječnog čitateljstva“.⁵⁰ Već sam popis imena s kojima se sukobljavao i zametao kavgu ili samo vodio ponekad kraće, a ponekad i duže čarke prema Jelčiću „govori sasvim uvjerljivo, samo za sebe, da ova vrsta Matoševe književne djelatnosti otkriva ono pravo lice Matoševog, bez kojega njegovu ličnost i njegovo djelo ne možemo ni razumjeti ni ocijeniti kako valja“.⁵¹ U većini slučajeva raspolagao je dosta valjanim ili čak jakim adutima, no Matoš je mnoge bitke dobivao ne toliko uz njihovu pomoć „koliko uz pomoć efektivnih polemičarskih domišljatosti. I upravo do njih kao da mu je i samome bilo, vrlo često, više stalo nego do samih činjenica, koliko god čvrste one bile“.⁵²

I samog Matoša nazivali su robijašem, bivšim čovjekom, lopovom, ucjenjivačem, nitkovom, banditom, zločincem, muzikantom, vucibatinom, švindlerom, literarnim zabadalom, piskaralom, govedarom... S pedesetak, i više, ovakvih titula počašćen je Matoš u brojnim tekstovima svojih gnjevnih *protunožaca*, no, u pravu je Jelčić, „moramo biti pravedni pa priznati da ni on nije baš bio puno nježniji u oslovljavanju tih istih svojih nasuprotnika. Wenzelides mu je gnom i literarni kripl, odurna nakaza, sinteza žabe, foetusa i dvonošca; Kamov je dijaboličar idiotske poetike i kretenske retorike; Begović snob, tašti i nesavjesni skribent; Radošević literarni herostratić i sisavac koji spada u zoologiju. Kosor je tancmajstor. Parmačevića naziva gospodicom Parmačević, Prohaska je literarni drotičkar, Skerlić podlac koji indignira, ali ga ne može uvrijediti, a Plavšić je uvijek samo - Šogor (jer su, sugerira Matoš ovim nadimkom, sve njegove književne zasluge u tome što je oženjen sestrom Kranjčevićeve supruge)“.⁵³

Nije, međutim, sve ostajalo ni na tome, išlo se i do izrugivanja izvrtnjem imena. „Jednom ga je netko, u nepotpisanom članku, nazvao Augustom (s jasnom iluzijom na njemačku sintagmu dummer August), a Radošević je prezime Matoš izveo iz latinske riječi matto (=lud, mahnit), pa je i njegov stil nazvao matoidskim, ali ne bi se moglo reći da mu je Matoš ostao dužan: od njegova pseudonima Majer, kojim se kadikad potpisivao, izveo je on nepostojeću riječ Mjajce i tom komično obojenom besmislicom nasmijavao je vrlo efektno zlrado čitateljstvo. Pa je tako i Arsen Wenzelides postao Aršin Kripelides, Parmačević Spermačević, Ogrizović Ogrizina, Pasarić dr Pas, braća Radići su Drmačići, a Ujević jednom Fujević, a drugi put Huljević. Još je najbolje prošao, i to nije nezanimljivo, onaj kojega je možda najčešće uzimao na nišan, bilo da ga je nemilosrdno 'pijeglo' ili samo uz riječ bockao: Milan Marjanović. Prema njemu nije išao dalje od neuvredljive ironije: aludirajući na njegovu literarnu orijentaciju, zvao ga je Milanom Gercenom, a njegov časopis 'Zvono' - 'Kolokolom'“.⁵⁴

Prema svjedočenju Krešimira Kovačića o polemici s jednim svojim *protunošcem* Matoš je rekao: „Bum ga stavil na dijetu, na tanku koštu. Tri dana ne bu spal, kad ga moje pero pikne. Treba udariti tamo gdje najviše boli. Zato bum mu stal na kurje oko, a ako ga nema ja mu ga bum napravil“.⁵⁵

Antun Barac je 1934. u predavanju o Matošu primijetio da „u hrvatskoj prošlosti nema književnika koga su toliko napadali kao Matoša“, a nema ujedno niti jednoga pisca „koji bi vodio toliko polemika i s toliko ljudi kao što ih je vodio on. Ujedno nema u nas književnika o kome postoje tako različiti i oprečni sudovi kao što postoje o njemu“.⁵⁶

Matoševog je djelo, ocjenjuje Jelčić, polemično u gotovo svakom retku. Polemično je „prema društvu, prema realitetima života, prema političkoj stvarnosti Hrvatske, prema umjetničkim shvaćanjima i pojedinačnim književnim ostvarenjima. Sve što je pisao, pa čak i sve što je pisao u stihu, stoji - izričito ili posredno - u polemičkoj opreci s nečim što je tada postojalo i nametalo se kao vladajući model“.⁵⁷ Razlog tako širokoj polemičkoj aktivnosti krije se - smatra Krešimir Bagić - „u Matoševu odnosu spram polemike odnosno spram prije spomenutog načela borbe kojega je polemika prirodni izraz. Matoš je, naime, borbu proglasio

50 Dubravko JELČIĆ, *Nove teme i mete*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1995., 155.

51 Isto, 155.

52 Isto, 157.

53 Isto, 158.

54 Isto.

55 D. JELČIĆ, *Matoš*, 350.

56 Antun BARAC, „Predavanje o A. G. Matošu“, A. G. *Matoš (In memoriam)*, Wiesnerova biblioteika, Zagreb, 1934, 11.

57 D. JELČIĆ, *Matoš*, 313.

osnovnim preduvjetom svakog napredovanja⁵⁸. Jasno će to sam istaknuti: „Bez borbe nema razvitka“⁵⁹, a u „interesu razvoja svoje energije najradije (traži) protivnika, jakog protivnika za mjerilo svoje vlastite otpornosti.“⁶⁰ *Dragi naši suvremenici* prva je polemička knjiga u hrvatskoj literaturi. Ona je svojevrsna „abeceda moderne hrvatske polemike i udžbenik polemičkih strategija i katalog postupaka koji polemičaru pomažu u prisvajanju dominantne pozicije u sporu.“⁶¹ Smatrajući artizam iskonskom odlikom svake prave umjetnosti⁶², Matoš je i u polemici artist te nastoji čitatelja dobiti za svoj stil.⁶³ Smisao svih Matoševih polemika, istaknut će njegov prijatelj Karlo Häusler, pobjeda je „pravih nad lažnim vrijednostima. Njegova hrabrost u teškim i nesnosnim prilikama bila je velika i iskrena kao plod dobroga unutarnjeg počela. Govorio nam je: ‘Budimo vazda na strani slabijega’.“⁶⁴

U analizi Matoševih pogleda i stavova u ovoj se knjizi prije svega oslanjamo na Matoševa sabrana djela iz 1973. Tih njegovih dvadeset svezaka je, ističe jedan od priređivača Matoševih djela, akademik Jelčić i danas „prava riznica umjetnosti i duha, nadahnutih pjesničkih slika i vizija, jednako u stihu kao i u prozi; čitanka štiva visoke imaginacije i besprimjerne (u nas) osobnosti i snage u izrazu; enciklopedija ideja i misli o svemu - ili gotovo o svemu - što se u onih dvadesetak godina njegova rada zbivalo na našim meridijanima u području književnosti i kulture, društva i politike, i što je ulazilo u obzorje humanistički naobraženog našeg intelektualca od sredine posljednjeg decenija XIX. stoljeća pa do predvečerja Prvoga svjetskog rata. Riznica mudrosti i srca, ironije i kletve, srdžbe i sarkazma, ljubavi i... i one bolne, krvave, muške sentimentalnosti, koja zna provaliti i svladati hotimičnu grubost, a ne stidi se ni suza, iskrenih i toplih suza što pale kao lapis infernalist“.⁶⁵

O DRUŠTVU I POLITIČKIM IDEOLOGIJAMA

Kao novinar i literat koji je pratio europski tisak i živio u nekoliko europskih prijestolnica, Matoš je zauzimao stav o dominantnim političkim idejama i ideologijama svoga vremena. Kritizirao je tako socijalizam koji je z nj „kapitalizam bez kapitalista“.⁶⁶ Princip socijalizma, naročito „onog gdje je država jedini posjednik, nije princip slobode“.⁶⁷ Kolektivistički režim, dodat će, je „vječna neimaština, iznenađivana čestim gladnim godinama“.⁶⁸ Matoš nije bio u pravu kad je napisao da je „socijalizam cijelog obrazovanog svijeta danas već nacionalan“, ali je dobro ocijenio domaće socijaliste kad je ustvrdio da su oni „vatreni internacionalci, čoravo stado za nehrvatskim vođama, pomažući indirektno sve protuhrvatske drangove, od njemačkoga i srpskoga pa do talijanskoga i mađarskoga“.⁶⁹ Za Matoša internacionalizam je nepoetičan „kao agenat za osiguravanje ili članak Bernsteina i Spencera“.⁷⁰ Socijalizam nije još dao svijetu „nijednog velikog umjetničkog i kulturnog impulsa, a u literaturi, umjetnosti i čak u samoj znanosti bijaše njegov utjecaj više štetan no koristan“.⁷¹ Socijalisti su „rođeni dušmani hrvatske solidarnosti. Oni su po svom internacionalnom programu zakleti neprijatelji svake, pa i hrvatske domovine“.⁷² Iako se u Parizu družio s pojedinim pristašama anarhizma, a kratko bio i suradnik jedne francuske anarhističke smotre, nikada nije imao nikakve simpatije prema toj ideji.⁷³

Matoš nije štedio ni loše strane kapitalizma pa je istaknuo da je skupoći „kriva u prvom redu imperijalistička politika u službi velikog kapitalizma, pa karteli i trustovi“.⁷⁴ Liberalizam je za Matoša, koji je i sam cijenio mnoge ideje klasičnog liberalizma, „tolerancija, sloboda mišljenja i poštivanja tuđe slobode savjesti“.⁷⁵ Istodobno, Matoš ističe da koliko god cijenili duh napretka, duh konzervativizma, prave konzervativnosti „odgovarajući ekonomskom načelu štedljivosti, nije manje važan od duha evolucije i revolucije“.⁷⁶ On piše da se modernisti i naprednjaci odriču imena hrvatskog, a on za to nije spreman jer zna „da narodi mogu izvoštiti sve samo ne ime ako ga

izgube, čist sam Hrvat. Ako je to nešto konservativno, onda sam konservativac.“⁷⁷ Matoš primjećuje da mladeži imponiraju riječi humanitet, napredak, ljudska prava, sloboda da je lako „pogoditi kamo vodi argumentacija koja hrvatsvo u cijelu hrvatsku današnju opoziciju izjednačuje s rimskom i bečkom reakcijom“.⁷⁸ Oni bi htjeli hrvatsvo, „pravo hrvatsvo identificirati sa svim što je reakcionarno, glupo i zaostalo“.⁷⁹

U vjerojatno i najboljoj monografiji o Matošu Tomislav Jonjić ukazuje na složenost Matoševih političkih ocjena i kvalifikacija: „Pristaše Nagodbe smatrao je Matoš konzervativcima u političkom smislu, čak i onda kad oni na umjetničkom planu zastupaju modernistička načela, konzervativci su mu pak klerikalci i onda kad su protunagodbjenjaci, a konzervativci su i svi oni koji se iz ma kojih razloga i pobuda protive kulturnoj razmjeni sa Zapadom - ponajprije Francuskom - te unaprijed i oštro otklanjaju strane utjecaje“.⁸⁰ I dalje: „Osebujan i svoje glav, Matoš je bio artist i individualist, pa zato nije vidio proturječje u tome da i sebe istodobno smatra modernistom, naprednjakom (jer smo ponosni pristaše naučnog i umjetničkog napretka Zapadne Europe), i - poput Starčevića - konzervativcem (jer se u narodu polupismenom i konservativnom ne možemo igrati jeftinih reformatora). Već kao nacionalist, starčevićanac, nije mogao biti dosljedno konzervativan, ali je na svakom koraku pokazivao otpor radikalnim modernističkim težnjama. Ipak su ga suvremenici obično nazivali modernistom, ali su već neki od njih uočavali da snažne tradicionalističke i konzervativne crte u njegovu djelu nisu slučajne i nisu tek uzgredni plod poslovičnih Matoševih proturječja“.⁸¹

Matoševi suvremenici davali su različite ocjene o njegovim političko-ideološkim pogledima. Za Tina Ujevića Matoš je „branio ideje konzervativizma, autoriteta, tradicije“, jer je mislio kako je „negacija demokracije velika usluga za državu“.⁸² Häusler je smatrao kako je Matoš tražio ravnotežu između modernoga i konzervativnog, a Krleža je držao da je Matoš bio

58 K. BAGIĆ, *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže*, 63.-64.

59 A. G. MATOŠ, *SD*, XIII., 143.

60 A. G. MATOŠ, *SD*, XII., 174.

61 K. BAGIĆ, *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže*, 67.

62 Isto, 77.

63 Isto, 69.

64 Karlo Häusler, *Uspomene na A. G. Matoša*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941., 10.

65 D. JELČIĆ, *Matoš*, 36.-37.

66 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 160.

67 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 160.

68 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 160.

69 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 160.

70 A. G. MATOŠ, *SD*, III., 249.

71 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 159.

72 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 158.

73 Tomislav JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićim barjakom*, AGM, Zagreb, 2019., 779.-780.

74 A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 288.

75 A. G. MATOŠ, *SD*, XIV., 165.

76 A. G. MATOŠ, *SD*, XI., 247.

77 A. G. MATOŠ, *SD*, XIII., 36.

78 Isto, 98.

79 Isto.

80 T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićim barjakom*, 814.

81 Isto, 814.-815.

82 Isto, 815.

istodobno i liberal i konzervativac.^[*83*] Velibor Gligorić piše da je Matoš bio „konzervativac kojini je toliko tugovao za običajima, za moralom i starim upravama, koliko za istorijom, spomenicima, tragovima nepovratnog stoleća“.^[*84*] Božidar Kovačević mišljenja je da je unatoč svom impresionizmu i nedosljednostima Matoš bio „konzervativni narodnjak i nepomirljivi Hrvat u času kada se na sve strane jugoslovenstvuje, a Tomislav Prpić naziva ga tradicionalistom.^[*85*] Prema Ivi Andriću, „u njegovoj ljubavi za tradiciju ima nešto očajničko, ima nešto više nego što smože bolećiva duša jednog romantika. Otrovan životom i prokisao iskustvom ima još uvijek naivnu djetinjsku ljubav za Hrvatsku, majku, koja svoju djecu doji zatrovanim mlijekom“.^[*86*] Antun Barac ističe da je Matoš „po svojim životnim simpatijama i antipatijama bio (...) tradicionalist, pobornik historizma, pristalica aristokracije, individualizma, a protivnik pozitivizma, realizma, itd., i prema tome konsekvantan protivnik naprednjaštva“.^[*87*] Marijan Matković ga karakterizira kao „modernističkog tradicionalista“, a Ante Stamać je stava da je Matoš „‘modernost’ shvaćao najčešće kao kult oblika“, prenosi u hrvatsku književnost estetiku nekih uglavnom francuskih autora, ali se „nije dovinuo do samog duha moderniteta“.^[*88*] Srećko Lipovčan će Matoša ocijeniti nositeljem „liberalne političke misli“, a Ivo Banac ga opisuje kao aristokratskog demokrata s „naprednim tradicionalizmom“.^[*89*] Drago pak Šimundža misli da Matoš „kad je riječ o društvenom, duhovnom i religiozno-etičkom području, nije bio nikada konzervativac, ali ni jednostrani liberal, naprednjak ili modernosti“, nego je „na svoj način bio i jedno i drugo, ili točnije, da ima različitih elemenata: nekada je bio liberalni konzervativac, a nekad konzervativni liberal“, pri čemu drži „da ga je pravilnije nazivati liberalom - dakako, u ondašnjem značenju tog termina - negoli modernistom“.^[*90*]

Nije, dakle, moguće jednoznačno ocijeniti Matoševe političke poglede. Matoševo je djelo na svakom području na kojemu je djelovao kompleksan i slojevit fenomen. Ponekad se čini da iznosi kontradiktorne tvrdnje o istim temama. Njegov rad, svakako, nije moguće simplficirati i olako svrstavati u ove ili one ladice. Ono što je, međutim, sigurno je to da je bio kritičan prema vremenu u kojemu živio pa će tako zaključiti da „što više napreduje civilizacija, teže je odrediti zakone morala, jer sve više iščekzava pojam prirodnosti“.^[*91*] U skladu s time, on

smatra da doživljavamo „silnu moralnu krizu“.^[*92*] To je, bit će, povezano i s time što „današnja nauka nije dala tako jasnih moralnih pojmova kao vjera“.^[*93*] Nasuprot progresističkom mitu o stalnom napretku, Matoš drži da „napredak nije jedna stalna forma sreće“.^[*94*] Progresistička ideologija daje prvenstvo materiji nad etikom i duhom te kad govori o napretku govori isključivo o materijalnom napretku. Matoš je pak profetski ukazivao na opasnost dana kada će se „kao mašina, radnik, vojnik, pretvoriti u oružje, u materiju, a materija, primivši srce i dušu ljudsku, materija, topovi, puške torpedi i aeroplani, sva ta ubojna sredstva će oživjeti, pobunit će se, automati će postati živi i u prah, u sunčani prah će smrviti automatisano, materijaliso čovječanstvo, bijedno ljudstvo, što je u žudnji za grubom silom postalo stvar, surovu silu oživilo i organizovalo bez snage da joj zapovijeda“.^[*95*]

S jedne strane, u Matoševim pričama, novelama i feljtonima jasno je „razvidan strah od modernog svijeta koji uništava sve ono što je romantično, lijepo i staro, ono u čemu je sačuvana pučka tradicija i narodna duša“.^[*96*] S druge strane, on ne osuđuje modernizam onakvim kakvim ga on shvaća, ali kakvoga prema njegovom sudu u Hrvatskoj nije bilo: „Biti moderan znači biti originalan, tj. imati duha i energije, drugačije shvatiti i prikazivati svijet ili sebe od ostalih, starijih. Modernost je sloboda, jer je samo slobodan čovjek samostalan. Moderno je nešto novo, modernista je dakle vrsta opozicionalca. Modernost je individualizam, jer umjetnik-novajlija u početku stoji sam, neshvaćen; često je proti svim, često ostane - propadne. Kao novost, modernost je razvitak. Nema, čini se, nezahirenog mozga koji bi u načelu mogao biti protiv modernizma - osobito u nas gdje nema starih škola i manira“.^[*97*] No Matoš ne želi modernizam koji bi značio unifikaciju duha i svođenje čovječanstva na masu.^[*98*] „Mi smo za idealizam u umjetnosti jer smo za nj u moralu i politici. (...) Mi smo idealiste, jer ne branimo samo kesu od kulturnih kesaroša i lupeža, jer se ne borimo samo za ekonomske probitke nego i za ugroženi nam jezik i očuvanje mučenice duše hrvatske. Idealiste smo jer smo nacionaliste, narodnjaci i Hrvati.“^[*99*]

Prava modernost za Matoša uvijek ima „aristokratsko obilježje, kao početak Ibsenove drame, Renanove filozofije ili Manetova slikanja. Bečka Secesija, novost za Beč (ili Zagreb), bijaše već

stara moda u Parizu. Modernost je općeniti oblik sveukupnog najnovijeg ljudskog napretka, i moderan je onaj koji je sposoban sudjelovati ili barem razumjeti najnovije potrebe suvremenog duševnog i socijalnog života. Moderan, pravi moderan čovjek prema tome tek je ideal jer je suvremeni život naučni, umjetnički, politički i socijalni tako bogat, komplikovan i nepregledan da pojedinac može razumjeti i pratiti tek neke modernizme“.^[*100*] Međutim, moderno nije samo ono što je novo. „Riječ moda obilježava i pojave koje su kratka vijeka i koje se primaju više silom običaja no silom osvjedočenja. Biti moderan ne znači biti poznat, a ono što nije dugotrajno, što ne odolijeva modama, nije vrijedno mode. Moderan čovjek je onaj koji zna razlikovati pomodnosti od modernizma; koji zna razlikovati modu dana od mode vječnosti, jer prava novost, pravi modernizam je samo onaj koji uvijek ostaje u modi. U tom smislu veli Pascal: ‘Oni koje zovemo klasicima bijahu odista novi (moderni) u svim stvarima’. Svaki je pravi modernizam dakle opozicija proti modi, a filistar, čovjek nesposoban za napredak i shvatanje pravih novosti, pozna se po tome što nerealnosti mode smatra evolucijom, što je - po Schopenhauerovoj definiciji - ‘najozbiljnije zabavljen realnošću koja to nije’. Moderna je dakle samo ona originalnost koja je sposobna preživjeti sve mode, a upoznati, ocijeniti i cijeniti je često nije davno savremenicima“.^[*101*]

U skladu s ovim promišljanjima, Matoš nije bio sklon avangardi, futurizmu kao ni kozmopolitzmu.^[*102*] Njegov aristokratizam nije žal zbog propasti aristokracije^[*103*], nego je „aristokratizam jednog artista naglašenog individualizma: Matoš je aristokrat duha, odnosno aristokrat samo u mjeri u kojoj umjetnost smatra darom izabranih“.^[*104*] Ovako shvaćanje - kako će ocijeniti Petar Žuljević - nije spriječilo Matoša da se približi narodu i shvati narodnu kulturu.^[*105*] Prilikom jednoga od ilegalnih posjeta Zagrebu 1906. konstatira da se narod budi i „nosi tvoju svetu zastavu - Hrvatska, Hrvatska!“.^[*106*]

Uvijek slon kritici, Matoš 1900. piše da „ne bijaše stoljeća manje poetičnog od ovog. Još nikada ne bijaše evropsko društvo prozaičnije odjeveno. Još nikada ne bijaše paysage bjedniji nego danas kada drijade i nimfe guši dim pobjedne lokomotive. Buržoa, u kojega su ‘poletna’ jedino krila njegovog fraka, pretvorio već cio svijet u nesnosnu tvornicu i bakalnicu“.^[*107*] Godinu poslije u istom duhu bilježi: „Novac nam dalo mjesto Gospoda, tvornicu mjesto crkve, liberalizam mjesto slobode,

Rothschilde mjesto plemića, advokate mjesto Napoleona, hiljadu rdavih mjesto jedne dobre knjige, razne drangulije mjesto mlijeka majčinoga, mozak mjesto srca. Nekad vjerovahu u putovanje duša, danas u puotvanje robe i metempsihozu značaja. Nekad klahu Arape - barem u ime ideala, danas kolju kršćane Boere i poganina, mudrog Kineza, u ime novca i Vilima II. Potomke Gupca hvata groznica već pri čitanju muka gvozdenih, ‘glupih’ i suhookih otaca. Danas je ženiti se junaštvo kao nekad udarati na Turke. Znamo i ne vjerujemo, imamo duha, nemamo volje“.^[*108*]

Kako je stario, Matoš je bio sve kritičniji prema novom dobu i sve češće modernost poistovjećuje s pomodnošću.^[*109*] Prema ocjeni Oraić-Tolić, Matoš je nakon 1908. postao „konzervativniji“.^[*110*] U članku *Turska na umoru* Matoš tako 1913., godinu dana prije smrti, iako se ne slaže s njegovim turkofilstvom, s odobravanjem piše o tome kako francuski književnik Pierret Lot (pravog imena: Julien Viaud) poput mnogih Francuza mrzi „ovu masu konvencionalnih laži što se zove moderna kultura sa svojim grdobama industrijalizma i vječnim nervoznim uznemirenjima“. Dodaje da je ovaj „sit Europe i prozaičnog, materijalističnog života europskog“.^[*111*] Kada se želi ušutkati i diskvalificirati političke neistomišljenike često se neke ideje proglašavaju srednjovjekovnima. Matoš će u članku povodom stogodišnjice rođenja Ljudevita Gaja napisati da se divimo „prekrasnom kantualu iz 14. vijeka, konstatujući kako je djetinjasto zvati srednji vijek vijekom barbarstva. To je vijek savršenih zanata, vijek katedrala, zanosa i viteštva“.^[*112*]

Dajući ocjene o svim političkim ideologijama Europe svoga vremena, Matoš, dakako, nije mogao zaobići ni demokraciju. O ovome će sustavu zapisati: „Cilj prave kulture može biti tek pojedinac. Tendencija kulture je dakle aristokratska, te vidimo prve savremene duhove gdje upozoruju na antikulturnu tendenciju demokracije. Schopenhauer, Carlyle, Renan, Nietzsche, Taine nisu demokrate. Većina savremenih prvoklasnih Francuza prijedōše zbog toga u monarhistički tabor, napadajući u korist tradicionalizma i nacionalizma republiku i parlamentarizam. Demokratski princip je međutim antiaristokratičan, protivnik superiornosti tek u teoriji, dok u stvari političke aristokratije mnogo više nivelišu i izjednačuju, ne puštajući na vladu najbolje, ‘ariostoi’, pravu aristokraciju, već privilegovani, često sasvim nesposobni stališ. Načelo demokracije je sloboda, tj. omogućivanje jednakah pogodaba

^[1] Isto

^[2] Isto

^[3] Isto

^[4] Isto

^[5] Isto

^[6] Isto

^[7] Isto

^[8] Isto, 816.

^[9] A. G. MATOŠ, SD, XVII., 44.

^[10] A. G. MATOŠ, SD, IX., 7.

^[11] A. G. MATOŠ, SD, XVII., 76.

^[12] Isto, 140.

^[13] A. G. MATOŠ, SD, V., 262.

^[14] T. JONJIĆ, Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom, 818.

^[15] A. G. MATOŠ, SD, III., 150.

^[16] T. JONJIĆ, Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom, 818.

^[17] A. G. MATOŠ, SD, III., 154.

^[18] A. G. MATOŠ, SD, IV., 272.
^[19] Isto, 273.

^[20] T. JONJIĆ, Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom, 822.

^[21] Ipak, na jednom mjestu piše: „Ljubeći sve što umire, nikada ne prolazim indiferentno pokraj starih, zapuštenih dvorova, koji su stari gospodari branili te hrvatske relikvije da bi ih njihov potomak što jeftinije prodao. Ali i ovakva, ponižena i izrođena aristokracija simpatičnija je od uskogrude, filistarske buržoazije, pa i onda kada se prostituirala komikom plebejskog braka. Sirotinja je zanimljiva i lijepa samo kao boema aristokracije, boema rada i boema umjetnosti. (A.G. MATOŠ, SD, IV., 32.)

^[22] T. JONJIĆ, Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom, 823.

^[23] Isto, 824.

^[24] A.G. MATOŠ, SD, XI., 151.

^[25] A.G. MATOŠ, SD, III., 249.

^[26] Isto, 265.

^[27] T. JONJIĆ, Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom, 819.

^[28] Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, Čitanja Matoša, Ljevak, Zagreb, 2013., 10.

^[29] A. G. MATOŠ, SD, IX., 201.

^[30] A. G. MATOŠ, SD, VI., 227.

za životno natjecanje svakome. Aristokratija te pogodbe pruža tek šaci privilegovanih, i tako mnogo, većina sila prvoga reda zahiruje i ostaje izgubljena za čovječanstvo. Drugim riječima, ono, što se zove aristokracijom, nije aristokratija već uzurpacija privilegisanih što ne dopuštaju razvitka superiornim pojedincima razbaštinjenih nižih klasa. Pravi apsolutizam je sloboda samo jednog čovjeka, vladara, a oligarhija je slobodni razvitak samo jednog stališa. Samo u demokratijama dakle može svaka superiornost doći do izražaja, može se osloboditi i razviti svaki bolji i vredniji pojedinac, te prema tome demokratija više od aristokratije služi aristokratskom i individualističnom duhu napretka i kulture“.¹¹³

O odnosu demokracije i aristokracije dodaje: „Vrhunac je aristokratskog načela apsolutizam, sveopća jednakost (kao u zlo shvaćenoj demokraciji) podanika, dok se pravi, prirodni, a ne uzurpirani aristokratizam duha i srca najbolje razvija u demokracijamakaoatenska,florentinska,dubrovačkai moderna francuska. Aristokratsko načelo baštinjenosti, hereditarnosti, u stvari nije aristokratski princip, jer se superiornosti gotovo nikada ne nasljeđuju. Superiornost današnje Francuske ili Engleske ne dolazi možda od prirodene superiornosti čovjeka engleskog ili francuskog, nego zbog toga što su u tim zemljama najveće šanse, najveće slobode za individualni razvitak. Da Rusija ima engleske slobode, ruski genij bi jamačno vodio čovječanstvo. Ima li demokratija koje su apsolutizmi, kao teror puritanaca i jakobinaca, to nisu demokratije, jer obično imaju apsolutistične vođe, tiranske diktatore. Ima li apsolutizma pametnih kao vlada Fridriha Velikog, te apsolutizme nehotice vode izvjesna demokratska načela teokracije. Ima li moderna demokratija tendencije da masa smrvi pojedinca, da nekompetencija uništi kompetenciju, da kulturni barbar zapovijeda superiornom pojedincu, to više nije demokratija već revolt gluposti proti pameti, sile proti slobodu: to je tiranija gora od apsolutizma, jer za nju nije odgovoran jedan već organizovana većina, to je antidemokratska reakcija pod vidom demokratije, anarhija i demagogija, dajući vlast najgorima. Samo ono je prava demokratija u kojoj svi sudjeluju kod vlasti, ali samo najsposobniji vladaju s odgovornošću. Mada je to načelo antinomija i - kako tvrde skeptici - utopija, demokratska misao osvaja sve države, pa i Rusiju. Kina i Portugal postadoše juče republike, legitimistična Austrija ima opće pravo glasa (koje mi još čekamo!), a u Turskoj zavladaše liberali i pozitivistični nacionalisti, đaci Augustea Comtea i prijatelji Clemenceauovi. Stare monarhije se toliko demokratizuju te se pretvaraju u vrstu republika sa hereditarnim monarhijskim predsjednicima. Načelo oslobođenja, načelo demokratsko je danas princip svake više inteligencije“.¹¹⁴

Matoš raspravlja i o književnoj demokraciji, ubadajući pritom svoje *protunošce*: „Moderne literature ne ubija demokracija politička već duh utilitarizma literarnog, antiartistički duh Milanah Marjanovićah, demokracija *literarna*, naime načelo da kao što ima svaki pravo glasa u politici, da tako ima svaki osel, svaki Kriještimir Kovačić i svaki Jarmek Parmačević pravo glasa i suda u literaturi: načelo da u književnosti ne odlučuje pojedinac već gomila, da ne odlučuje talenat, koliko to, jesi li ili nisi naprednjak, jesi li ili nisi član redakcije naprzednog lista. Kriještimir Kovačić i Parmačević su književnici jer su napredni dusi, a Flaubert nije književnik jer je u Homaisu, Bouvaru i Pecuchetu besmrtno ismijao - ‘napredne duhove’“.¹¹⁵

Ambivalentan prema mnogim pojavama, Matoš je, kako vidimo, i o demokraciji kao ideji znači davati različite sudove. U mladim će danima zapisati da voli demokraciju „jer je najbolja od datih forama za razvitak osobe“.¹¹⁶ No primijetit će i to da Bacon nije bez razloga tvrdio da je nužno „lažno ono, čemu povlađuje gomila“.¹¹⁷ Na drugom pak mjestu dodaje: „Društvo i politika sve više i više se demokratizuje i pobjeda demokracije u Europi bit će spas svih ugnjetenih i poniženih, pa i naš“.¹¹⁸

Teško se ne složiti s Jelčićem o tome da Matoševu političku misao stimuliraju podjednako moralni i estetski razlozi, „a njihovim učinkom ‘demokracija’ i ‘aristokratizam’ sasvim gube svoje klasično određene suprotne i nepomirljive pozicije. U tim je riječima pravi, potpuni Matoš: ni doktrinarni demokrat ni doktrinarni aristokrat, nego idealist - koji - možda i naivno - vjeruje u ostvarenje pune harmonije života ako se uvijek, u svakom trenutku, omogućiti najboljim pojedincima da utječu na sudbinu svijeta“.¹¹⁹

Kad je u pitanju Matošev odnos prema kršćanstvu, treba istaknuti da se Matoš prije smrti ispovjedio i da je pokopan kao katolik. No njegov je život ipak bio daleko od katoličanstva. Zato Jonjić uočava da za života je jedva doživio da ga se pokuša prikazati kršćaninom, a ni sam se nije trsio stvoriti takvu sliku o sebi. „Naprotiv, dijelom zbog uvjerenja, da dijelom i zbog mode, svojim je tekstovima često propitkivao vjerske dogme, a još češće crkvene autoritete, njihove poglede i propovijedi, ponajviše bogobojazne pučke predodžbe o njima“.¹²⁰ Unatoč već spomenutom katoličkom pokopu, Jonjić zaključuje da ako ga se iz dijela katoličkih redova time htjelo na određeni način prisvojiti ili ga se i danas prisvaja, „taj je pokušaj osuđen na neuspjeh. No nije uspio ni pokušaj s druge strane - da ga se pretvori u perjanicu protukršćanskoga i protucrkvengog duha. Matoš se je otimao i tim standardima“.¹²¹ Nikada za života „nije tražio isključenje crkve iz prosvjete i školstva niti će kazati koju riječ protiv crkvenoga bračnog ili obiteljskog

zakonodavstva, što je sve bilo sastavni rekvizit naprednjačke, ateističke ideologije“.¹²² Matoš je nastupao kao „religiozno nezainteresirani pisac“, osim kad „religijske teme imaju nacionalno-političke i kulturno-umjetničke implikacije: te njihove dimenzije Matoš je trajno svjestan i trajno joj posvećuje pozornost. I u njegovim pismima, baš kao i u njegovim djelima tijekom cijelog života, jasno se odražava katolički odgoj koji je primio u djetinjstvu, svijest o kršćanskim blagdanima kao i

simpatije prema pučkim pobožnim običajima. On znade da je - kako se je izrazio početkom 1909. - vjera ‘najbolje sredstvo za širenje pučkog morala i patriotizma’.¹²³ Njegova „povezanost kršćanskom tradicijom i njegovo uvjerenje o iznimno važnoj ulozi vjere, crkve i svećenstva za sudbinu nacije, jedna je od konstanti u njegovu razmišljanju, ali njezin intenzitet nije uvijek isti“.¹²⁴ Nije mu smetalo svećenstvo, „nego tek svećenstvo koje je ‘nenarodno’“.¹²⁵

113 A. G. MATOŠ, *SD*, XVI., 76.-77.

114 Isto, 77.-78.

115 Isto, 30.-31.

116 A. G. MATOŠ, *SD*, XVII., 309.

117 Isto, 198.

118 A. G. MATOŠ, *SD*, XII., 168.

119 D. JELČIĆ, *Matoš*, 266.

120 T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom*. 749.

121 Isto.

122 Isto, 751.

123 Isto, 752.

124 Isto, 752.-753.

125 Isto, 764.

SLJEDBENIK ANTE STARČEVIĆA

U političkom smislu Antun Gustav Matoš bio je sljedbenik Ante Starčevića, utemeljitelja hrvatske nacionalno-integracijske ideologije još za života nazvanog Otac domovine. O tome kao samorazumljivoj činjenici, kao što je u knjizi *Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom* pokazao Jonjić, govori mnoštvo njegovih suvremenika.¹²⁶

Matoš se mnogo puta vraćao Starčeviću. U svakom od dvadeset svezaka Matoševih sabranih spominje se Ante Starčević. Ponekad su to samo kratka spominjanja, ponekad fragmenti, a u nekoliko slučajeva članci i osvrti. Srećko Lipovčan u radu *Relevantnost Matoševih sudova o Starčeviću*, zaključuje da je Matoš „o Anti Starčeviću pisao i sustavno i češće od suvremenika“, pisao je „vrlo angažirano i obaviješteno, lucidno i kritički“, a to zato što je „tom omiljenom ‘temom’ demonstrirao i vlastiti odlučni, slobodarski neovisni duh“.¹²⁷

O mnogim je suvremenicima Matoš znao davati različite ocjene u različitim prigodama. S nekima se svađao pa ponovno mirio, a s nekima nakon kavge nikada više ne bi razgovarao. Kad je u pitanju Ante Starčević, o njemu je uvijek, čak i kad ga je kritizirao pisao s dubokim poštovanjem. Jonjić o tome primjećuje: „Razlika je bjelodana: kad govori o obzorašima, Matoš će neke od njih umjereno pohvaliti, uvijek uz onaj ‘ali’; kod Starčevića toga ‘ali nema’; i njegove mane Matoš će prikazati kao vrline, kao izraz veličine“.¹²⁸

Povodom izlaska knjige Kerubina Šegvića *Njegov život i djelo*, posvećene Anti Starčeviću, Matoš će istaknuti da je „Starčević tako velik čovjek da bi bili zahvalni i onome tko bi nam o njemu dao površniju i bljeđu sliku od ove koja nije samo refleks života jednog velikana, već odraz muka cijelog jednog naroda“. „Ta biografija“ - smatra Matoš - „je životopis nove Hrvatske, njena povijest od ilirizma do najnovijeg vremena, životopis one Hrvatske kojoj je Stari u časovima znao biti jedini predstavnik. U teškim momentima jedini pravi, svjesni Hrvat bijaše Stari i zato je on nama isto što nam je zemlja naša, narod naš, riječ naša, naše pravo: on je naša trobojnica!“¹²⁹

U istom osvrtu Matoš piše da bi cijeli jedan viši ljudski život bio nužan da se točno ocijeni i opiše taj heroizam jednog života. „Stari“ - kako ga Matoš i njegovi sljedbenici zovu - „govoraše sedam jezika. Bijaše pjesnik, satirik, filolog, teolog, pravnik, diplomat, humanist, agitator, publicist, moralist, filozof,

govornik i popularizator. Pol vijeka on je najbolja i najčišća misao u Hrvatskoj“.¹³⁰

Pun hvalospjeva o Starčeviću Matoš je i u nastavku teksta pa tako naglašava da je besmrtna Starčevićeva zasluga ta „što je u ilirizmu uskristio i od slavosrptine sačuvalo ime hrvatsko. On je otac našeg nacionalizma. Njegove pravaške misli primiše i druge stranke. Tomaševićeva *Pacta* pisana su u Starčevićevu duhu. Dok su Gaju bili temelj našoj ‘ilirskoj’ narodnosti Srbi, Stari je propovijedao sasvim naravnu istinu da su temelj našoj narodnosti - Hrvati. Dok je ondašnjim kao i današnjim realistima bila Hrvatska - utopija, a Jugoslavija - realnost, Stari je mislio sa događajima obratno“.¹³¹

Slične ocjene iznosili su i drugi autori koji su pozitivno pisali o Anti Starčeviću, a među njima čak je i lijevo orijentirani Miroslav Krleža Starčevića svojedobno nazvao najlucidnijom našom glavom.¹³² U vremenu dok su u Saboru jedni bili za bezuvjetnu uniju s Mađarskom, a drugi za personalnu uniju Starčević je jedini uz Kvaternika zastupao ideju samostalne i neovisne hrvatske države slobodne i od Beča i od Budimpešte.

Poznata su bila politička mimoilaženja Antuna Starčevića i Josipa Jurja Strossmayera. Starčević u pravilu nije raspravljao *ad hominem*, no kod Strossmayera i Ivana Mažuranića učinio je iznimku. Starčević je, naime, smatrao Austriju glavnom unesrećiteljicom hrvatskoga naroda, a njih dvojicu prvim predstavnicima i izvršiteljima njezinih težnja i namjera u Hrvatskoj. Matoš je s druge strane poštivao i Starčevića i Strossmayera. Za Strossmayera je rekao da je „hrvatski rodoljub, velikaš Crkve i pionir nauke, najomraženiji i najmiliji sin roda, bez sumnje naš najslavniji, ‘naša dika’. Kao zvuk katedralnih zvona što zvuči nad salašima i u dubini šuma ubave Đakovštine, tako je njego jaki glas učio Europu da nas još ima - ‘još Hrvata’“.¹³³

Zanimljiva je u tom smislu i literarno dojmiva njegova usporedba ove dvojice istaknutih figura hrvatske povijesti druge polovice 19. stoljeća: „Popunjavahu se, ali ne kao Schiller i Goethe, već kao suprotni karakteri i ekstremi koji se dodiruju. Starčević je bedemska planina zatvorena, puna vuka i ličkog hajduka. Strossmayer je blaga i bogata slavonska ravnica. Prvi je ekskluzivan, drugi tolerantan. Prvi je učitelj energije i mržnje (egzistencija žuči je opravdana), drugi profesor ljubavi i poezije. Stari je stoik i velik prijatelj Muhamedov. Biskup je fini

126 Isto, 39.-45.

127 Srećko LIPOVČAN, „Relevantnost Matoševih sudova o Anti Starčeviću“, u: *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., 246.

128 T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom*, 118.

129 A. G. MATOŠ, *SD*, VII., 122.-123.

130 Isto, 123.

131 Isto, 124.-125.

132 Miroslav KRLEŽA, Predgovor u: Krsto HEGEDUŠIĆ, *Podravski motivi*, Minerva, Zagreb, 1933., 20.

133 A. G. MATOŠ, *SD*, IV., 22.

Davor Dijanović, 2011.

Davor Dijanović, 2011.

kršćanski epikurejac, nježan kao sv. Ivan, najdraži Spasiteljev učenik. Strossmayer je svjetski čovjek sa ponašanjem opata i virtuoza Liszta, ljubimac dama; Starčević je plebejac ‘hiperdemokratskog nosa’ (Kovačić), divlji ikonoklast s obličjem Silena i djevičanstvom pustinjaka. Ovaj diplomat, onaj doktrinar. Satirik i apologista. Puritanac i katolik. Pazarište i Osijek. Literat, boem, - i velikaš hrvatski i grof rimski. Jedan dervišina narodne pjesme, drugi biskup V. Hugoa. Oportunist i radikal. Cinik i retor. Mrzilac plastike i njen obožavalac. Veliki književnik Starčević prezire dangubice književničke; Strossmayer, obožavalac beletristike, nije književnik. Demokrat i aristokrat. Starozavjetni moral u demagoškom civilu i galilejska tolerancija u katoličkoj uniformi. Dva pretendenta kao Rousseau i Voltaire, Tolstoj i Turgenjev. Dva tipa našeg narodnog karaktera i naše celebralnosti, i odeše se ne može roditi inteligentan Hrvat bez sličnosti s njima. A obojica bijahu u mladosti klerici. Obojica su klasici svojim obrazovanjem i karakterom, zdravljem i umjerenošću, antikvarni legitimiste, lojalni i odviše vjerni, prijatelji francuske kulture i politike, energični do tvrdoglavosti, pomalo sektari, inadžije i nenavidnici, i kao što Štroca ne naše svog Saint-Simona, tako Stari nema hrvatskog Boswella. Jedan i drugi ljubljša hrvatsku kapljicu. Bijahu ljubomorni, jer im je jedina ljubav bila ova naša nesrećna, nesrećna zemlja“. ¹³⁴

Davor Dijanović, 2011.

Matoš će se, se uz svo poštovanje prema Strossmayeru, opredijeliti za Starčevića pa će jednom prilikom istaknuti: „Da su Kvaternik i A. Starčević imali biskupsku rentu, uvijek bi mogli postati Štrosmajeri, narodni i kulturni dobrotvori, ali da je Štrosmajer ostao siromah, nikada ne bi postao ono što su bili Ante Starčević i Eugen Kvaternik“. ¹³⁵ I dalje: „Volim Starčevića od Strossmayera, jer mi je milija inteligencija nezavisna duhom no nezavisna novcem“. ¹³⁶

Davor Dijanović, 2011.

Antu Starčevića Matoš je smatrao slobodoumnim političarem u skladu s čime će napisati: „Misao patriotizma, misao hrvatstva je prije svega misao etična, jer je misao moralnog oslobođenja. Ropstvo je nenormalno i nemoralno: to je glavna nauka Spasitelja, i Revolucije, to je lekcija i našeg vođe A. Starčevića, jer mu je patriotizam nadasve misao etička.¹³⁷ Misao slobode ovdje je, ističe Lipovčan, konkretizirana kao ideja hrvatstva, određuje se kao „moralno oslobođenje“, a ne kao potez puke

„političke tehnike“. ¹³⁸ Matoševa osuda ropstva potpuno je u skladu s pravaškim načelom koje kaže da pokoravanje može biti iz nužde i za vremena, ali to nije izraz slobode volje. Nijedan se čovjek ne podvrgava ropstvu dobrovoljno. Starčević je u Rousseauovu smislu preuzeo svoje ideje o naravnom pravu čovjeka na slobodu. U tom smislu on u svojoj satiri odriče ljudske kvalitete ljudima sužanjske naravi.¹³⁹

Za Matoša Starčević je naš „prvi javni liberal“. ¹⁴⁰ „Starčević je pridobio omladinu svojim liberalizmom sedamdesetih godina i revolucionarnom akcijom Bacha i Kvaternika“. ¹⁴¹ „Ja smatram starčevićanstvo, misao hrvatskog čistog nacionalizma“ - ocjenjuje Matoš - „idejom tolerantnom iz vrlo političkih razloga, idejom tolerantnom u vjerskom pravcu već stoga jer nas Hrvata ima raznovjeraca i jer je napokon i stari Starčević bio slobodoumnik u tim pitanjima“. ¹⁴² Starčevićanstvo je za Matoša sinonim hrvatskog nacionalizma. „Dok sve ostale stranke kod nas temelje svoj rad na misli bilo slavenskoj (jugoslavenskoj) bilo antinacionalističkoj (kao socijaliste), samo misao starčevićanska je čista misao hrvatska“. ¹⁴³

Matoš Starčevića nije cijenio samo kao državnika, nego i kao autora. „Stari nije samo najveći Hrvat prošlog vijeka, najveći naš rodoljub. On je dosele najveći naš mislilac i najbolji publicista“. ¹⁴⁴ Štoviše, „povijest novinara je i povijest naroda, i bili bi zahvalni onomu koji bi se dao na pisanje historije hrvatskog žurnalizma. Iz nje bi se vidjelo da Ante Starčević bijaše i velik, osebujan književnik“. ¹⁴⁵

Matoš je, dakako, cijenio i Kvaternika pa će na jednom mjestu zaključiti da su Starčević i on očevi naše moderne publicistike“. ¹⁴⁶ Spisi Kvaternikovi pored djela Starčevićevih su za njega „ponajbolji što imamo uopće u političkoj našoj književnosti“. ¹⁴⁷ Matoševo pero voljelo je usporedbe pa će tako usporediti i Starčevića i Kvaternika: „Starčević ne bijaše toliko lav, bujan i plahovit kao gorski hajduk ili E. Kvaternik. On bijaše pasivan, silan kao stojici i mučenici. Naša pasivna snaga, snaga vjekovitog paćenika Hrvata, pokazala se tu u narodnoj službi kao ud oba, kada goraše na Markovom trgu / ne u Veneciji/ u seljačkim prnjama i gvozdenoj kruni, bez suze i bez uzdaha“. ¹⁴⁸ Prema Matoševu mišljenju starčevićanstvo je „dalo narodu ne samo najveće umove nego i najjače značajeve,

najveće energije“. ¹⁴⁹ Samo u politici Ante Starčevića Matoš vidi spas za hrvatski narod. ¹⁵⁰ U pismu Anti Benešiću piše: „Ja sam samo zato Starčevićanac jer ti ljudi jedini u Hrvatskoj ne ližu mađzarske tabane“ ¹⁵¹.

U mnogim prigodama Matoš se vraća Starčeviću i piše o njemu vrlo pohvalno. Stari je za njega tako „moćni pisac“ ¹⁵² i „genij Hrvatske“ ¹⁵³. On je „pravi sin i narodni čovjek“. ¹⁵⁴ Starčević je za Hrvatsku „radio kao apoštol, živio kao pustinjak, a preminuo kao svetac“. ¹⁵⁵ On je „moderni hrvatski Cato, naš veliki probuditelj, Ante Starčević, moralno naliči Kierkegaardu“. ¹⁵⁶ Starčeviću ne bijaše politika kšeft, „on je k sebi privlačio, a ne od sebe odbijao sve jače i bolje ljude. On se nije bojao konkurencije“. ¹⁵⁷ Starčeviću su „moral i politika istovjetnost“ ¹⁵⁸ On „ne bijaše kabinetski, amateurski, u fantastičnu gala-odjeću prurušeni rodoljub kao Gaj i Drašković, već sin naroda kao bistri, sarkastički Vraz, a znalac realne historije i zakona kao plemić Kukuljević“. ¹⁵⁹ Stari je za Matoša bio „istina, a ne laž, junak a ne fiškal, idealist a ne prakičnjak, Hrvat a ne tuđin, bedem a ne uhoda. ¹⁶⁰ „Značajnost i Pravo je lozinka na grbu A. Starčevića“ ¹⁶¹, zaključuje Matoš i optimistično poručuje: „Narod koji mogaše dati toga staroga Starčevića, ne može i neće propasti!“ ¹⁶²

Davor Dijanović, 2011.

Za Matoša Starčević je bio klasik „ne samo naobrazbom, stilom, mišljenjem i simpatijama, već i životom svojim, životom Protagore, Sokrata i Marka Aurelija... Taj velikan ne pristaje u biografije modernih političara. On je za Plutarha. Njegovo je mjesto pokraj Epaminonde i pobijedenog Hanibala. Među nama, u vremenu očajanja, sumnje, pokvarenosti i ropstva pokazao je što može samac, što može pojedinac, usuprot sirotinji i svim zaprekama, kad je junak, kad ne pozna strah, kada je značajnik i kada služi samo idealu, samo narodu svome! Vele da nema više svetaca, a među nama življaše Vođa sa dušom Djevice Orleanske i s umom enciklopedista, kojega Hrvatski zasluži više no on nje.¹⁶³ Starčević za Matoša bijaše već „primjerom vlastita života najveći prosvjed protiv svih domaćih beznačajnika, djelujući još više živim primjerom kremenjaka i čelik-poštenjaka nego svojim djelima, punim začudne, djetinje

Davor Dijanović, 2011.

¹⁴⁹ A. G. MATOŠ, *SD*, VI., 127.

¹⁵⁰ A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 294.

¹⁵¹ A. G. MATOŠ, *SD*, XIX, 30.

¹⁵² A. G. MATOŠ, *SD*, XIV., 87.

¹⁵³ A. G. MATOŠ, *SD*, X., 216.

¹⁵⁴ A. G. MATOŠ, *SD*, XI., 258.

¹⁵⁵ A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 298.

¹⁵⁶ A. G. MATOŠ, *SD*, IX., 69.

¹⁵⁷ A. G. MATOŠ, *SD*, , XV., 211.

¹⁵⁸ A. G. MATOŠ, *SD*, XVI., 223.

¹⁵⁹ Isto, 24.

¹⁶⁰ A. G. MATOŠ, XV., 211.

¹⁶¹ A. G. MATOŠ, *SD*, VII., 146.

¹⁶² Isto, 182.

¹⁶³ Isto, 126.

¹⁶⁴ Isto, 178.

¹⁶⁵ A. G. MATOŠ, *SD*, XV., 42.

¹⁶⁶ A. G. MATOŠ, *SD*, III., 154.

¹⁶⁷ A. G. MATOŠ, *SD*, XV, 153.-154.

¹⁶⁸ Srećko LIPOVČAN, „Relevantnost Matoševih sudova o Anti Starčeviću“, 257.

naivnosti pored mudrosti dostojne Montesquiea i pored sarkazma dostojnog Swifta.¹⁶⁴

Davor Dijanović, 2011.

Sve navedeno su razlozi da je, zaključuje Matoš, najjasniji uzor i primjer „naobraženoj omladini našoj Ante Starčević. Taj pisac i političar je od svih naših modernih najenergičniji, najslobodniji, najhrvatskiji,, kod njega je sve jasno, kristalizovano. ‘Evo muža!’ rekao bi Napoleon“. ¹⁶⁵ Na drugom mjestu Matoš ističe: „Mi smo za idealizam u umjetnosti jer smo za nj u moralu i u politici. Moral jednog A. Starčevića, jedinog nam u Hrvatskoj ovakvog primjera, nije trbušni ‘realistički’ moral kakvog internacionaliste Marxa. Politika nam je - ili bi trebala da bude - borba idealistična, borba žrtvovanja i prijegora“. ¹⁶⁶

Pristajanje uz Antu Starčevića i pravaška načela nije značilo da Matoš nije nikada kritizirao svoga političkog uzora i da je sve iz pravaškog katekizma uzimao kao nešto neupitno.

Davor Dijanović, 2011.

Matoš je kao zagovornik kulturnog, a ne etničkog nacionalizma smatrao da je Starčević „pasminskom momentu pripisivao prevelik utjecaj. Teorije grofa Gobineaua su danas i bez Finotove poznate brošure zastarjele, i mi znamo da je Francuska pravi ričet od raznih, i danas još neamalgamovanih pasmina, da su Prusi po krvi pretežno Slaveni, da je Napoleon po rasi Talijan, Dumas crnac, Kossuth Slovak Petőffi Srbin, da prema tome narodnost i nije rezultat iste rase, nego istog političkog i kulturnog osjećanja i razvitka“. ¹⁶⁷

Davor Dijanović, 2011.

Dok je Starčević, suprotstavljajući se velikosrpskoj ideologiji Vuka Karadžića, negirao postojanje Srba u Hrvatskoj, Matoš im, kao što piše Lipovčan, dodjeljuje status hrvatskih *građana*, pri čemu se taj pridjevi *hrvatski* odnosi na hrvatsku *državu*, a ne na Hrvate kao narod (etnonim).¹⁶⁸

Davor Dijanović, 2011.

Kao najveće manje Starčevićeve političke ostavštine Matoš je smatrao nerazumijevanje praktične politike. O tome će zaključiti: „Tragika pravaštva je baš u tome što vode bijahu književnici, idealisti kao Starčević i Kvaternik, odgajajući u politici duh literaran, idealističan i konzekventan, ali sasvim

nepolitičan i nepraktičan: političari koji u doktrinama Vođe i napadajima proti ‘praktičnjakom’ negiraju sam duh politike, duh praktičnog, realnog, momentanog narodnog interesa“.¹⁶⁹

U istom smislu Matoš piše i kad ističe da je Starčević „tip prijelaznog vremena. Duhovni sin utopističke, veledušne god. 1848, ima mnogo onodobne doktrinarne natruhe. I za ovaj veliki duh bijaše skok iz kmetske, patrijarhalne Hrvatske u moderno doba, prenegao. Tacit mu je bližiti od važnih modernih duhova. Neke nove struje je hotimice ignorovao“.¹⁷⁰

Politika koja apelira samo na etiku, smatra Matoš, odviše je idealistična, „jer političar ne zastupa samo moralnih interesa naroda i jer se masa nikada ne može dovinuti do etične visine izabranih pojedinaca. No, premda naš vijek nije vijek isključivog moralisanja, kao doba Tacitovo i docnijih religioznih epoha, premda moralna energija nije više jedina energija civilizacije i jedina kulturna snaga, ovaj Starčevićev poziv na poštenje, na značaj, na etičnu silu pojedinaca, i danas još od neizmjerne važnosti u narodu malom i siromašnom nemajući - poput Izabranog naroda - za sebe ni moći zlata, ni broja, ni oružja, unoseći u borbu brutalnom silom samo one idealne energije, neoslabljene i danas, kojima je neukost dvanaestorice apostola slomila najveću dojakošnju političku silu: rimsko carstvo. (...) No, ideja hrvatstva nije samo, misao etička, nije samo moral i vjera, ostvarujući se u ekskluzivnosti političkog života, kako to odviše konsekventno shvataše Starčević“.¹⁷¹

Jednom će prigodom Matoš zaključiti da „mi svi znamo i uvidamo da su danas osim osnovne, državopravne misli A. Starčevića i E. Kvaternika mnoge njihove ideje zastarjele“.¹⁷² Zato se zalaže za osuvremenjivanje Starčevićevog nauka: „*Stekliš* će (riječ je o časopisu kojemu je Matoš bi urednikom, nap. D. D.) u prvom redu njegovati misao političkog i kulturnog nacionalizma hrvatskog, utemeljenom naukom dra Ante Starčevića. Misao koju je veliki Stari dospio razraditi i formulirati tek u političkom, državopravnom pravcu, naši će omladinci izgraditi i u pravcu ekonomskom i kulturnom. Nismo dogmatici, pa ćemo nastojati biti evolucija, napredak starog steklištva. Dok se evolucije kod nas smatraju napuštanjem osnovnih misli, mi smatramo evolucijama proširenje, obogaćivanje i razgranjivanje osnovnog programa. Mi smo starčevićanci, jer nam se misao pravaška, misao hrvatskog

nacionalizma čini najmodernija, najšira, najakutelnija, za našu i narodnu direktivnu najkorisnija“.¹⁷³ Pravaška misao jedina je za Matoša koja može kod nas svoje jubileje slaviti kao svoja uskrsnuća.¹⁷⁴

Starčević je, ističe Matoš, „često paradoksan, ali je to jedini naš neporočni i svjesni Hrvat iza Matije Gupca i Eugena Kvaternika. Posljednjih Trojanac, posljednja klasična duša. Nema uzalud lice kao pokojni bog Silen“.¹⁷⁵ Matoš se Starčeviću često vraćao smatrajući ga uzornim moralnim likom i svjetionikom hrvatske povijesti. Uvijek je o njemu pisao s poštovanjem, pa i onda kad je kritizirao njegovo nerazumijevanje praktične politike. Zato će u jednoj prilici reći da je on „obično đjače A. Starčevića. Mene kod tog nesumnjivo velikog čovjeka oduševljava u prvom redu on sam, energija, karakter njegov“.¹⁷⁶ I na smrtnoj postelji legendarni će AGM reći: „Stekliš sem bil i stekliš bokibokme bum vumrl“.¹⁷⁷

Matoš, piše Jelčić, nikada nije krio da je „stekliš“. Još kao đak je, prema sjećanju njegovih tadašnjih prijatelja, držao vatrene starčevićanske govore u gostionici „Kod zlatnog topa“ - glumcima i purgerima, đacima-grabancijašima, i boemima-potepusima.¹⁷⁸ Iako uvjereni i beskompromisni pravaš i Starčevićanac, Matoš nije imao velikih iluzija o našim političkim strankama, pa ni o Stranci prava. „Mi danas nemamo ni jedne hrvatske stranke: Jedni rade za Peštu, drugi za Beč, treći za Srbiju... Grozna perspektiva. A svi rade za sebe“, piše jednom prilikom.¹⁷⁹ Drugi put lamentira: „Što da reknem o našoj politici? Sudeći ju po našim žurnalima, organima političara, hrvatska politika je glupost, jer ne poznajem glupljeg lista od na pr. Hrv. Prava. Naši političari - mislim opozicionalci, jer o drugim i ne govorim - su ili varalice ili diletanti“.¹⁸⁰

I 1907. nakon što je ušao u Stranku prava piše: „Ja bih htio biti i od ‘stranke’ u mom književnom radu što nezavisniji.¹⁸¹ Shvatio je da je ispreplitanje književnosti i neizbježna pojava, koja - kad je u pitanju umjetnost - može imati samo loše posljedice. „Kamo lijepe moje sreće, da se samo književnošću mogu baviti“, žali se u pismu Anti Benešiću.¹⁸² Nije bio zadovoljan odnosom stranačkog vodstva prema njemu. „Žalosno je to“ - tuži se Ogrizoviću 7. studenoga. 1907. - „i sramota je to, kada najveća stranka u Hrvatskoj ne može i neće davati najnasušniju koru kruha jednom čitanom svom radniku, koji je stranci žrtvovao

ono, od čega se pisci najteže dijele: svoju literarnu reputaciju“.¹⁸³ Pisao je o politici, složit ćemo se s Jelčićem, kao rodoljub, a ne političar.¹⁸⁴ I zato će zaključiti: „Ni u jednoj stranci nije moje mjesto i ja sam sit borbe sa vjetrenjačama!“.¹⁸⁵ „Onakav kakav je bio - otvoren, spontan, neproračunat - Matoš nije bio rođen za političara. A nije to ni želio biti“, zaključuje Jelčić.¹⁸⁶ Pristao je u jednom trenutku uz Josipa Franka jer mu je imponirala njegova inteligencija. Nalazio je u njemu „najinteligentnijeg hrvatskog političara, opasnog tribuna u diplomatskoj oportunističkoj pozi, jedinog našeg rodoljuba koji šah politički igra glavom a ne srcem kao mi sentimentalni i mekani Hrvati“.¹⁸⁷ Poznat je kasniji Matošev razlaz s Frankom¹⁸⁸, no povijest će na kraju dati za pravo potonjem. Ipak, kad je Frank umro Matoš, koji će se s njim razići koju godinu ranije, u dirljivom je nekrologu, među ostalim, zapisao: „Umro je dakle Frank, koji dva decenija žrtvovaše snagu svoju ideji hrvatskog nacionalizma, a sav svoj imetak još uvijek bezuspješnom organiziranju pravaštva, bivši popularan među vjernicima kao Mojsije i sv. Franjo Asiški, a

susretan nezahvalnošću mnogih danas uvaženih i uvaženijih, koje je s ulice pobrao i prigrlio ih očinskom ljubavlju. Veliki je dobrotvor zatvorio oči kao monah, zaprisegnut na vječno siromaštvo. Zaboravljen, opsovan, neshvaćen i prevaren, kao siromah, najenergičniji i najveći duh Hrvatske u posljednja dva decenija, organizator i prvi apostol Starčevićeve ideje“.

Matoševo prijanjanje uz Starčević nauk određivalo je njegova politička stajališta iako se u njegovu životu mogu utvrditi razdoblja u kojima je bilo određenih odstupanja u tom pogledu. Matoš je, suočen s novim spoznajama, znao mijenjati mišljenja i zato je u pravu Jelčić kad piše da iz Matoševih spisa ne smijemo nikada izdvajati samo jedno mišljenje ili shvaćanje o nekoj temi, ono koje bi nam se najviše sviđalo, jer bi to bezuvjetno značilo njegovo jednostrano i netočno interpretiranje.¹⁸⁹ Pravoga Matoša „naći ćemo tek na razini čitavog opusa, gdje se susreću imaginacija i komentar, intuicija i misao, literarni i društveni angažman“.¹⁹⁰

^[169] A. G. MATOŠ, SD, VII., 171.

^[170] Isto, 125.

^[171] A. G. MATOŠ, SD, XV., 167.-168.

^[172] Isto, 175.

^[173] A. G. MATOŠ, SD, XVI., 11.

^[174] Isto, 13.

^[175] A. G. MATOŠ, SD, II., 64.

^[176] A. G. MATOŠ, SD, XX., 114.

^[177] D. JELČIĆ, *Matoš*, 254.

^[178] Isto.

^[179] A. G. MATOŠ, SD, XIX., 28.

^[180] Isto., 232.

^[181] A. G. MATOŠ, SD, XX., 40.

^[182] A. G. MATOŠ, SD, XIX., 21.

^[183] A. G. MATOŠ, SD, XX., 75.

^[184] D. JELČIĆ, *Matoš*, 270.

^[185] A. G. MATOŠ, SD, XIX., 409.

^[186] D. JELČIĆ, *Matoš*, 254.

^[187] A. G. MATOŠ, SD, XIV., 49.

^[188] Detaljnu analizu vidi u: T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićim barjakom*, 503.-561.

^[189] D. JELČIĆ, *Matoš*, 8.

^[190] *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže*, 59.

HRVATSKA I HRVATI

Hrvatska i Hrvati. Ova je tema dosljedno zaokupljala Matošev literarni i publicistički rad. Posebnom oštrinom Matoš se sukobio s onima koji su prema njegovu mišljenju trgovali hrvatstvom, u ime kojega je - baš kao i u ime estetskih vrijednosti u književnosti - uvijek bio spreman na polemiku.¹⁹¹ „Ne, nije Hrvatska samo ime golo i bez sadržine! Mi već živujemo preko hiljadu godina zasebnim političkim životom i naši stari znaše kroz bure vjekova sačuvati na trošnom čunu domovine prastaro hrvatsko obilježje državno kojemu je bio ban i sabor predstavnikom ne samo po imenu“, poručuje Matoš svima koji pokušavaju prešutjeti ili obezvrijediti hrvatsko ime.¹⁹² Nije Hrvatska, dodat će, „pusto ime koje se može mijenjati kao kapa“. ¹⁹³U pismu književniku Milanu Ogrizoviću Matoš 1907. piše: „Tu je Meštrović, ali ja se čuvam, da s njim ne dodjem u dodir. Ja sam apsolutno tolerantan za sve osim za hrvatstvo, a taj bivši čobanin baš s time trguje. (...) Baš zato što Hrvatsku iznevjeravaju ljudi velikog dara, hrvatstvo izgleda glupanima sinonim gluposti, pa ga se odriču kao svjedočbe siromaštva“. ¹⁹⁴

Na sličnom tragu, braneći hrvatstvo, u pismu Natku Nodilu poručuje: „Ne, ne, g. profesore, ni nismo šoviniste, nismo ni Hrvati dok naša elita smatra naročitim junaštvom sprdanje s hrvatskim pravima, negirajući u ime nekih ljudskih prava narodne pravice, kao da hrvatsko pravo nije rezultat svih tih pojedinačnih prava, kao da Hrvatska nije skup ljudi no čopor bespravne stoke, kao da je historijska Hrvatska ženska sumnjive prošlosti. Ne, veleučena gospodo! Ako je u vašim očima Hrvatska žaba što se naduva kao engleski parip ili francuski kokot, po našem mišljenju ona je skromna, čedna duša, tuđinka na svojoj oćevini, pepeljuga u ostacima svoje kraljevske podrtine i bijedno će poginuti bude li princ Narod, njen vjernik, mislio kao jeftini revolucionari koji scijene da se hrvatsko ime može baciti kao bankrotirana firma, kao ime peštanskog renegata po pet seksera. Ne, to ime unatoč izdajica pod tolikim krabuljama nije kompromitovano, nije soba za izdavanje, ono je odista sveto, jer je ideja, jer je religija, jer je praktični program i onih skeptika koji tek u toj misli nadoše smisao svog individualnog života, odgonetku svoje moralne egzistencije, jedinu realnost u tom svijetu sofizama i opsjene. Neka nam se ne nabraja klasična i moderna narodna tolerancija. Helenu bijaše svaki stranac 'barbar'. Rimski građanin, izvan Italije, je sasvim polatinjen“. ¹⁹⁵

„Što je domovina?“, pita se Matoš i odgovara: „Svakako nije narod - narod bez zemlje, kao ni zemlja što nije zemlja bez naroda. Otimač zemlje ubio je narod, kao što je pobjeditelj naroda upropastio zemlju. Dok se prije kod narodnog uništenja upotrebljavala ova druga metoda - tlačenje i direktno ratovanje proti narodu - danas, u vrijeme humanitarnih i antimilitarističkih licemjernih fraza, shvata se pitanje narodno kao ekonomsko, upravo agrarno, jer se uvida da je lakše narod upropastiti lišavajući ga zemlje no lišavajući mačem zemlju naroda. Turci usuprot svim užasnim anarhijama ne unište vjekovima balkanskih kršćana, jer ih u potrebi kmetskih seljaštva ne mogahu učiniti iskorjenjenicima, rajom bez zemljišta. Prus otima Poljaku zemlju, jer zna da je i u ropstvu poljačka zemlja narod poljački. Cijeli napor mađarske duge i podmukle navale proti nama ima isto obilježje trganja hrvatskog narodnog korijena iz hrvatske zemlje. Prometna, financijska, eksponentska njihova politika ide za tim da Hrvat postane kralj Ivan bez zemlje. Slavoniju su nam preko latifundija dotepenih ili izrođenih spahija, pa preko ungarošvapskih i pravoslavnih, u nehrvatskom duhu odgojenih kolonija skoro već pregazili, stegnuvši našu otimanu zemlju taktikom prometnih pruga, te između Pešte i Rijeke ne može Hrvatska imati industrijskog i trgovačkog središta. Stvaranjem sarajevskog ekonomskog centra Hrvatska je ekonomski takoreći upropaštena i budemo li dalje goloruki gledali te realne nevjerojatnosti, mi smo za 50 godina narod bez zemlje, tj. mi nismo više narod, jer postadosmo slijepci bez zemlje“. ¹⁹⁶ „Ne puštajmo zemlje iz hrvatskih ruku! Proda li se pedalj zemlje hrvatske, neka se proda samo Hrvat! Hrvatska umire i duhopiri, jer Hrvat sve manje i manje posjeduje zemlju svojih predaka“, žaluje Matoš u članku *Hrvatski nacionalizam*.¹⁹⁷

Ljubav prema Hrvatskoj, nije ga sputavala da bude kritičan prema Hrvatima, pa će u pismu Josipu Milakoviću zapisati da „još koji dan i riječi Hrvat i Kukavica biće jedno isto“. ¹⁹⁸ Slično će ponoviti u pismu Andriji Milčiniću: „Hrvatska je puna najodvratnije tartiferije. Lakajski narod“. ¹⁹⁹ „Croatia Croatae lupus“ („Hrvatska je Hrvatima vulk“), zapisao je u jednoj od svojih bilježnica. ²⁰⁰ „Naši umjetnici“ - piše u dojmovima s Pariške izložbe - „dokazuju da je Hrvat radikalno, slobodouman i evolucionaran gdje mu toga ne može zabraniti državni

191 U pismu Stjepku Siročiću Matoš će jasno poručiti: „Ja sam preskupo platio to malo slobodnog pisanja, pa da ne skrešem istinu u brk svim našim frazerima, mlakonjama, smetenjaci-ma, narodnim krpeljima, muktašima, pa ma ih cio svijet zvao rodoljupcima“. (A. G. MATOŠ, SD, XX., 109.)

192 A. G. MATOŠ, SD, XIII., 13.-14.

193 Isto, 14.

194 A. G. MATOŠ, SD, XX., 29.

195 A. G. MATOŠ, SD, XIII., 78.-79.

196 A. G. MATOŠ, SD, X., 140.-141.

197 A. G. MATOŠ, SD, XVI., 120.

198 A. G. MATOŠ, SD, XIX., 325.

199 Isto, 341.

200 A. G. MATOŠ, SD, XVII., 165.

odvjetnik. Rob u realnosti, slavi u duši orgije slobode“.²⁰¹ „Mi smo najropskiji narod u Evropi, jer jedini mi još nismo imali revolucije“.²⁰² U Hrvatskoj je na djelu „tude gospodstvo“, a Hrvat je „tek vojnik, svećenik, činovnik ili seljak: sluga božji ili ljudski - sluga, sluga!“.²⁰³ „Naše prilike“ za Matoša su tako „kukavne, jadne, proklete, da bi bilo bilo bolje biti Crnac ili Ciganin neg Hrvat. Strahovita i lakajska fukara“.²⁰⁴ Kritizirajući Hrvatsko-ugarsku nagodbu Matoš piše da se od njezina sklapanja „približujemo prosjačkom štapu, premda samo u Banovini dajemo državi više od Srba, Rumunja ili Bugara, premda samo u Banovini imamo 2,187,000 darovitog pučanstva, dosta plodne zemlje i more: Jadransko more, zbog kojega bio, u prirodnim prilikama, mađarska trgovina trebala zavisiti od nas, a ne obratno“.²⁰⁵ Seljaštvo, upozorava Matoš, „propada, industrija nikakva, tuđinac nam siječe kesu, prosvjetni zavodi stvaraju više zavisne, činovničke, no nezavisne inteligencije“.²⁰⁶ Pitanje seljačkog posjeda za njega je „najvažnije pitanje politike hrvatskog narodnog održanja, i Mađari znaju što čine stvarajući svojom prometnom i financijskom politikom naš seoski proletarijat, otuđujući tako Hrvata od posljednjeg utočišta njegove snage: od njegove zemlje“.²⁰⁷

Matoš i njegovi sinovi

Matoš, ne bez ironije, ističe da u Hrvatskoj imaju vladu „kakovu zaslužuju. Gnjave onoga, koji se da gnjaviti. Ja sam vidio svijet internacionalnih hulja, ali vas uvjeravam, da su hrvat. Suftovi unicum Europe kvalitativno i kvantitativno“.²⁰⁸ „Dokaz je naše inferiornosti“ - piše posprdno - „da nemamo ni zločinaca prvog reda. Samo hulje i huljice, ništa velikoga“.²⁰⁹ Hulje i izdajice Matoš je smatrao uzrokom hrvatske nesreće. „Nama Hrvatima ne fali znanje nego značaj. Mi imamo više izdajica od cijele ostale Europe“.²¹⁰ „Hrvatska već vidje dosta raznih čuda, al ne nađe štrika za toliko Juda“.²¹¹ I zato je „naša politička borba - borba protiv hulja, dakle borba osobna“.²¹² Kao Starčevićev učenik Matoš će naglasiti da o „moralu, o najvažnijoj stvari, danas se i najmanje piše i misli.²¹³ Nepoštenje je životni stil u Hrvatskoj, a „to je zato jer Hrvatskom vlada tuđin, pa mu je stalo da ju moralno rastruje i tako iznutra potkopa. Moralno razrovani narod nemoćan je da funkcionira kao svjesna cjelina“.²¹⁴ „Naš je narod na ivici propasti i mi možemo još doživjeti, kako će ga vlastiti sinovi

gurnuti u nedodjiju. I to sve samo zato, jer je Hrvat najveća hulja, najveći poltron i najveći rob u Europi, stideći se svog imena i nemajući narodnog obraza i narodnog ponosa“, zapisao je 30. listopada 1907. u pismu književniku Franu Galoviću.²¹⁵ I opozicijske već stranke „u jednodušnom očaju uzeše naviještati kukavni, samoubilački aksiom da Hrvatske ne mogu spasiti Hrvati“.²¹⁶ Inteligencija je „većinom na državnim jaslama, dakle nije nezavisna. Velik dio omladine negira u ime kukavnih modernizama pravo hrvatske suverenosti. Tek narod, gonjen, globljen i progonjen, puk se budi. I probudit će se ako bog da!“.²¹⁷ „Vremena se izmijeniše, ali hrvatsko ropstvo ostade isto“, zaključit će 1908.²¹⁸

Matoš i njegovi sinovi

Matoš je znao da se zdravo rodoljublje ne stvara na iluzijama i slijepom podilaženju svemu što je „naše“, još manje na svjesnom samoobmanjivanju, glorificiranju vlastitih vrlina, ili čak lažima. „To je možda dobra politička demagogija, ali nije iskreno rodoljublje. Pravi je patriotizam uvijek spreman pogledati istini u oči, pa i surovoy, neugodnoj istini o svome ‘rodu i narodu’: u toj snazi jest njegova zrelost, a u toj zrelosti njegova plemenitost. Bez te plemenitosti patriotizam je neozbiljan i gotovo poguban; a ne treba ni reći da je, bez nje, sasvim nedostojan“.²¹⁹

Matoš i njegovi sinovi

Posebno kritičan, što smo već mogli vidjeti, Matoš je bio prema hrvatskoj inteligenciji. To je za njega „ona žalosna naša inteligencija bez inteligencije, koja puni kuću kod operete, ostavljajući je praznom kod ‘literata’ kao Shakespeare, Ibsen i Moliere. To je ona elita hrvatska što širi žargon bečkih Židova i berlinskih kaplara, nemajući pojma o narodu i o zemlji koja je rodi. To je ona hrvatska inteligencija od koje bježi glavom bez obzira jedan Meštrovioć i Budmani, koja ima smisla samo za tuđinsku kulturu u formi romana Karla Maya i feljtona Maya Nordaua, koja ne zna za izdanja književnika i naše Akademije i zbog koje je njemškutarski Zagreb postao mjestimice ruglo hrvatskog centra i polukulturno gnijezdo, živeći od otpadaka švapskih novina, od trača, a često i od naordinarnijih hohštaplerija, kao što je bašg. Treščecto dobro u svom zagrebačkom romanu prikazao. To je ona elita kojoj je Evropa u granicama Austrije i Njemačke, koja nema kontakta ni s pravim Zagrebom, a kamoli s narodom, sa seljakom – ona

vajna elita koja samo uzima, nikad ne daje i koja smatra rad i trudni posao sramotom, a nehaj, anacionalizam, frivolnost, neznanje i parasitsku lijenost prerogativama aristokratizma. To je ona talmi-elita zbog koje Zagreb nema pravog hrvatskog salona, pravog hrvatskog društva, pravog ‘velikog svijetla’ i prave aristokracije narodne. Ta elita možda zna obući i nositi smoking, ali to zna i svaki konobar. Smoking i štirkana košulja mogu doduše ‘napraviti čovjekom’ i polučovjeka, mogu prikazati aristokratom i hohštaplera, ali te stvari nisu nužni atributi najboljeg društva iz tog prostog razloga jer ih nalazimo vrlo često u najgorem društvu“.²²⁰ „Najveća je naša nesreća“ – žali se drugi put – „te nemamo slobodne inteligencije. Činovništvo i svećenstvo je zavisno – zavisnije od svega nego od narodne misli. Potpuno nezavisnih i naobraženih imamo tako malo da gotovo iščezavaju među pukom i plaćenicima“.²²¹

Matoš i njegovi sinovi

Na više mjesta Matoš zapaža da se Hrvati rado izgovaraju i okrivljuju drugoga za vlastite nesreće. „Za sve nedaće ne okrivljuje nikad Hrvat sam sebe. Uvijek mu je drugi kriv“.²²² „Što da bacamo kao balavci krivicu uvijek na druge“ - dodaje drugom prilikom - „kada znamo da smo tako lijeni, tako indolentni, tako mlohavi i bez ikakve inicijative da u Zagrebu bez balkanskih, ‘barbarskih’ Bugara ne bi imali ni čestitog povrća?“.²²³ Kao i u Reljkovićevo vrijeme je „naš svijet lijen bez samopouzdanja i ponosa, radin i poduzetan samo pod moraš“.²²⁴ Za Matoša naš je narod „osim u Primorju, kao sve primitivne rase prirodno lijen, boji se ljute životne borbe kao svi lijenčine, pa voli biti ‘osiguran’ pisarčić ili stražmeštar nego da se odvaži na široku pučinu života, pa da traži sve ili ništa, rizikujući sve kao rimski i engleski kolonista, srednjovjekovni vitez ili germanski avanturista“.²²⁵ Drugim riječima, dodaje Matoš, „moderni Hrvat nema apsolutno nikakve inicijative i samostalnosti, pa kao mlad penzionirac ne vidi osiguranje egzistencije osim u državnoj službi“.²²⁶ U tome je velika uloga tuđina jer su protunarodne vlade „išle na ruke toj trutovskoj, pandurskoj i gotovanskoj našoj dispoziciji, pa su svojim odgojnim sistemima tu oskudicu inicijative još pojačavale“.²²⁷ Ipak, Matoš se pita da „tko smeta našoj omladini da mjesto u pisare i pandure ide u elektrotehničare, trgovce i ekonome? Koja Nagodba tjera naše nezalnice i glupane da se posvećuju prosvjeti i knjizi? Koji sistem na svijetu može me prisiliti da budem ignorant, lijenčina, bludnik ili sinja kukavica?“.²²⁸

Matoš i njegovi sinovi

220 A. G. MATOŠ, SD, X., 196.

221 A. G. MATOŠ, SD, XV., 41.

222 A. G. MATOŠ, SD, XI., 183.

223 Isto, 200.

224 Isto.

225 Isto, 183.

226 Isto.

227 Isto.

228 Isto, 200.

229 A. G. MATOŠ, SD, V., 196.-197.

230 A. G. MATOŠ, SD, XI., 154.

231 A. G. MATOŠ, SD, XV., 87.

232 A. G. MATOŠ, SD, XIX., 120.

233 A. G. MATOŠ, SD, XX., 131.

Matoš i njegovi sinovi

Na drugim će stranicama biti još oštriji: „Koliko nas ima, recite po duši, u kojima se stidi Evropljanin, da je kao Hrvat sužarij, kukavica, rob, izmet, sramota ljudskog roda, parodija kulture i modernih načela slobode, - u kojima se stidi Čovjek da kao današnji Hrvat mora biti sluga u vlastitoj kući i rob, sinji rob u divnoj zemlji, gdje svaka travka, svaki vjetrić, svaki cvijet, svaki lug, svaka gora pjeva kao Gundulićeva Dubravka o dragoj i slatkoj slobodi, gdje nauku slobode, zaboravljenu u narodu i popljuvanu u kaputašiji, besjedi, propovijeda i na sve četiri svjetske strane pjeva tek pitomi, zdravi sklad hrvatskih krajeva, hrvatskog pejsaža, sklad našeg neba, zraka, sunca i zemlje?“.²²⁹

Matoš i njegovi sinovi

„Sramota je“ - piše drugom prigodom – „da naš domaći čovjek, koji zna u tuđini izdržati svaku konkurenciju od najgrubljih do najkomplikovanijih poslova, od prostog americkanskog nadničara pa do Mihanovića, Kernicove i Milke Trnine, sramota je da Hrvata, self-made-man u Misiru, Transvalu i Americi, ne može podnijeti najprimitivnije konkurencije na vlastitom zemljištu. To dolazi otuda što smo mi Hrvati u Hrvatskoj od svih nehrvatskih elemenata najnesolidarniji i najslabije organizovani. I Cigani su, čini mi se, složniji od nas“.²³⁰

Matoš i njegovi sinovi

„Hrvatska, jučerašnji *antemurale christianitatis*, bedem kršćanstva, kako ju je nazvao rimski papa, danas je *antemurale stupiditatis*, bedem gluposti“, zapisat će.²³¹ U pismu Franu Galoviću žali se da „imamo kritičara, ali nemamo kritike. Mi upravo ničega nemamo i ako se prilike ne promijene, mi ćemo izgubiti i ono malo što smo nekad imali. Mi rapidno padamo u svakom pogledu, političkom, materijalnom i kulturnom, pa bi se gotovo matematičkom tačnošću dalo dokazati, da smo intelektualno i literarno prije 20 god. Mnogo bolje stajali stajalo no danas. Naš je narod na ivici propasti i mi možemo još doživjeti, kako će ga vlastiti sinovi gurnuti u nedodjiju. I to je sve samo zato, jer je Hrvat najveća hulja, najveći poltron i rob u Europi, stideći se svog imena i nemajući narodnog obraza i narodnog ponosa. (...) Biti književnik, biti branilac takvog kukavnog naroda je mučno, gorko, i Vi ste to već u svom početku iskusili“.²³² „Glupost je kod nas opća jer su hrvatske škole pogodne jedino za proizvodnju intelektualno defektnih, štreberskih činovnika, nesvjesnih i sebe i svojih dužnosti. Naši profesori mogu odgojiti samo hulje i glupane. Brr! Ako se omladina ne trgne, Hrvatska će propasti za 50. god.“, piše baveći se fenomenom gluposti koji je često zaokupljao njegovu literarnu pažnju.²³³ U pismu Vladimiru Tkaličiću 1902.

poručuje: „Ja ne ljubim Hrvatsku zbog glupana, nego zbog sebe i zbog onih koji nisu glupani, tih još ima, hvala Bogu“.²³⁴

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

„Ubija nas trostruka sila. tuđi novac, tuđa kultura i tuđe oružje“²³⁵, lamentira Matoš u jednoj zgodi, a u drugoj će konstatirati da je Hrvatska „danas zemlja potpunogbankrotstva: političkog, ekonomskog, socijalnog i literarnog“.²³⁶ „Ako i nemamo idealnih Hamleta, imamo - trulosti države danske...“²³⁷ „Možda je to i nesreća - roditi se Hrvat“, bilježi u jednom pismu 1901. godine.²³⁸

Davor Dijanović

Matoš je bio – zaključit će Jelčić - „doslovno - razapet između svojih ideala i stvarnosti koja ih je demantirala. Dugogodišnje izbivanje iz Hrvatske i, osobito, život u velikoj, slobodnoj Francuskoj učinili su da je on prihvatio mnoga shvaćanja i poglede koji se, objektivno, u (neslobodnoj) Hrvatskoj nisu mogli ni primiti ni širiti“.²³⁹ On sanja o „Hrvatskoj kao robijaš o slobodi - on, slobodan čovjek u velikom slobodnom svijetu, čezne za malom, utamničenom i zaostalom zemljom Hrvatskom, traži u njoj ideal svoje duše i smisao svog života!²⁴⁰ Možda nije u krivu Martin Tomičić koji je rekao da je Matoš u ono doba bio jedini slobodni Hrvat u neslobodnoj domovini.²⁴¹

Davor Dijanović

Matoševa kritičnost prema Zagrebu i Hrvatskoj rasla je iz dana u dan, ali „zajedno s ljubavlju; a isto tako, njegova ljubav za njih rasla je s tom kritičnošću: kao da ju je ona još pojačavala. Bio je kao nitko svjestan svih naših tuga i zala, jada i mana, i ni jednu priliku nije propustio da nam ih ne iznese pred oči. Ali nikada nije propustio ni da, poslije svih neugodnih istina, skromno ali ponosno dometne: Pa ipak, pogiboh za gradom gdje najljepše na svijetu zvuči slatki kaj“²⁴² Preko Matoša - primjećuje Oraić-Tolić - Hrvatska je sebe prvi put vidjela kritičkim okom sa strane. „Matoš je prvi hrvatski nomad koji je lutao stvarnim europskim prostorima i dolazio u neposredan dodir s tadašnjim europskim umjetničkim pokretima, idejama i modernom civilizacijom na svim područjima“.²⁴³

Davor Dijanović

Matoš je posebno ogorčen bio na negativnu selekciju u politici i društvu pa će jednom podrugljivo primijetiti: „U Hrvatskoj je naime kao u nebu. Posljednji su na prvim mjestima“.²⁴⁴ Bio je protivnik makijavelizma u politici što će na jednom mjestu jasno istaknuti: „Moje je nepolitičarsko, naime, mišljenje da je i politika zločin zastupa li ono što naša savjest osjeća kao zločin, da Machiavelli nije pomogao Italiji kao makijavelstvo

što naročito danas ne pomaže nikome, da je ravan, pošten put i u politici najbolji, s tog prostog razloga jer je kao najpošteniji najpraktičniji. Naročito danas politika čuškajući osnovne pojmove morale, prava ljudske časti i dostojanstva, mora bankrotirati prije ili kasnije, jer vlade ne mogu bez velike vlastite štete duže vremena svojim radom tući u glavu ona načela ljudske i božanske pravde zbog kojih u prvom redu postoje.²⁴⁵ Ključna pitanja hrvatske politike Matoš je, dakle, mjerio kriterijima morala, karaktera i ljudskog dostojanstva.

Davor Dijanović

U naletu gorčine i literarnog nadahnuća Matoš će ovako opisati prilike u Hrvatskoj: „A sunce, sunce Homerovo, izdiše s apoteozom požara u purpurnoj smrti, koja se zove i opet jedan dan, i opet jedan korak bliže onom mjestu, na kojemu će naše kosti, bog zna za koga!, nađubriti ovu zemlju poreskih glava bez ljudi, politike bez političara, literature bez književnika, omladine bez mladosti, plemstva bez ponosa, djevojaka bez momaka, ekonoma bez ekonomije, seljaka bez grunta, sela bez seljaka, učitelja bez plaće, knjiga bez čitalaca, kazalište bez drame, značajnika bez pameti, umnika bez značaja, naprednjaka bez kulture, mudraca bez liberalizma, umjetnika bez ideala, đaka bez ispita, novinara bez pismenosti, trgovine bez Hrvata, konstitucije bez sabora, sabora bez parlamentarizma, kukolja bez žita, rodoljuba bez veresije, lihvara bez pedepse, generala bez vojske, prijestolnice bez prijestolja, krunovine bez kruna, prava bez obrane, zločina bez kazne, Cataline bez Cicerona, tiranije bez Harmodija, suspenzije bez pardona, ratobornosti bez puške, ordena bez zasluga, krčmara bez vina, socijalizma bez tvornica, športova bez igrališta, skandala bez kompromitovanja, djece bez roditelja, zemlje bez naroda, naroda bez zemlje, Hrvatske bez Hrvata!“²⁴⁶

Često puta Matoš nije optimističan ni glede budućnosti Hrvatske. Tako na jednom mjestu lamentira: „Zapada sunce, sunce Svačićevo i Kvaternikovo, i meni se čini da u zemlju, u mrak, u crni grob pada srce, crveno, krvavo jedno srce u zlatu sakramenta... čini mi se da tone u smrt srce crveno, žarko, u ljutu krvavu ranu pretvoreno srce, srce Hrvatske“²⁴⁷ I dok „cio civilizovani svijet dočekuje novu godinu sa tvrdom vjerom u napredak, u osiguranost onih svetih načela slobode, pravde, prirodnosti, razuma i nadmoćnosti sila moralnih nad brutalnošću ciničnog novca i krvavog oružja, Hrvatska, naša mati, naša zajednička duša, izvor i cilj našeg života, pada, kleca i posrće na svom križnom putu, pišući nam u srce kao

Davor Dijanović

Davor Dijanović

na Veroničin rubac izmučenu tragiku svoje patničke slike“.²⁴⁸ Bolest hrvatske nacije, kao što ukazuje S. Šimić, Matoševa je bol. „Matoš je oči iz kojih teku hrvatske suze. Hrvatska je dolina suza njegovih vlastitih trpnja“.²⁴⁹ Matoš voli tradiciju jer voli sve što je hrvatsko: to njegova patriotska odlika.²⁵⁰

Davor Dijanović

Posebno lijepe stranice Matoš je posvetio hrvatskom pejzažu koji za nj ima istu važnost kao hrvatski narod i hrvatska prošlost. U impresijama iz Samobora piše: „Krajevi su ljudi, a ljudi su krajevi. ‘Predjeli su bili za mene uvijek ljudi’ - veli Lamartine, ljubavnik Elvirin i elegijski pjesnik harmonijskog Jezera. Kao ljudi, nisu ni u Hrvatskoj svi okoliši jednako Hrvatski. Ima kod nas okolica bez veće Hrvatske duše, dok su neki naši pejzaži veliki Hrvati. Genius patriae super dormientibus filiis! Uvale Gvozda sa jekom duše Svačića, Zrinjska brda, i tišine frankopanske, Reljkovićeva Slavonija i Kozarčeva ravnica, dragulji Plitvica, smaragd Lokruma, slapovi Krke, slava Trsata i Trakoščana, velebitske bure i melankolija Pokuljpa, Grobničko polje i more, naše sveto, opustjelo, naše sinje More jadransko, more gusara i more kralja Tomislava, pa naše gore, polja, dubrave i vode; zemlja, divna naša zemlja sa tužnim vrsima, tužnim daljinama i tužnim, mutnim zvucima opustjelih žrtvenika, gdje još ječi spomen Tuge i Vugge, i plače pepeo Kresa, Kupiše i Raka! Glas zemlje, glas groba, glas prošlosti, glas naroda i glas Hrvatske, izvirući snagom majčinog mlijeka i govoreći plamenom naslijeđene krvi u šuštanju toga drveća, u mirisu tog cvijeća, u bugarenju tih sunčanih smiraja, u baladi tih ruševina, u plaču te rose, u tuzi te magle i u tihom čemeru te stare zemlje, nesrećne naše zemlje! Jer nije samo duša čovjek, već je duša i zemlja, i ta naša zemlja bugari kao naš narod i naša povijest, besjedeći vrlo glasno jer govori i očima“.²⁵¹

Davor Dijanović

I dalje: „Zato je hrvatski predio, hrvatski pejsaž isto tako važan momenat kao hrvatski narod i hrvatska prošlost. Hrvatska okolica je najbolja škola patriotizma. Pejsaž nije samo vidljiva naša veza sa misterijem skladnog svemira, nego i vidljivi oblik stalnog djelovanja primitivne, prvobitne hrvatske duše na našu. Ako nam je duša rezultat dojmova, ako su ti dojmovi većinom hrvatski zvuci i hrvatske slike, slike krajeva hrvatskih, duša je naša kao ovo drveće i voće rezultat hrvatskog pejsaža. Mi smo kao ta jabuka i taj grozd plodovi te zemlje, i ta okolica nas toga radi toliko očarava, zanosi i privlači, jer sebe, jer prvobitne dijelove duše svoje tu vidimo kao u ogledalu svog zagonetnog izvora. Drugi, tuđinski kraj može biti vrlo sličan ovome, ali ga toliko ne razumijem, jer nisam njegov plod, jer mi govori tuđim jezikom. Sunce, planeti, brda i biline isti su kao ovdje i

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

Davor Dijanović

u drugim zemljama, kao stanovnici što su ljudi kao tu, ali bilje, brda, zvijezde i mjesečina govore u Hrvatskoj istim jezikom kao Hrvati“.²⁵²

Davor Dijanović

„Zemlja“, govorio je Matoš Karlu Häusleru, „je ono, bez čega nema domovine, ono, što daje snagu pastirčetu, da bude vojskovođom, kad je domovina u pogibli, kad je sve malaksalo i izgubilo glavu pred osvajačem, da stvara čudesa i da pobjeđuje kao Djeвица Orleanska, izrasla iz svoga kraja“.²⁵³ „Hrvatska, bakljo mojih tamnih putova, tvrdi kruše mojih nevolja, suzno uzglavlje mog progonstva! Kroacijo, jedina, posljednja boginjо mog buntovničkog bogomračja! Pruži mi kraljevsku, prosjačku ruku, i ti ćeš disati i bitisati donle dok bude biti i disati posljednje tvoje dijete. Diži se, Hrvatsko! Jer iako smo sami i slabi, u početku bijaše hrvatska riječ i riječ Hrvatska će biti djelo!“²⁵⁴ Iako danas zvuče patetično, vjerojatno ne postoje ljepše rečenice koje je jedan književnik posvetio Hrvatskoj od prethodno navedenih AGM-a.

Davor Dijanović

Dosljedno svome domoljubnom habitusu, Matoš u pismu Stjepku Siročiću ističe da tko ne ljubi Hrvatsku ne ljubi ni sebe. „Budite dakle tolerantni spram svega osim spram zlobe i licemjerja, jer tu tolerancija prestaje. Kritrizirajući počnite najprije od sebe. Sebi budite stroži nego drugima. Pošto će Vam kritika naših prilika biti negativna, ne ostanite kod negacije, već radite – radite vi, kad nema drugih. Opetujem da Vas trebaju voditi snošljivost, iskrenost i kritički skepticizam. Ne podajte se dogmama slijepo, ne prevršite mjeru, negirajući autoritete koje sami ne upoznate kao lažne, svojim studijama i svojim trudom. Cilj vašega rada ne može biti drugi nego ideja patriotizma. Ko nije dobar Hrvat, nije human, jer prezire interese jedne velike ljudske mase, uništavane materijalno i moralno. Ko ne ljubi Hrvatske, ne ljubi sebe (ja opetujem – sebe!), svoju čast, svoj jezik²⁵⁵, svoju prošlost, svoj Jučer. Patriotizam dakle zadovoljava vaše egoistične i vaše altruistične sklonosti, zadovoljava, potpuno svaki moral. Da sam individualistički anarhista, Marksista ili Muhamedovac, bio bi isto tako Hrvat, kao da sam Jevrejin, katolik, sirotinja ili mangat. Naše djelovanje može biti raznoliko, cilj mu mora biti isti: Hrvatska. Ta će misao ipak složiti jednog dana sve naše čestite ljude. Ona će biti karika, kojom ćete spojiti Vaš rad sa trudom otaca“.²⁵⁶

Davor Dijanović

Kao starčevićanac, Matoš je pridavao veliko značenje hrvatskoj povijesti: „Praktična, ‘pozitivna’, realna snaga povijest baš i stoji u tome što je historija vrsta štedionice drevnih energija, koje se baš njenim posredovanjem kao žive sile predaju potomstvu. Sve

^[1] 234 A. G. MATOŠ, SD, XX., 148.

^[2] 235 A. G. MATOŠ, SD, VI., 146.

^[3] 236 Isto, 185.

^[4] 237 A. G. MATOŠ, SD, XIV., 205.

^[5] 238 A. G. MATOŠ, SD, XIX., 333.

^[6] 239 D. JELČIĆ, Matoš, 41.

^[7] 240 Isto, 223.

^[8] 241 Isto.

^[9] 242 Isto, 197.

^[10] 243 Davor DIJANOVIĆ, „ Prof. dr. sc. Dubravka Oraić Tolić: Matoš je aktualan i privlačan kao i prije sto godina“.

^[11] 244 A. G. MATOŠ, SD, XIV., 179.

^[12] 245 A. G. MATOŠ, SD, XVI., 285.

^[13] 246 A. G. MATOŠ, SD, V., 199.

^[14] 247 Isto.

^[15] 248

^[16] 249

^[17] 250

^[18] 251

^[19] 252

^[20] 253

^[21] 254

^[22] 255

^[23] 256

renesanse, svi preporodi su plod historijskih studija, pa zato ih i mi preporučamo kao glavno sredstvo hrvatskog preporoda. Jer samo ona snaga umire koja je bez povjesničara. Hrvatska povijest nije mrtvo slovo i dok je nje, mi smo nasljednici ne samo bolova već i kreposti naših otaca. U hrvatskoj povijesti nije ostao neplodan uzdah Katarine Zrinjske, a budemo li slušali njenu nauku sloge, požrtvovanja i rodoljublja, svaki od nas će imati pravo biti spasiteljem od grozne kletve Zvonimira, svetog kralja“.²⁵⁷ U svom dobu Matoš vidi samo kaljužu, mrak, propast. I zato, tražeći uporišnu točku, „obraća se prošlosti, kad je ne nalazi u svom dobu. (...) On je u našoj prošlosti tražio i pronalazio stvarne vrednote, te je u tradiciji gledao ukupni rezultat pojedinih vrijednih kulturnih nastojanja“.²⁵⁸ „Povijest ove naše starodrevne kuće hrvatske, rušene, paljene, pretvorene iz kraljevske palače i banski dvor, ta dugačka i tragična priča je historija našeg naroda. Ali pored sve domaće nesloge i spoljnih udaraca, ta stara i slavna kuća, kraljevina Hrvatska, nikada ne bješe sasvim razorena kao Bugarska i Srbija, i na gostoljubivom njenom ognjištu nikada ne presta gorjeti sveta vatra hrvatske nezavisnosti!²⁵⁹ „Tu, pod starim, časnim ovim krovom naučio sam i ja najveću ljudsku dužnost našu: da razumijemo našu zemlju i naš narod, da iznad svega na svijetu ljubimo Domovinu i da svaku uvredu njoj nanesenu osjetimo kao mraz na vlastiti obraz, kao osobnu uvredu.“²⁶⁰ Matoš se duboko klanjao starom hrvatskom plemstvu, jednom od najhrabrijih u Europi, jer samo je ono sačuvalo - kako konstatira u feljtonu *Aristokratija* - „ovo malo Hrvatske kroz sve historijske bure i oluje, spasilo je veličanstvo hrvatskog ustava od Turske, od Mletaka, od austrijskog centralizma i od ugarskih presizanja. Sve do konca 17. vijeka vladaše ovom zemljom, dovodeći podkašto nove dinastije, pa je kraljevska tuđa vlast u onim herojskim, krvavim vremenima bila obično tek nominalna. Hrvoji Hrvatinici, Babonici, Paližne, Horvati, Nelipići, a naročito Šubići i Frankapani bijahu pravi naši kraljevi“.²⁶¹

Matoš, 1908. godine

Matoš je bio jako dobro svjestan hrvatskog položaja u tadašnjemu europskom kontekstu, bez države i organizacije koju država znači. Hrvatsku je uvijek promatrao u europskom konekstu. Tako će 1913., godinu dana prije izbivanja Prvoga svjetskog rata napisati: „Zamislite naš narod, administrativno raščetveren, s polovicom sasvim nepismen, nesložan, siromašan i dezorganizovan, lišen svoje stare puške i hrabrosti, lišavan svoje zemlje, korumpiran i demoralisan, četvrtinom već iseljen, a oko njega grdne države i savezi sa milijunima bajoneta, s milijardama zlata i sa neodoljivošću svih snaga kulture i civilizacije!“²⁶² Na drugom će mjestu iste godine zabilježiti: „Oko nas milijuni bajoneta, vulkanske mornarice, milijarde

kapitala, a mi tu na zaduženim njivama, neuki, podijeljeni, goli i bosi, živući iz dana u dan na milost i nemilost...“.²⁶³

Ipak, na tragu Starčevića Matoš piše da naša domovina „pritisnu cijelo primorje i teka naša zemlja omogućuje monarhiji velevlasni položaj. Polovicom u srednjoj Europi i polovicom na Balkanu, mi smo europski ključ Europe za Balkan, za Jadran, Orijent, a Balkana za Zapad, za Europu.²⁶⁴ „Naš nacionalni položaj je težak“, piše na drugom mjestu - no dodaje da je „geografski naš položaj, najpovoljniji na Balkanu i u ovoj monarhiji, daje nam pravo na sve hrvatske lijepe kombinacije, pa nismo dostojni gaziti ovu zemlju ne čujemo li njenih jednostavnih pouka.²⁶⁵

Matoš nije bio političar (iako je u jednom razdoblju bio član Stranke prava), ali i iz svega što je napisao o našoj politici izlazi da je shvaćao, kako je naša povijesna nesreća u tome što su nam se uvijek nametali kao prirodni saveznici oni prema kojima nismo osjećali nikakve simpatije, dok oni, koje smo željeli i za saveznike i za prijatelje, nisu imali ni interesa ni razumijevanja za nas.²⁶⁶

Slično kao i danas, ni u Matoševo vrijeme Hrvatska se nije odlikovala kvalitetnom promidžbom svojih kvaliteta u svijetu, a Hrvatsku su već tada klevetali u inozemnim tiskovinama. „Već se u nekoliko navrata upozoravaše na to da Hrvati ne upućuju inozemstva ni u ono što u Hrvatskoj vrijedi. No kako se ipak tu i tamo za nas zanimaju, pored našeg nehaja i uslijed oskudice svakog narodnog ponosa, izvještavaju o nama obično oni kojima ide u račun da se patvori i ono malo pravih hrvatskih vrijednosti. Kakve strahote, kakve sramote i laži nalazimo o Hrvatima samo u enciklopedijama kojima se na našu sramotu u neimaštini vlastitih moramo koristiti. Iako bi naša Akademija, u eventualnoj vezi s prvim naučnim zavodima Europe, morala takve krive informacije autoritativno pobiti, kad već sama drži ispod svoje časti da svijet o nama stručno informiše, naši prvi naučni zavodi mirno gutaju te atentate na hrvatsku istinu, što se često pod firmom čiste nauke izvoze bog-te-pita odakle na naš rovaš. Svi mi, a naučni naši instituti u prvom redu trebali bi nastojati da kod svih informativnih većih svjetskih poduzeća o Hrvatima informišu Hrvati, ili da barem kompetentni Hrvati slučajne krive informacije isprave ili pobiju. Sve se to na žalost ne dešava! Što se sve, kakve gluposti i laži se ne šire na naš trošak samo u stranoj štampi“.²⁶⁷

I zato je potrebno ustrajno raditi za Hrvatsku, raditi, kako je istaknuo 1908., „dan i noć, riječ strah i lijenost brišimo iz svog rječnika, mislimo svojom glavom kao Starčević i budimo

spremni za ideal hrvatstva pasti kao đak Vjekoslav Bach, i ova troma, o hrvatskoj misli očajna gomila će se probuditi i uvjeriti da Hrvatsku može spasiti samo misao hrvatskog, hrvatskog i samo hrvatskog nacionalizma.²⁶⁸

Matoš, 1908. godine

„Ne, mi nismo posljednji narod u Evropi jer smo maleni i jer tobože nemamo ljudi“, piše Matoš i daje usporedbu: „Norveška, Belgija, Danska i Švicarska nisu veće domovine od ove naše zemlje. Najveći moderni narodi nemaju većih ljudi umom i poštenjem od Starčevića i Strossmayera. Mi smo posljednji narod u Evropi jer imamo zemlje, ali nemamo naroda, jer imamo reprezentanata, ali nemamo publike. Zagrebačka je klasična u tom pravcu, pa ne moramo na daleke putove, to manje što je ta zagrebačka publika, publika našeg narodnog središta, kvari i truje lošim svojim primjerom vascijelo hrvatsko općinstvo, demorališući tako cijeli naš narod. Neka nam se zbog tih gorkih ne rekne da grdimo Zagreb. Ne, mi volimo Zagreb, ali ne marimo Zagrepčana. Mi ne volimo Zagrepčana zbog Zagreba. Da je cijela Hrvatska kao četiri petine Zagreba, hrvatskog naroda ne bi više bilo“.²⁶⁹

Matoš, 1908. godine

Ovdje kritičan prema Zagrebu zbog tuđinskih utjecaja, drugom prilikom piše: „Nikad nismo bili niti ćemo ikad biti za lokalni ekskluzivni patriotizam, ali uvijek smo bili i uvijek ćemo biti proti tome da se Zagreb degradira, da se ponižava do ranga provincijskog gradića, da se čak i sistematski kleveće i napada. Bilo je dobrijana koji su Rijeku, grad tuđinske sfere, pokušavali dizati na trošak Zagreba. Dragi, živući tu među nama i dijeleći s nama sve dobro i zlo, napadahu Zagreb, kao da je taj lijepi grad

kriv što ima loših Zagrepčana, što ima ljudi koji prljaju vlastito gnijezdo. Zagreb, bio kakav mu drago, središte je Hrvatske i hrvatstva, pa nije dobar Hrvat koji nije dobar Zagrepčanin. Ta naša simpatija prema gradu u kojemu živimo nije slijepa simpatija, nije ljubav matere što voli i poroke svoga djeteta, već je ona prosvijetljena ljubav koja poroke vidi, ali nosioca tih poroka ne proklinje, već zlo kao dobar otac i odgojitelj nastoji iskorijeniti“.²⁷⁰

U optimističnim vizijama hrvatske budućnosti Matoš će zapisati: „Jer samo slobodna kuća je kuća, a naša hrvatska kuća danas nije slobodnija no u doba kad je bila bedem zapada i evropske civilizacije protiv bizantinskog formalizma i azijskog barbarstva. Jednu polovinu drži Nijemac, drugu Mađar. Njeni zadrugari su tuđi sluge. Neka se odabrane duše naše spreme na žrtve (kao one dobre duše u Zidanju Skadra). Jer se ni danas tako visoke i tvrde kule slobodi ne podižu bez smrtnih muka koje pretvaraju mučeničke dojke u vječni vrutak života. Divan li će biti slobodan hrvatski dom kad se sagradi na sreću pozne unučadi! Jedan će tanki prozor gledati na grad duždeva, a u drugom će se sunčati dan Muhamedovog Istoka. Motivi sa starih hrvatskih kuća prelijevat će se sa jednostavnošću latinske Dalmacije, sa notama samostanskih smirenih proćelja, sa zanosnim arabeskama Bosne, sa prostotom zagorske kurije i odabranim modernizmima u simfoniji novog, hrvatskog stila. A ljudi koji će možda šetati slobodnom ovom gradinom bit će srećniji od nas, savremenika farizejstva zakrbuljenog podgrijanim frazama, narodnog propadanja i lutanja u Ameriku“.²⁷¹

^[1] 257 A. G. MATOŠ, SD, XVI., 10.

^[2] 258 Isto.

^[3] 259 A. G. MATOŠ, SD, IV., 78.

^[4] 260 A. G. MATOŠ, SD, XI., 243.

^[5] 261 A. G. MATOŠ, SD, XVI., 150.

^[6] 262 Isto, 105.

^[7] 263 A. G. MATOŠ, SD, XI., 241.

^[8] 264 A. G. MATOŠ, SD, XVI., 119.

^[9] 265 Isto, 120.

^[10] 266 D. JELČIĆ, Matoš, 259.

^[11] 267 A. G. MATOŠ, SD, VIII., 319.

^[12] 268 A. G. MATOŠ, SD, XV., 176.

^[13] 269 A. G. MATOŠ, SD, XVI., 98.

^[14] 270 Isto, 82.

^[15] 271 A. G. MATOŠ, SD, IV., 78.-79.

ODNOS PREMA SRBIMA I PREMA IDEJI JUGOSLAVENSTVA

Matošev odnos prema Srbiji i prema ideologiji jugoslovenstva ne ulazi u sam *meritum* ovoga rada, no za dobivanje ukupne slike Matoša i njegove književno-publicističke ostavštine, duboko protkane europskim duhom, nužno ga je obraditi u kratkim crtama.

Pritom treba poći od činjenice da kod Matoša, neovisno o svim njegovim proturječnostima, „u njegovim estetskim, literarnim i nacionalno-političkim stajalištima postoje konstante, pa bi bilo vrlo teško - zapravo nemoguće - čak i istrgnutim citatima dokazivati da je na estetskom planu oportunitizam pretpostavljao umjetnikom uvjerenju, a da je na političkom planu ikad zagovarao bilo koje rješenje koje nije podrazumijevalo hrvatsku državu, i to upravo pod hrvatskim, a ne pod nekim drugim imenom“.²⁷²

U političkom smislu, Matoš je najbliži ideji jugoslovenstva 1895. i 1896. Zanesen Srbijom vjeruje da su Hrvati i Srbi braća ili čak - jedan narod, makar i pod različitim imenima i s različitim političkim interesima.²⁷³ U pismu majci govori o potrebi nadilaženja svade i izrijekom tvrdi da „bilo kako mu drago, mi i Srbi samo jedan narod“.²⁷⁴ U članku *Na osvitu 1897.* govori o potrebi zajedničkog hrvatsko-srpskog centra makar „u formi kakvog književnog lista“.²⁷⁵ Jonjić drži da Matoš u to doba smatra svoj hrvatskim nacionalizam spojivim s uvjerenjem da su Hrvati i Srbi u kulturnom i jezičnom pogledu ipak jedan narod - značajnim dijelom zbog mađarskog imperijalizma.²⁷⁶ Zato u jednu od bilježnica, i inače nesklon Mađarima, tada zapisuje „Ja volim biti Srbin nego Magjar“.²⁷⁷

Međutim, takve simpatije prema Srbiji nisu bile dugoga vijeka. Iako će se do kraja života družiti i prijateljevati s brojnim Srbima, piše Jonjić, „nikad više nakon te 1896. ne će Matoš pokazati takve simpatije prema srpstvu, a kamoli uvjerenje da su Hrvati i Srbi jedan te isti narod. Jer, svega nekoliko mjeseci nakon toga njegova iskrenog oduševljenja Srbijom, dolaze goraka razočaranja. Nakon što je negativno prikazao Veselinovićev roman *Hajduk Stanko*²⁷⁸ - jer je Matoš čitav život oštro lučio osobno prijateljstvo, pa i političko istomišljeništvo

od književnih uvjerenja - započela je prava hajka na nj. Nije ona bila samo literarna: napadaji povodom kritike Veselinovićeve romana, sadržavali su i podmuklu denuncijaciju: Mi se ni najmanje ne čudimo drskosti ovoga Hrvata Matoša, koji u našoj zemlji, koja ga je nahranila i napojila i odela, grdi na onako skandalozan način srpske književnike u 'Nadi' bosanskoj i dr.[ugim] listovima...“.²⁷⁹ Nakon toga napada izgubio je mjesto u orkestru i zatvorena su mu vrata većine srpskih listova.

Usljedilo je otrježnjenje. Ako je nakon toga i pomišljao na jugoslovensku ideju prije primarno je na nju gledao kao na kulturnu ideju. Zanimalo ga je i zajedničko literarno tržište pa će zapisati: „Kad se bude srpska knjiga čitala od Niša pa do Rijeke, a hrvatska od Zagreba pa do Cetinja i Beograda, naši književnici će se emancipovati kao klasa, živeti od književnosti. Solidarnost hrvatskih i srpskih književnika je dakle glavna pogodba za književničku emancipaciju“.²⁸⁰ Međutim, kao što uočava Jonjić, na političkoj i još više državnopravnoj razini, Matoš trajno otklanja jugoslovensku misao, „nikad ne pristajući da se hrvatsko ime zamijeni kojim drugim, i da se bilo komu osim Hrvata prizna svojstvo političkog naroda. Zato je Matoš kao frankovac ujedno protivnik Hrvatsko-srpske koalicije“.²⁸¹

Nakon 1896. i napuštanja ideje o „narodnom jedinstvu“, Matoš zbog želje da se sviđa Beogradu i novoj Srbiji Karadorđevića 1904. ulazi u *jugoslavjanske* magle te ispisuje retke koji se mogu smatrati najmanje u skladu sa starčevićanskom idejom. U feljtonu *Đalski*, u kojemu žali zbog zagrebačkih protusrpskih demonstracija iz rujna 1902. („Ostavimo našim političkim listovima taj bratoubilački posao!“) u zanosu naziva Petra Karadorđevića kraljem „mlade i napredne Trojednice“ te dodaje: „Uz Dušanovo žezlo sjat će sablja našeg Tomislava“.²⁸² Bio je taj zanos, primjećuje Jonjić, motiviran iščekivanjem krunidbe Petra I. Karadorđevića i proslave Prvoga srpskog ustanka, kad je Matoš u Beogradu očekivao hrvatske književničke kolege, nadajući se da će tom prigodom i sam doživjeti stanovitu društvenu afirmaciju, što se ne kraju nije dogodilo.²⁸³ Iste godine piše da je „hrvatska i srpska kultura jedna“ te da je „cilj našeg narodnog oslobođenja za koje se diže

272 Tomislav JONJIĆ, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, *Pilar*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Vol. 7, br 13(1), Zagreb, 2012., 11.

273 A. G. MATOŠ, *SD*, XIX., 268-271.

274 Isto, 298.

275 A. G. MATOŠ, *SD*, VIII., 42.

276 T. JONJIĆ, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, 40.-41.

277 A. G. MATOŠ, *SD*, XVII., 268.

278 A. G. MATOŠ, *SD*, VIII., 50.-57.

279 T. JONJIĆ, „Pogledi AGM-a na hrvatsko-srpske odnose“, 41.

280 A. G. MATOŠ, *SD*, VI., 93.

281 T. JONJIĆ, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, 70.

282 A. G. MATOŠ, *SD*, XII., 19.

283 T. JONJIĆ, *Antun Gustav Matoš pod Starčevićim barjakom*, 307.

beogradskom tolerancijom, tako širokom te da sam kao poznati starčevićanac mogao raditi kao feljtonista kod Pašičeve *Samouprave*“.³¹³ „Pa ipak, lakše je Beograd hvaliti iz Zagreba no - iz Beograda. Drago mi je što sam tamo bio, ali još mi je draže što nisam tamo ostao“.³¹⁴ Vrijeme će da su ta „tolerancija“ i „sloboda“ bili tek privid i maske nadolazećih krvavih pokušaja ostvarivanja velikosrpske politike.

Davor Dijanović, 1911.

Temi jugoslavenstva Matoš će vraćati i kasnije. Tako 1911. piše da dok „naprednjaci tvrde da su Jugoslaveni isti narod, ista plemenska grupa istih političkih interesa, mi u Jugoslavenima vidimo slične narode raznih, često suprotstavljenih interesa političkih (Bugari i Srbi), sa kojima možemo, ali u današnjim prilikama nikako ne možemo imati zajedničke narodne politike“³¹⁵. Pokušava i racionalizirati ranije jugoslavenske zablude: „U časovima kada je Hrvatsku ostavilo toliko hrvatskih sinova, bijaše sasvim naravan psihološki proces da su očajne i utopističke mlade duše, zdvojivši o Hrvatima, našle u jugoslavenstvu nadu spasa. Mi to bolno shvaćamo i zato želimo prije svega u omladini dići vjeru u sebe, u hrvatski narod, u naše pravo“.³¹⁶

Davor Dijanović, 1911.

Rugajući se „revolucionarnom jugoslavenstvu“ tadašnjih naprednjaka 1912. piše: „Nacionalno shvaćanje te gospode je ovo: Jugoslaveni su jedan narod. Srbi su jedan narod. Bugari su jedan narod. Slovenci su jedan narod. Hrvati su jedan narod.. Ergo: Jugoslaveni su četiri naroda. Ali kako su Jugoslaveni istodobno jedan narod: 4=1 ili 1=4. Istodobno tvrde da su Hrvati Srbi jedan narod sa dva imena, kao da jedan narod može imati dva historijska, narodna imena!“ Prema tome nije samo 1=4, već je 1=2 ili 2=4. I s takvom logikom ne uzlaze „naprednjaci“ u skolastiku, već u savremenu hrvatsku politiku“.³¹⁷ „Pustimo utopiste neka sanjaju o jugoslavenstvu carstvu!“, nedvosmisleno poručuje 1912.³¹⁸

Davor Dijanović, 1911.

Dok je Prvi balkanski rat nakratko ponovno kod Matoša probudio simpatije prema Srbiji i Slavenstvu, što je velikim dijelom predstavljalo prijezir prema hrvatskoj spremnosti na bezgranično trpljenje³¹⁹, već u Drugom balkanskom ratu je na strani Bugara te zaključuje da su slavenska sloga i bratstvo puka tlapnja.³²⁰ Matoš nije protiv sloge, no njegov je zaključak nedvosmislen: „Mi shvatamo slogu sa Srbima kao jaćanje hrvatstva, i misli li Srbobran obratno, neka to samo

rekne. Činjenica je da npr. svi srpski naši sveučilišni građani na nacionalima materinski svoj jezik zovu samo srpskim, dok ga velika većina hrvatskih đaka naziva srpskohrvatskim. Drugim riječima, i u naše dane ‘jedinstva narodnog’ su Srbi ekskluzivni, samo Srbi, dok mi ni to nismo, ili - da opetujem svoju inkriminiranu tvrdnju - mi barem zasada više dajemo no što primamo“.³²¹

Davor Dijanović, 1911.

„Jedinstvo narodno Srba i Hrvata“ - piše 1913. ostajući do kraja zagovornik teze o „jednom jeziku“ - „je tek literarni i *filološki* pojam a nikako historijski i *politički* jer smo doduše jedan narod jezikom, ali barem dosele to historijski i politično To jezično jedinstvo, koje u stvari nije narodno jedinstvo jer kod toga više odlučuje politički faktor, vrlo muti pojmove“.³²² „Ako su Hrvati i Srbi isto jezikom, nisu isto svojom državnom, dakle narodnom mišlju, simbolisanom u razlici narodnog našeg imena, povijesti, tradicije i sadašnjeg položaja. Ako su sito kao pleme, nisu isto kao narod, stojeći u odnošaju Belgije prema Francuskoj, Norveške prema istojezičnoj Danskoj, Engleske prema Saveznim Državama austrijskih Nijemaca prema Reichsdeutschima“, piše iste godine.³²³ Na istom mjestu i zaključuje: „Neoboriva je činjenica da (Srbi) i sad živu usred Zagreba ekskluzivno kao u Turskoj, pomažući samo srpske a koristeći se svim hrvatskim institucijama“.³²⁴ Drugi su, a posebno „Srbi, više nacionaliste od nas i da bi se trebali u njih ugledati, jer oni su nacionalistični superlativ, mi deminutiv, oni nacionalni megalomani, a mi mikromani“³²⁵.

Davor Dijanović, 1911.

Gross ističe da se Matoš pred kraj života suprotstavljao ideji o kulturnom jedinstvu Jugoslavena te je isticao različit značaj hrvatske i srpske književnosti, dopuštajući izuzetak ondje gdje su Hrvati i Srbi žive izmiješano, no istodobno odbija svaku političku suradnju sa Srbima. Smatrao je da je srpska nacionalna ideja u Hrvatskoj i BiH „importirana misao“ koja radi o glavi hrvatstvu pa se drži pravaškog načela da u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini žive samo Hrvati. Iako i sam umjereni antiklerikalac, u antiklerikalizmu naprednjaka vidio je prste srpske propagande koju smeta povezivanje svih Hrvata bez obzira na religiju ili druga uvjerenja.³²⁶

Davor Dijanović, 1911.

Zanimljiva je usporedba Hrvatske i Srbije koju je Matoš, boraveći dva puta u Beogradu³²⁷ napisao: „Ali koja razlika između srpskog i hrvatskog ladanja! Tamo turovi, tu gaće;

tamo previše, tu premalo slobode. Tamo hajduci, tu žandari. Tamo crkve prazne, tu – pune kao košnice. Tamo plemstvu ni traga ni glasa, tu plemstvo još uvijek gospoduje. Tamo nitko ne razumije glasa propalih viteških urvina i ruševina, Čeda Mijatović bezuspješno pokušavaše biti srpski Šenoa (u Rajku od Rasine), dok mi imamo pravih potomaka savremenika kneza Lazara i osobnih znanaca Stevana Visokog ili Đurđa Brankovića. (Da nisam A. G. Matoš, htio bih biti Drašković). U Srbiji su seljaci gospoda, kod nas su još uvijek raja. Naša je umjetnost – naročito pripovijetka – moderna i građanska (ili aristokratska), njegova je demokratska i tradicionalna. Nitko ne opisa kod nas jednoličnosti seljačke kao Janko Veselinović u Seljaci; nitko u nas ne proslavi poljskog rada i ne shvati patrijarhalne veličajnosti oranja kao pokojno Milovan Glišić, u Prvoj brazdi. Nas još uvijek tišti spahiluk, latifundij; u Srbiji ga nema, i agrarno pitanje je tamo najrješenije u Evropi. Šumadija je raj seljački kao Radićeve – samo njemu korisne – utopije; Zagorje je odvajkada seljački pakao. Ali ceste su tu kao stolovi, a u Srbiji – da polomite vratove. Narod je uglavnom tu zdrav i uljudan, tamo surov i sifilitičan na prostoru od tri naše županije. Ovdašnji ljudi su bogomoljci, ali su čestiti i pošteni, dok je Srbija lani dobila svjetsko prvenstvo u ubijanju i teškim zločinima. Tamošnji domaćin i dobar gazda ne zna za govedsku juhu, bijelu kafu i krevet, spava na ‘minderluku’ i ne umije ljudski živjeti, dok imućniji Zagorac živi i nosi se kao građanin. Tamo Cincari, tu Židovi. Ovdje činovnici, svećenici i plemići, tamo orgije stranačkih administrativnih anarhija. Tamo sloboda apsolutne demagogije, tu sloboda apsolutističneuprave. Tamo ekscesi neinteligentne slobode, tu ekscesi učene servilnosti.

Tamo tiranija lažnih patriota, ovdje tiranija laži i tuđinskih izmečara. Tamo militaristički zavjerenici i krvavi 29. maj, tu civilni nagodbenjaci i suhe odgode Sabora. Tamo aktivna, tu pasivna opozicija. Tamo odviše političkog nereda, tu odviše reda. Tamo revolucije, kod nas demonstracije. Tamo više blagostanja, proze i novaca, kod nas više komfora, poezije i stare kulture. Oni su bogati seljaci, mi smo siromašni plemenitaši. Oni – bizantinci, mi – jezuite. Oni nas obično podcjenjuju, mi njih obično precjenjujemo. Oni su izvrсни, mi smo vrlo slabi trgovci. Oni imaju slobodu, ali nemaju pravog društva; mi nemamo slobode, ali imamo socijalnih lijepih središta, imamo društvo. Oni su parvenui, mi smo gentlemani. Oni su socijaliste, mi smo socijalni. Njihove su žene obično žene od dužnosti; naše žene su žene od ljubavi, i zato naš privatni život ima više poezije. Oni su realiste, mi – idealiste: najveći onda, kad mislimo da to nijesmo. Oni imaju vještije narodne političare, naši političari imaju više značaja, i moderna Srbija nema jednog Starčevića i jednog Strossmayera. Oni su bolji novinari i kritičari; mi smo vrsniji umjetnici. Oni su narodski, mi smo narodni. Oni smatraju često i Hrvatsku srpskom zemljom, dok mi Srbije ne smatramo zemljom hrvatskom. Ako su oni prama nama Amerika, mi smo spram njih Engleska. Srbija je skorojević, čeznući za svim aristokracijama – naročito za Parizom i Dubrovnikom; Hrvatska je propali plemić, toliko demokrat da mu katkada imponuje i Srbija. A da završim to naglo uspoređivanje zaključkom Taineove paralele između Francuske i Engleske: oni su slobodniji, mi – srećniji“.³²⁸

^[1] A. G. MATOŠ, SD, XV., 234.

^[2] Isto, 235.

^[3] A. G. MATOŠ, SD, XVI., 11.

^[4] Isto, 12.

^[5] Isto, 53.-54.

^[6] A. G. MATOŠ, SD, V., 268.

^[7] T. JONJIĆ, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, 68.

^[8] Isto, 68.-69.

^[9] A. G. MATOŠ, SD, XIV., 206.

^[10] A. G. MATOŠ, SD, VIII., 322.

^[11] A. G. MATOŠ, SD, XVI., 153.-154.

^[12] Isto, 154.

^[13] Isto, 116.

^[14] T. JONJIĆ, „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, 74.-75.

^[15] Matoš je boravio u Beogradu dva puta: od listopada 1984. do siječnja 1898. i od kolovoza 1904. do siječnja 1908. O Matoševim boravcima u Beogradu pisao je dr. Boža S. Nikolajević. Vidi: BOŽA S. NIKOLAJEVIĆ, „Matoševci boravci u Beogradu“, u: A. G. Matoš: In memoriam - o 20-godišnjici pjesnikove smrti, 65.-88. „Dva grada“. O usporedbi Zagreba i Beograda vidi u: A. G. MATOŠ, SD, XV, 232.-235.2.-235. XV.

^[1] A. G. MATOŠ, SD, IV., 88.-89.

EUROPSKI OBZORI AGM-A

Dubravko Jelčić nema dvojbe oko toga da je „Matoševa književnost avantura europskoga umjetničkog duha“.³²⁹ Matoša se smatralo prvim dosljednim Europljaninom u našim provincijalnim predratnim prilikama.³³⁰ „Mi nismo samo Hrvati; mi smo i Evropljani“, bio je vrlo jasan veliki hrvatski književnik.³³¹ Bio je „suviše Europljanin, uzdignut iznad svih jednostranosti i simplifikacija, stekavši (valjda u Parizu) naviku, kod nas još uvijek sasvim neuobičajenu i nepreporučljivu, da ne robuje ni onome što voli, da i u onome što voli razlikuje vrline od slabosti, mana i zabluda, da i prema onome što voli bude kritičan i strog - čak stroži i kritičniji nego prema nečemu što ga ostavlja ravnodušnim i do čega mu nije stalo“.³³²

Kad je došao živjeti u Pariz, ostvario mu se davni san i našao se u srcu Europe, na samim izvorima europske kulture i umjetnosti.³³³ U direktnom susretu s Parizom, u susretu s parnasovskom i simbolističkom poezijom, s Baudelaierom prije svega, kao što primjećuje Šicel, „Matoš će otkriti neke stvari koje će postati do kraja njegov literarni credo: uočiti će da se tajna umjetnosti krije u magičnoj snazi poetske riječi, a samim tim shvatiti će i golemu važnost i značenje jezika kao osnovnog sredstva za izražavanje svih emotivnih pobuda i ljudskih uzbuđenja u književnim djelima“.³³⁴

Bio je zanesen francuskim duhom, gotovo zaljubljen u Pariz, no ipak je zapisao: „Pariz je sve, samo nije škola za stjecanje karaktera.“³³⁵ U Parizu je napisao glavninu svog pripovjedačkog opusa, petnaestak novela među kojima i one najbolje.³³⁶ Upravo u Parizu je Matoš pripovjedač dosegao svoju punu mjeru. Ali ne samo Matoš-pripovjedač, nego i Matoš esejist. Njegova je kultura sve više „dobivala punoću i sigurnost, njegovo upoznavanje književnosti solidnost i širinu“.³³⁷ U Parizu je „konačno spoznao da nije barbarin, da je baštinik i sudionik bogate duhovne tradicije, da je Europljanin idejama i osjećajem.“³³⁸

„Prognanik, koji se sunčao na evropskom artizmu i zebao upravo romantičnom čežnjom za rođenim krajem, traži u ovakvoj literarnoj raboti, zapravo u kultu ljepote, svoju 'utjehu i okrjepu'. Zapad mu je istančao estetski ukus u traženju visokoga, simbolskog i intimnog, naravnog i impresionističkog stila, tako da je postao suveren u formi; artista; zapad mu je ulio težnju za finim senzacijama i plemenitim efektima, to jest da iz minimuma riječi izvuče maksimum efekta, maksimum ne samo boja no i muzike“, zaključit će o Matošu njegov suvremenik dr. Milan Ogrizović.³³⁹ Dok su europeizaciju hrvatske književnosti proklamirale sve grupacije Mladih³⁴⁰, upravo ju je Matoš „najupornije provodio u djelo. S jedne su strane njegovi originalni literarni tekstovi odavali nepomirljivog artista koji slijedi iskustva Parnasa i simbolizma, a s druge je strane brojnim esejima, ogledima, kritikama, feljtonima i novinskih informacijama upoznao našu literarnu javnost s recentnim zbivanjima u francuskoj i (rjeđe) njemačkoj književnosti, te posredno uvodio nove kriterije u kritički govor o hrvatskoj literaturi“.³⁴¹

Nema nikakve dvojbe da je Matoš bio ključna figura novih umjetničkih tendencija koje dovele do direktnog povezivanja Hrvatske s kulturom Europe. Od svih hrvatskih književnika svog vremena on je zaista najbolje upoznao europsku literaturu na njezinim izvorima. To se prije svega odnosi, piše Jelčić, na liriku francuskih simbolista i njihove preteče Baudelairea, od kojih preuzima, na primjer, lirsku formu soneta.³⁴² Matoš nije pisao samo o Europi, nego i o Americi. Za nj Amerika je „danas najbolja škola radinosti, samopouzdanja, najbolja škola energije“.³⁴³ Ipak, američka civilizacija je „inferiornija od europske jer joj je najglavniji reprezentant bogataš“.³⁴⁴

Matoš je pisao i o karakteristikama pojedinih europskih naroda i država. Pisao je tako o Austriji, Češkoj, Engleskoj, Francuskoj, Italiji, Japanu, Mađarskoj, Njemačkoj, Rusiji, Grčkoj, Španjolskoj, Švicarskoj, Ukrajini kao i o Židovima tada bez Države Izrael.³⁴⁵

329 D. JELČIĆ, *Matoš*, 286.

330 A. G. MATOŠ: *In memoriam - o 20-godišnjici pjesnikove smrti*, 13.

331 A. G. MATOŠ, *SD*, XIII., 84.

332 D. JELČIĆ, *Matoš*, 45.

333 D. JELČIĆ, *Matoš*, 93.

334 M. ŠICEL, *Matoš*, 8.

335 A. G. MATOŠ, *SD*, XVII., 277.

336 D. JELČIĆ, *Matoš*, 179.

337 D. JELČIĆ, *Matoš*, 181.

338 Isto, 183.

339 Milan OGRIZOVIĆ, u: *Uspomeni A. G. Matoša*, 9.

340 Riječ je o poznatom sukobu unutar hrvatske književnosti. Stari su, pojednostavljeno govoreći, zastupali realistički (utilitarni), a Mladi modernistički (neutilitarni) koncept literature. Bagić, 58.

341 K. BAGIĆ, *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleža*, 59.

342 D. JELČIĆ, *Matoš*, 93.

343 A. G. MATOŠ, *SD*, IX., 40.

344 Isto, 36.

345 Vidi: Antun Gustav MATOŠ, *Domoljubne misli. O naciji i politici*, ur. D. ORAIĆ TOLIĆ, Šareni dućan, Koprivnica, 2014., 76.-105.

Davor Dijanović, 2011.

Kroz teme kulture i književnosti Matoš je zapravo bistrio političke teme. Progovarao je o položaju Hrvatske, o Europi, o odnosu nacionalnog i internacionalnog i drugim pitanjima koja su zaokupljala pozornost tadašnje Europe.

Davor Dijanović, 2011.

Svoje europske obzore Matoš nije možda nigdje tako jasno iskazao kao u sljedećim retcima: „Vi dobro znate, da je ponajveća naša strast Evropa, Zapad, Evropa umjetnosti, znanja i slobode, pa ako danas slušamo s poštovanjem svaki novi zvuk te velike kulturne simfonije, ne radimo li isto, što su činili najbolji naši literarni prethodnici? Mi nismo samo Hrvati; mi smo i Evropljani, i kad je najveća Evropa upravo ona, koja je manje Kina u kulturnom pogledu, što da mi svoju glupost i indolentnost upašemo manastirskom ekskluzivnošću? Zar nije i domovina obrazovanja g. Šegvića izvan Hrvatske, u antinacionalnom, papskom, latinskom Rimu? Nije li Carlyle đak njemački, Nietzsche francuski, Taine engleski kao Voltaire, Montesquieu i Lessing. Nisu li književne struje u Evropi, o kojima tako prezrivo besjedi naš kritičar, cirkulacija evropske krvi, putovanje velikih misli iz naroda u narod? Nijesu li i naši ‘stari’ imitatori i učenici Evrope, većinom Njemačke, đaci Evrope drugoga ranga, dok mi, upravo ja, više simpatišem Francuskoj i Engleskoj“.³⁴⁶

Davor Dijanović, 2011.

„Naša umjetnost će samo onda biti nacionalna kada bude evropska, tj. kada će biti originalan hrvatski izraz, posebna nacionalna forma duha punog najevropejskijeg sadržaja. Samo slabi dusi se boje - kao slabe industrije - strane konkurencije, pa posežu za protekcionističkim metodama ekskluzivnog nacionalizma“, dodaje Matoš na drugom mjestu.³⁴⁷

Davor Dijanović, 2011.

Razlog Matoševa originalnog suodnosa s europskim uzorima njegova je „osoba i njegova pripadnost hrvatskoj kulturi. To se posebno jasno vidi u načelu krajolika u putopisno-feljtonističkoj prozi gdje to načelo dominira. Barrésova i Amielova ideja o pejsažu bile su samo poticaju u kojemu je Matoš na tragu hrvatskih pastoralnih tradicija i iskustva zavičajnosti prepoznao simbol vlastitoga i narodnog identiteta, a zatim taj simbol oblikovao u simbiozi impresionizma i simbolizma uz primjesu secesije i drugih stilskih sastavnica“.³⁴⁸ U putopisno-feljtonističkoj prozi Matoš je „pomirio kulturu i

prirodu, subjekt i objekt, dušu i svijet, neposrednu osjetilnost i erudiciju, osobu i naciju, artizam i angažman, Hrvatsku i Europu. U tome neodređenom žarnu s temom krajolika došlo je do miješanja dvaju žanrova, poezije i proze, dvaju medija, književnosti i novinarstva, do istodobnoga supostojanja svih stilova, a napokon i do onoga po čemu je Matoš bio osebujan i u hrvatskoj i u europskoj književnosti svoga doba: do stapanja umjetnosti i života, književnosti i biografije. Putopisi i feljtoni s temom krajolika nisu samo di Matoševa europskog konteksta, nego i njegov originalni doprinos tomu kontekstu“.³⁴⁹

Davor Dijanović, 2011.

Milutin Cihlar Nehajev smatrao je da je „Matoš bio prvi među prvima. Od njegove generacije i njegova kruga do danas, ne znam nikog, koji bi toliko zaslužio, da nas reprezentuje pred Evropom“.³⁵⁰ Barac ga smatra prvim hrvatskim novinarom „evropskog tipa, koji nije samo referent o domaćim vijestima ili sastavljač političkih novinskih članaka u duhu stranačkih efemernih potreba, nego slobodan i otvoren duh, kojega interesuje sve što zaokuplja čovječanstvo u nekom periodu i koji tome daje zaokruženu literarnu formu.³⁵¹ Od njega, smatra Ljubo Wiesner, „započinje novo doba hrvatske književnosti, koje se približuje evropskom književnom zbivanju i evropskim književnim mjerilima; o prvi živi s evropskom literaturom i pomiče naš književni interes i stvaralački priklon posve na Zapad“. Njegova djelatnost, međutim, nije samo književna, nego je „značajna društveno, gotovo politički: *u naše uske prilike unosi širinu evropskog gledanja*“.³⁵²

Davor Dijanović, 2011.

Već iz navedenoga jasno je da se Matoševo djelo može smatrati „izvrsnim predloškom, pa i najzahvalnijom podlogom za tematiziranje odnosa ‘doma’ i ‘svijeta’, nacionalnoga³⁵³, hrvatskoga i internacionalnoga, europskoga“. To ne proizlazi samo iz činjenice da je on godinama boravio u Ženevi, odnosno Parizu, pa ni iz toga da je jedva skrivao utjecaje koje su na nj imali europski i američki autori, nego „ponajprije iz toga što je puno puta pozivao svoje suvremenike da se ugledaju u europske kulturne uzore i što je sustavno nastojao upoznati hrvatsku kulturnu javnost s europskim književno-umjetničkim trendovima“.³⁵⁴ Dok su Mladi i Stari smatrali da artizam isključuje nacionalizam ili obrnuto, Matoš je pokazao da je moguće biti i umjetnik i nacionalist.³⁵⁵

Davor Dijanović, 2011.

Svoje stavove o odnosu individualizma, ali i nacionalnoga i internacionalnoga Matoš je opisao u eseju *Književnost i književnici*. Tamo piše: „Dok je glavna pogodba za književnost prije svega osobnost, poznavaoi se modernog društva sve više i više tuže na nestajanje zanimljivih individua. Individualnost u literaturi je originalnost, a baš ona sve više i više iščezava. S jedne strane uništava individuum država svojom uniformisanom, jednolikom mehanizmom, militarizmom i grdnim administrativnim kolektivističkim teorijama i organizovanim gomilama. Byronov Gusar, Heineov Oslobođilac, Car Hugoov i Mussetov, Mickiewiczev Mesija i Balzacov Skorojević je Napoleon, a kamo danas pjesnicima takav model? Pa i sam moderni život jednakom organizacijom rada, jednolikošću prometa, trgovine i politike, jednakim toaletama, mislima, odgojem, administracijom, kazalištima, žurnalima, postao je sve jednoličniji, neoriginalniji. Običaji, misli, frakovi, novine i radnici posvuda su danas tako istovjetni da današnja Europa nije više samo pojam geografskoga, nego i kulturnoga jedinstva. Zato i literature nisu više samo nacionalne nego su i europske u tolikoj mjeri, da su nacionalne često samo jezikom i da su sve manje i manje originalne. Cirkulacija je i kontakt modernih ideja tolik da se ne da ni pregledati a kamoli kritično kontrolirati. Jezici, vjere i uvjerenja se pomiješaše u haotično klupko, svaki dan zakučastije i zagonetnije kao kod zidanja babelske kule, a već Guziot je upotrijebio izraz ‘intelektualna anarhija’. To ‘pometenije jazikov’ uzrok je sve većoj površnosti i onomu velikomu kulturnomu zlu koje tek mi moderni Hrvati poznajemo u svoj plitkoj, majmunskoj karikaturi i idiotskoj grozoti: frazerstvu“.³⁶⁷

Davor Dijanović, 2011.

Matošu se kao starčevićancu iznad svega gadio činovnički, ponizni i puzavi mentalitet Hrvata.³⁶⁸ Iz Pariške izložbe javlja da je tamo opazio „da Svi hrvati imaju nješto ropskog, lakajskog u govoru i ponašanju“.³⁶⁹ Matoševo oštro pero tek bi danas imalo što za napisati po pokušajima posvemašnje unifikacije unutar Europske unije i o „borbi protiv glupih nacionalista“, kako se pred koju godinu izrazio bivši predsjednik Europske komisije Jean-Claude Juncker. A tek bi imao što za napisati o hrvatskim političarima koji sluganski pužu pred Bruxellesom i hvale se kako su nacionalizam u Hrvatskoj sveli na bezopasnu mjeru.

Matoševe nesumnjivo europske obzore, uzore i nadahnuća pojedinci su nastojali iskoristiti - u kontekstu procesa hrvatskog ulaska u Europsku uniju - kao instrument potiskivanja euroskeptičnih i nacionalističkih tendencija u hrvatskom javnom životu, navodeći kako on nije priželjkivao bilo kakvu europsku suradnju, nego baš „današnju Europsku uniju“³⁵⁶, kao da se može staviti znak jednakosti između Europe i Europske unije. Istina je ipak ta da je Matoš bio hrvatski nacionalist, a njegovi su ga suvremenici ponekad nazivali i „najnacionalističijim“ hrvatskim književnikom.³⁵⁷ I kad govori o Europi i kad se zalaže za europske vrijednosti, Matoš govori o Hrvatskoj i zalaže se za nju kao hrvatski rodoljub i nacionalist.³⁵⁸

Davor Dijanović, 2011.

Matoš je ostao „hrvatski nacionalist, pa i u doba svog najjačeg kozmopolitizma“.³⁵⁹ Ni dugogodišnji boravak u inozemstvu nije od Matoša stvorio kozmopolita, nego „energičnijeg, latinskijeg Hrvata“. I sam će Matoš zapisati da je Hrvatska postala „filosofskim i moralnim zaključkom mog Pariza i tu mi se, u gadu, jadu, nadljudskom naporu i izmrcvarenosti Domovina ukaza u prilici jedne nevine, čestite hrvatske djevojke, pametne i vjerne“.³⁶⁰ Nacionalno i europsko nerazdvojive su sastavnice njegove umjetnosti i njegova intelektualnog stajališta, prema kojemu nije moguće shvatiti europsko bez nacionalnoga, hrvatskoga, niti je hrvatsko shvatljivo bez europskoga konteksta i suodnosa s Europom.³⁶¹

Davor Dijanović, 2011.

Matoševe europske misli „nisu nikad u ulozi slabljenja hrvatske težnje za nacionalno-političkim oslobođenjem i državnim osamostaljenjem, nego upravo obrnuto - u ulozi jačanja tih težnji“.³⁶² Njemu je draže gaziti gnojište svoje domovine nego pariške pločnike.³⁶³ Nema nikakve sumnje, piše Jonjić, „da je Matoš tijekom dvadesetak godina svoga javnog djelovanja bio pristaša kulturne razmjene i kulturne, pa i gospodarske, donekle i političke suradnje s drugim narodima i državama, ali nikad svjesno nauštrb hrvatske samosvojnosti, hrvatskog identiteta i hrvatskog imena nauštrb hrvatske političke, odnosno državne neovisnosti.³⁶⁴ Članak *Verlaineov život* Matoš započinje konstatacijom da kada se „poeuoprljuje svaka, pa i naša književnost, veliki europski duhovi postaju svojina svih nacionalizama, pa i našega“.³⁶⁵ Za nj glazba je „umjetnost internacionalna, ali nema dobre muzike a da nije skroz-naskroz nacionalna“.³⁶⁶

Davor Dijanović, 2011.

^[1] 346 A. G. MATOŠ, SD, XIII., 84.

^[2] 347 A. G. MATOŠ, SD, XIII., XVI., 59.

^[3] 348 D. ORAIĆ TOLIĆ, Čitanja Matoša, 81.

^[4] 349 Isto.

^[5] 350 Milutin CIHLAR NEHAJEV, „Epitafij Matošu“, Jutamji list, III, br. 620, 22. ožujka 1914., 1-2.

^[6] 351 Antun BARAC, „Predavanje o A. G. Matošu“, In memoriam - o 20-godišnjici pjesnikove smrti Wiesnerova biblioteika, Zagreb, 1934, 12.

^[7] 352 Ljubo WIESNER, Studija o A. G. Matošu: Fragmenti, prir. Dragutin Tadijanovć, Ceres, Zagreb, 2002., 115.

^[8] 353 O samoj ideji nacije Matoš ideji nacije nikada nije posvetio jedinstven rad nego je stavove o njoj raspršio u mnoštvu tekstova različitih žanrova, no analiza Filipa Kozine pokazala je „da se iz njih mogu destilirati njegovi konzekventni stavovi o nizu čimbenika koji, barem u slučaju Hrvatske, mogu tvoriti njezinu cjelovitu i sveobuhvatnu ideju i viziju. Matoš je inzistirao na svim, međusobno prožetim elementima koji čine temelj izgradnje nacije. Jezik dominantne etničke skupine na određenome području (koji definiraju duhovne, osjećajne, jezične i Warne relacije čovjeka i prostora) on je vidio kao važnu razlikovnu kategoriju nacije. No kako jezik i etnija nisu i ne mogu biti jedini nositelji nacije, on je veću vrijednost pridavao zajedničkomu povijesnom iskustvu - kako političkomu, tako i kulturno-civilizacijskomu. Posebnost toga iskustva rađa specifične mitove i simbole koji se kodificiraju i razvijaju u kulturnoj praksi tvoreći tako dinamičan duhovni obzor nacije, tj. njezinu tradiciju. Kao svjedok vremena u kojem Hrvatska nije imala slobodu, Matoš je bio svjestan krhkosti položaja i perspektive navedenih čimbenika pa je njihovu zaštitu vidio u istocijnosti i solidarnosti političkih te gospodarskih djelovanja u kojima je vidio oruđe za ostvarenje slobodne i nezavisne države, tj. okvira koji bi naciji i institucionalno jamčio egzistencijalni - duhovni i materijalni - opstanak, sigurnost i razvoj. Drugim riječima, pokazuje se da je volja bivanja dijelom nacije jedan od najvažnijih čimbenika pri izgradnji ili razgradnji nacije. Lišena banalnoga materijalnog interesa i predznaka, volja može na području duha, odnosno kulture kao refleksa navedenih elemenata, imati svoje snažno uporište. Upravo zato Matoš posebno mjesto u ideji nacije daje kulturi - onoj koja snagom kritičkoga domoljublja zrcali prošlost, djeluje na sadašnjost i otvara putove za budućnost, odnosno onoj koja pruža dovoljno jake identifikacijske magnete koji na okupu mogu održati mnoštvo centrifugalnih i centripetalnih sastavnica nacije“. (Filip KOZINA, „Ideja nacije u Antuna Gustava Matoša“, Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, 199-200.)

^[9] 354 JONJIĆ, T., Antun Gustav Matoš pod Starčevićevim barjakom, 774.

^[10] 355 Vinko NIKOLIĆ, „A. G. Matoš: Prigodom 40-godišnjice smrti“, Hrvatska revija, 1954., 257.

Polemizirajući s modernistima i naprednjacima Matoš će jednom prilikom napisati: „Ja ne mogu razumjeti narodne umjetnosti, otrgnute od temelja naše narodne kulture - veli Richard Wagner koji baš neće biti manje moderna od naših modernista. Naša lijepa knjiga mora prije svega biti narodna, jer je narodna pjesma, temelj naše pismenosti, estetična kao djela najnepomirljivijeg artizma. Duh hrvatski je par excellence i od rođenja estetičan. Naša knjiga mora biti u čistom hrvatskom duhu, tj. u čistom hrvatskom slogu, a čistoga hrvatskoga stila nema bez čistoga hrvatskoga jezika. Narodne kulture nema bez prirodnoga razvitka, dakle bez slobode. Književnost mora ponajprije biti slobodna, a slobodne književnosti nema bez slobode narodne. Zato je svaki hrvatski književnik najprirodniji i najčišći zatočnik hrvatskog jezika i hrvatske slobode. Čuvanje dragoga, slatkoga, svetoga jezika pradjedovskoga, obrana i borba za njegovo oslobođenje, evo zajedničkoga temelja hrvatskomu književnom radu, evo prirodne tendencije cijeloj našoj književnosti. Kao najglavniji izraz neoslobođenoga naroda i nosilica njegovih uzora, naša književnost treba nositi vidljiv pečat vjekovnoga i neslomljivoga nastojanja da Hrvat bude slobodan u slobodnoj Hrvatskoj“.³⁷⁰

Davor Dijanović

I danas bi neki u Hrvatskoj htjeli biti papskijima od pape, tj. većim europejcima od stanovnika Bruxellesa. U pravilu, riječ je o lažnim Europejcima, mahom bivšim pristašama jugoslavenske ideje koji su samu jednu nadnacionalnu ideologiju deklamatorski i trubuhoborački zamijenili drugom. Njima je potpuno nepoznata povijest one duhovne, kršćanske Europe, Europe umjetnosti i kulture. Kao ni Starčević, ni Matoš nije bio zagovornik izolacionističkih rješenja, ali je pružao otpor nekritičnom preuzimanju tuđega, nije prihvaćao imitatorstvo, a najmanje je bio spreman tomu da se vlastiti interesi podvrgnu tuđima.³⁷¹ Od njega bi štošta mogle naučiti mnoge osobe iz hrvatskoga javnog i političkog života.

Davor Dijanović

U članku *Narodna kultura* Matoš sažima svoje poglede o odnosima različitih europskih književnosti: „Nema ni jedne europske književnosti a da nije nastala pod utjecajem tuđe. Prema tome je studij tuđih kultura najbolje sredstvo za podizanje svoje i najbolji je nacionalista onaj koji je dobar Europejac. Pa kakve bi i svrhe imala nacionalna kultura da se njom može koristiti tek jedan narod? One vrijednosti koje vrijede tek jednoj rasi, inferiorne su vrijednosti. Samo ovakva narodna kulturna stečevina koja može postati sveopćom i čovječanskom, samo takva stečevina je velika narodna stečevina. Hegel je Nijemac, ali je koristio ruskom nacionalizmu, oplodivši kritiku Bjelinskoga i djelujući tako na stvaranje ruskog romana. Schopenhauer je - Hrvat, jer je djelovao na shvatanje nekih naših pripovjedača. Kulturna nacionalna ekskluzivnost, ‘kinezština’, dolazi otud što se zamjenjuje pojam političke i kulturne narodnosti. Ako

su narodnosti suprotne, dušmanske pojave kao grupe zasebnih interesa političkih, one su kao kulturne grupe velika harmonija koja se zove čovječanstvo, gdje ni jedan narodni glas, pa bio i najslabiji, nije suvišan. Čitajući Petöfjjeve rodoljubne zanose, u nama se budi ljubav za vlastitu otadžbinu. Italija renesanse nam je politički škodila, ali zar bi bez nje imali stariju našu literaturu? Francuska XVIII. vijeka drži u kulturnom vazalstvu Njemačku; Fridrik Veliki zna samo francuski, Lessing, Winckelmann, Schiller i Goethe traže uzore u tuđim kulturama, a danas znamo da je ta ‘tuđinska’ epoha bila u Njemačkoj klasična, njemačka, od koje Nijemstvo živi i danas“.³⁷² „Danas je kultura to nacionalnija što je europskija“, dodaje Matoš i nastavlja: „Najjači, najvitalniji nacionalizmi su oni koji su najmanje nacionalni, jer snaga narodne kulture nije u sposobnosti odbacivanja, eliminacije, već u moći primanja, apsorbiranja što više tuđih kulturnih elemenata.³⁷³ „Biti u kulturi samo Hrvat znači biti vrlo jadan Hrvat. Čovjek, poznavajući samo hrvatske kulturne stečevine, ne bi možda mogao biti ni sasvim naobražen čovjek. Tuđa kultura je najbolji dio hrvatske savremene kulture, i kao ostali narodi mi možemo svoju kulturu stvoriti samo upotrebom tuđih kulturnih elemenata. Najbolja patriotska škola je tuđina. Renan je bolji učitelj hrvatstva od svih naših novina. Djevica Orleanska može biti hrvatskim, kao što Brut i Caesar bijahu francuskim idealom. Najmoćnija narodna kultura je ona koja ima pogodaba da se okoristi svim nacionalnim kulturama. Pariz, Berlin ili London nisu produkti jedne, no svih kultura. Mi ćemo biti tek onda kulturni, kada sve moderne kulturne glavniye struje nađu izraza u našem jeziku, kad hrvatstvo kao kultura francuska ili njemačka bude jedan abrege, okvir za težnje vascijelog kulturnog čovječanstva“.³⁷⁴

Međutim, poetiku i poglede na književnost Matoš nije izgrađivao mehaničkim „presaðivanjem“ tuđih poetika na naše tlo, nego je - kako ukazuje Bagić - poštivao specifičnu situaciju u kojoj se naša književnost nalazila i specifičnu ulogu koju je imala za hrvatski narod, koji je u to vrijeme živio u Austrougarskoj Monarhiji. Matoš je tako istodobno bio literarni kozmpolit i iskreni hrvatski nacionalist“.³⁷⁵ Matoš se, dakle, s europskom kulturom i djelima drugih pisaca nije susretao po načelu ilustrativnosti (imitacija, utjecaj i sl.), nego po „načelu iluminativnosti (druga kultura i drugi tekstovi samo su povod za autorov vlastiti tekst i njegovu kulturu“.³⁷⁶

Davor Dijanović

Njegov je nacionalizam kristalno jasno vidljiv kad piše da je Hrvatska „hrvatska samo u zatišju. Na ladanju, u selima i u malim mjestima“. Ladanje je „u većem skladu sa pejzažem i narodnom našom dušom i zato je meni Domovina, pravi narod i prava Hrvatska na onim mjestima u kojima ima najmanje tuđinštine a najviše našeg duha, a to su stara historijska mjesta bez utjecaja tuđinske modernosti kao Senj, naš Grič, Trogir ili

Varaždin, ili pak mala gnijezda u kojima je pučka duša i karakter pejzaža i okoline ostao nepromijeljen.“³⁷⁷ „Nema na svijetu ništa ljepše od hrvatske zemlje, od našeg ladanja. Naužite se do mile voljice. Neka Vas tješi i sokoli taj najdivniji stvor, to kandilo iz kojega sve do mene struji vječna hrvatska duša“³⁷⁸. Na drugom će mjestu dodati da gdje je Hrvatska najbjednija, tu je najhrvatskija.³⁷⁹

Davor Dijanović

Veliku ljubav Matoš iskazuje i prema Zagrebu: „(...)ima li Hrvatu ljepšeg mjesta na svijetu od toga brda, od tih starih kuća i domaćih zakutaka, kada noću nema na Griču nikakvog tona koji bi smetao skladu dojma. Pod brijegom, u beskrajnosti svjetla novi Zagreb u mraku, kao čaroban san u dnu vode, svud uokolo vidici rodne zemlje sa srebrnim pojasom Save. (...) Koji nemaju sposobnosti da se u dodiru s historijskim mjestom, živim simbolom kontinuiteta narodne vitalnosti, intuitivno okoriste energijama što odovud izviru, ne mogu nikad postati nastavljači kolektivnog i historijskog determiniranog nacionalnog zadatka“.³⁸⁰

Davor Dijanović

U tekstu *Lijepa naša domovina* Matoš piše da „ideja patriotizma, ljubav domovinska izmirila je prvu hrvatsku romantiku sa društvom (narodom) i sa prirodom (Hrvatskom), spasavši tako stariju našu poeziju od svjetske boli, od pesimizma i od egoističnog individualizma, stvorivši od naše književnosti najjače sredstvo za narodni preporod i za obranu od tuđinštine. Hrvatska priroda, naše ladanje daje zdravlja našoj knjizi, i vječna je Mihanovićeva zasluga što je otkrio taj momenat hrvatskog pejzaža sa Vrazom u Samoboru i Demetrom na Grobničkom polju“.³⁸¹

Davor Dijanović

Pozivajući na vraćanje ljepoti hrvatskog krajolika Matoš poetski piše: „Domovino, lijepa naša domovino, dogmo skepse, čežnjo našeg ropstva, simbole naše duše, vezo naša sa Bogom i čovječanstvom, jedina dužnosti i najviši naš zakone, zipko i grobe, kruše naš svagdašnji, slatko mlijeko jezika majčinoga, drevna kraljevino o koju se na skrletnoj krpi kockaju vjerolomci kao za roba afrikanskoga, draga, sveta, gažena, mučenička zemljo Hrvatska! I tamo, gdje je hrvatska misao ugasnula pod žuljevitim pločama misirskog robovanja, bdije Genij Domovine i govori kroz tišinu šume, putovanje oblaka, ritam rijeke i pjesmu ptica, riječi utjehe usnulim sinovima. Jer teško otadžbini, gdje je kao u Hrvatskoj slovo nijeme zemlje slobodnije i zdravije od misli i riječi narodne!“³⁸²

Davor Dijanović

O „pradjedovskoj“ grudi pisat će i u podlistku *Ladanjske večeri* u kojemu iskazuje veliku zabrinutost nad Hrvatskim i hrvatskim

narodom. „Srce mi sasvim drukčije kuca, krvi mi neobičnije kola: zemlja, koja domovina, pušta mi u ovom ležanju kao kroz korijen u tijelo balzam svojih sokova, a srce mi buja, kipi i lupa u ritmu mističnog krvotoka ove svete grude. Karanfile, crveni i mirišljivi, tu u travi mi smo braća! Oblaci, tihe čerge i karavane oblačne, naši pustolovni putovi i efemerne sudbine su zajedničke! Zemljo, sveta grudo pradjedovska, ja sam tek kaplja tvoje izmučene krvce, listak tvog starodrevnog drveta, nova karika u nizu tvojih grobova, kukavni atom u kompleksu tvojih nesreća, i osjećam da nikad nikakva hrvatska usta neće znati iskazati hijeroglife onih tvojih riječi pred kojima zapanjen i orajen ležim kao pred idolom u iskonskom mucanju i mirodijskom mirisu tvoga šarenog cvijeća“.³⁸³

Davor Dijanović

Odnosu nacionalnog i internacionalnog Matoš se vraća i u osvrtu *Povodom kazališnog jubileja*. Tamo ističe da je narodnost „jedina prava pogodba pravoj umjetnosti. Samo velike narodne umjetnosti imaju snagu postati internacionalne, međunarodne. Naše kazalište još nije nacionalno u potpunom smislu riječi, jer mi još nemamo velikog hrvatskog repertoara dramatičnog i muzikalnog“.³⁸⁴ Za Matoša „kazalište nije moralna škola u zasukanom smislu Fr. Schillera i Nijemaca, koji ni danas još nemaju pravog njemačkog kazališta, ali kazalište je bez svake sumnje najbolja nacionalna govornica i najbolji regulator narodnih i društvenih običaja“.³⁸⁵ Međutim, „naše kazalište nije najviša točka našeg društva i najbolje mjerilo socijalnih naših odnošaja, jer to ne može biti. Nismo slobodan narod, pa na žalost nemamo ni slobodnog kazališta“.³⁸⁶ Naša književnost i naša narodna politika za Matoša su istovjetne „po tome što se bore za naš čisti narodni jezik. I naše kazalište ima taj sveti cilj. Naša pozornica je prije svega tvornica u kojoj se čisti i od ostalih nečistih sastavina razlučuje zlato, žeženo i čisto zlato jezika hrvatskog, i to suho zlato, očišćeno i sjajući se žutim bojama živodajnoga sunca u ustima bogoduhe diktije hrvatske, treba da se pretvara u nove nakite, u nove grivne i burme, treba da se upriliči za nove jezične oblike, za nove društvene potrebe. Naše kazalište dakle treba prije svega biti kult jezika, kult finog, pravilnog i elegantnog jezika, kult pravog razgovora i konverzacije hrvatske, pa će vremenom postati najpozvanija govornica svih čista ideala duše hrvatske, prava slika hrvatskog kulturnog i političkog oslobođenja, a ne – kao djelomice dan današnji – slika našeg kulturnog vazalstva i vandalstva: mjesto za operetske zabave i ‘svijet gdje se dosađuje’, na čelu slobodne narodne prosvjete.“³⁸⁷

Davor Dijanović

Premda je bilo pokušaja, primjerice onih Tina Ujevića, da se Matošev nacionalizam poistovjeti s onim od francuskog

^[1] A. G. MATOŠ, SD, IX., 291,.

^[2] JONJIĆ, T., Antun Gustav Matoš pod Starčevićim barjakom, 784.

^[3] AGM, SD, IV., 268.

^[4] Isto.

^[5] Isto.

^[6] K. BAGIĆ, Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleže, 60.

^[7] D. ORAIĆ TOLIĆ, Čitanja Matoša, 81.

^[8] AGM, SD, XI., 212.

^[9] AGM, SD, XIX., 233.

^[10] AGM, SD, IV., 43.

^[11] A. G. MATOŠ, SD, V., 176.

^[12] A. G. MATOŠ, SD IV., 295.-296.

^[13] Isto, 296.

^[14] A. G. MATOŠ, SD, V., 198.-199.

^[15] A. G. MATOŠ, SD, X., 165.-166.

^[16] Isto, 166.

^[17] Isto, 167.

^[18] Isto, 167.-168.

književnika i političara Maurice Barrèsa, Josip Tomić ispravno će zaključiti da u pogledu njegova nacionalizma „možemo sa sigurnošću reći da mu kao hrvatskom nacionalistu i starčevićancu od mladih nogu nije trebalo tražiti evropskih uzora, a najmanje Barrèsova nacionalizma. Barrès je odigrao sekundarnu ulogu u Matoševu nacionalizmu, najmanje u književnom pogledu, ma što o tome tvrdio Tin Ujević. (...) Matošev je odgovor uvjerljiviji od Ujevićeva napada: ‘Govoreći o našim krajevima, ja sam u modernom duhu nastavio ono što o njima rekoše Vraz, Mihanovića, Šenoa, Fr. Marković i drugi prije njih, kao pjesnik Dubrave i Reljković. (...) Ne može se zanijekati svaka veza između Matoševa i Barrèsova nacionalizma. Nacionalistička su strujanja, početkom XX. stoljeća, bila u modi, pa je Matoš i s te strane smatrao kako treba da bude na europskoj razini. U Francuskoj Barrès nije bio jedini nacionalist. Tu je uz ostale bio i J. Lemaitre, Leon Daudet, Charels Maurras i drugi. Da je bilo Barrèsovih književnih natruha u Matoševoj frazeologiji, o tome nema nikakve sumnje. Ali postoje i mnoge idejne razlike između Barrèsova i Matoševa shvaćanja nacionalizma. Barrèsov je mističan, da ne kažem metafizičan, dok je Matošev materijalističan, razuman, ali poetičan. (...) Kod Barrèsa mrtvi djeluju kroz žive, sačinjavajući jedno biće. Kod Matoša ne djeluju deterministički kao kod Barrèsa. Matoš priznaje da dijeli neke Barrèsove misli, ali ne sve: ‘Jest, ja dijelim mnoge ideje Barrèsove’ (...) Matoš vrlo dobro liči svoje nacionalističke i patriotske osjećaje od književnih umjetničkih proizvoda podredivši i svoj nacionalizam umjetnosti, odnosno svom artizmu. Matoš je svoj stav prema Barrèsu odlično rezimirao u svom pismu pisanom na francuskom i upravljenom svom pariskom prijatelju i znancu Edouardu Championu (26. VI. 1901.): ‘Barrès me mnogo zanima radi svoje sličnosti sa Stendhalom (radnije: nasilnog afiniteta). Fantazija mu nije ravna zaključivanju, stil zaostaje za mislima. Originalnost, ako je uopće ima, sastojala bi se u njegovoj energiji. Kao umjetnik me ne zadovoljava. Knjige su mu odgojne i to jedino u književnom pogledu.’³⁸⁸

Josip Tomić, 1900.

U članku *Umjetnost i nacionalizam*, komentirajući jedan tekst dr. Branimira Vizner-Livadića Matoš iznosi mišljenje da je naša kritika „odista odviše nacionalistična kada ocjenjuje umjetničke proizvode tek nacionalistički ili čak strančarski (što biva u većini slučajeva), a premalo je nacionalistična kad u traženju da umjetnost posluži potrebama narodnim ne pita slaže li se umjetnik sa duhom, sa stilom narodnim. Jer, samo ono je umjetnina što je izraz, što je simbol izvjesnih osobina komplikovane i zagonetne, ali jedinstvene i individualne psihe narodne. Ma što rekao g. Vizner Livadić, Hamlet je Englez kao i svi ostali Shakespearovi junaci. Englez svojim spleenom, svojim humorom, svojim puritanstvom i svojim cantom.

Svaka prava umjetnost je nacionalna iz tog prostog razloga jer internacionalna umjetnost ne može postojati budući da nema internacionalnog umjetničkog izraza: izraza koji bi bio razumljiv u jednakoj mjeri svim narodima svijeta i koji ne bi bio svojom genezom nacionalan“.³⁸⁹ U istom eseju dodaje: „Kako je svaki nacionalizam oblik borbe, u toj borbi ima udjela i umjetnost bilo direktno bilo indirektno. I umjetnost je oblik dominacije, osvajanja, kulturne međunarodne borbe, izraz vitalnosti i životne sposobnosti narodne, forma otpornosti duha narodnog, ali samo toliko koliko ostaje čista umjetnost, koliko nije tendencijska u službi neumjetničkim ciljevima. Shakespeare je osvojio Evropu, za učenje engleskog jezika učinio je više od svih engleskih admirala i političara., bio je najveći pomagač širenju engleskog nacionalizma, ali ne zato jer je najveći engleski nacionalista, nego jer je prvi dramatičar modernog čovječanstva“.³⁹⁰

U nastavku Matoš ističe da nisu sve vrste umjetnosti nacionalne u jednakoj mjeri. „Najnacionalnija je književnost i poezija jer je vezana posebnim narodnim jezicima. Muzika, arhitektura i plastične umjetnosti nisu toliko determinirane izrazom, ali su kao i literatura izraz posebnih karaktera i duša narodnih“. Nacionalizam i internacionalnost „nisu kontradiktorni pojmovi u umjetnosti, kao što pokadšto nisu ni u politici.³⁹¹ Baš zbog toga što svaka prvoklasna umjetnina, produkt uvijek naroda, može postati međunarodnim dobrom, nacionalizam umjetnički (usuprot nacionalizmu političkom) nije negacija tuđih vrijednosti. Naprotiv. Baš bogatstvo i raznolikost narodnih posebnih kultura je pogodba za veliku simfoniju sveopćeg međunarodnog napretka. Danas je Evropa kulturnija no u doba kada joj se nametaše po jedan jezik i po jedan stil. Kako je svaki narod žica na glasnoj liri humaniteta, svaki predstavnike posebne narodne duše je već time ujedno i reprezentant čovječanstva. Molière, Dante, Goethe, veliki pjesnici i umjetnici, su nosioci genija svoje rase, i samo kao takvi narodni kristalizovani duhovi mogahu postati svjetionici humaniteta.³⁹²

Josip Tomić, 1900.

Umjetnina za Matoša „može biti nacionalna, ako i nije posljedica nacionalnih utjecaja“. Umjetnik „nije tek posljedica već je istodobno i uzrok društvenim utjecajima, pa je umjetnik to veći što je veća nerazmjernost između tih utjecaja, te se može reći da je velik umjetnik onaj koji je više djelovao na narod no narod na njega“. Štoviše, „umjetnik može biti narodniji od svog naroda, jer je uvijek izraz potenciranih osobina narodnog temperamenta“.³⁹³ Svaka je „umjetnost nacionalna, pa tražiti od umjetnosti da to bude je isto što tražiti od leda bude hladan i od vatre da bude vruća“.³⁹⁴ Matoš je znao da umjetnost, poezija može prijeći granice jezika i prerasti nacionalne okvire, postati univerzalna, samo je istinski i duboko nacionalna.³⁹⁵

Josip Tomić, 1900.

Matoš primjećuje da se u novije doba „zamjenjuje nacionalizam sa patriotizmom, pa kako je svaka umjetnost nacionalistička, traži se da svaka umjetnost bude patriotska. To ne znači samo tražiti od umjetnosti koja je prije svega slobodna izraz ljepote da bude tendencijska i neumjetnička, već je i ograničavanje emocijskih umjetničkih sredstava“. I zato pjesnici „koji su samo patriotski pjesnici, slabi su pjesnici, a ne treba zamjenjivati pjesnika slobode s pjesnicima domovine, jer domovina i narod može biti negacija one prave slobode bez koje nema ni umjetnosti“.³⁹⁶ On je protiv „nacionalistički patriotskih doktrina koje se u tobožnjem interesu čistoga narodnog stila dižu proti svim nenarodnim umjetnički utjecajima, kao da ima čistih narodnih umjetnosti i kao da ima naroda jedinstvenih čistih kao rasa“.³⁹⁷

Josip Tomić, 1900.

Osvrt o odnosu umjetnosti i nacionalizam Matoš zaključuje: „Naša umjetnost će, dakle, tek onda biti narodna u pravom smislu kada bude velika, kad bude u velikom i čistom hrvatskom stilu. Narodne naše melodije još nisu umjetnički obrađene i još na nadoše svog Chopina. Naši slikari već proučavaju hrvatski pejzaž, a naše kiparstvo je u Meštroviću našlo novih izraza za naš historijski heroizam, a u Frangešu novih oblika za naš poljski rad i za suvremene naše energije. U književnosti se sve više pazi na čistoću hrvatskog jezika i stila. Naš narod, umjetničkim darom jedan od prvih u Europi, nadaren u najvećoj mjeri talentom pjesničkim, muzikalnim i plastičnim, u umjetnostima kunatori i kuburi, jer mu je u životnoj opasnosti sam njegov jezik i narodni život. U takvim užasnim prilikama treba da je svaki Hrvat, dakle i svaki umjetnik, branilac časti i sudbine svoje domovine, jer samo oslobođena otadžbina može biti pogodba za slobodnu narodnu umjetnost. Interes slobodne umjetnosti hrvatske nameće dakle svakom našem umjetniku patriotizam kao prvu i najsvetiju dužnost a opominje li naša kritika umjetnike na tu dužnost nad dužnostima, ne griješi proti načelima slobodne umjetnosti, već ih - naprotiv --brani.³⁹⁸

Josip Tomić, 1900.

O položaju Hrvatske, ali i pravcima europskog razvoja Matoš će na jednom mjestu zapisati: „Jest, i proti Hrvatskoj je organizovana statička sila u svim modernim oblicima tiranije i korupcije, proti nama je militarizam, kapitalizam i antinacionalna organizacija proleterskih radničkih udruženja, ali mi, vjerujući u etične vrijednosti savremene Evrope, znamo da su pokojna vremena kada je Karlo Veliki mogao raseliti, iskorijeniti Sase, kada je austro-rusko-pruski apsolutizam upropastio Poljsku, jer danas, barem u Evropi, i najsurovije sile imaju samo dotle pravo postojati dok su etične, braneći interese više kulture i civilizacije. Veliki kapitalizam postoji samo kao pogodba konkurencije, natjecanja, bez kojega nema velikog napretka. Militarizam postoji, po (malo licemjernom) priznanju najmoćnijih njegovih reprezentanata, samo kao čuvar evropskog mira i reda. Teorijski internacionalizam socijalista u praski je svuda – osim kod nas – nacionalističan.

Josip Tomić, 1900.

396	Isto, 58.
397	Isto, 58.,
398	Isto, 60.
399	A. G. M., SD, XV, 167.-168.
400	A. G. M., SD, XVI., 90.

Veliki imperijalizmi, malim narodima kobni, nalaze uspjeha samo u barbarstvu neevropskih kolonija, dok se može predvidati vrijeme kada će zbog ekonomskih konkurencija, kao što je npr. sjeveroamerička, Evropa malo po malo morati ulaziti u ekonomski savez koji mora uroditi i savezom političkim. Društvo i politika sve više i više se demokratizuje, i pobjeda demokracije u Evropi bit će spas svih ugnjetenih i poniženih, pa i naš. Austro-ugarsko pitanje može se bez velike svoje štete razviti samo u pravcu najpotpunije narodnosne samouprave, kao savez helvecijskih općina. Na prijelazu iz nacionalne u ekonomsku fazu evropska politika mora se riješiti spona neriješenih nacionalnih problema, pa i problema hrvatskoga, koji je vrlo važan u austrijskom i balkanskom pitanju. Uskrs Lazara talijanskog, grčkog, rumunjskog, srpskog i bugarskog, ujedinjenja Njemačke i mirno odjeljenje Norveške od Švedske, neuspjelost većih tiranija da slome duh poljski, češki, irski, finski i mađarski jamče nam da se nalazimo u vremenu sveopćeg evropskog narodnog oslobođenja. Hrvatske svijesti neće slomiti ni mnogo veća sila od antidemokratskog, neplodnog, nasilnog, kulturno nerazvijenog i korumpiranog mađarstva“.³⁹⁹

Josip Tomić, 1900.

Na drugom mjestu Matoš piše da „sveopća europska politika dominira sve više i više posebnim politikama velevlasti, a načelo kulturne solidarnosti europskih naroda sve više i više prevladava, te nema sumnje da se polagano ali sigurno ide za tim da principi europske kulture i europske politike postanu istovjetni, da se načela nacionalnih i socijalnih revolucija slože sa rezultatima kulturnog rada“.⁴⁰⁰

Josip Tomić, 1900.

Pretjerano optimistično zvuče ova Matoševa promišljanja s obzirom na to da su napisana 1907., sedam godina prije izbijanja Prvoga svjetskog rata. No to je bio Matoš: hrvatski nacionalist koji se sanjao o Europi slobodnih i ravnopravnih naroda, Europi koja ne priznaje imperijalizme i koja ne dopušta čak ni postojanje neetičnih zahtjeva. Nezahvalno je špekulirati što bi osobe iz prošlih vremena mislili o današnjim političkim i društvenim pitanjima, kako bi ih prosuđivale, no za Matoša se, kao Starčevićevog sljedbenika, s velikom sigurnošću može predvidjeti da bi odbijao unionističko-federalističke koncepte Europske unije, kakve nam danas nudi bruxelleski politički tzv. mainstream, i da bi se zalagao za Europu ravnopravnih naroda i država. U tom smislu držimo da nam Matoševa misao, njegove opservacije ododnosu nacionalnog*i* internacionalnog, Hrvatske i Europe, i danas mogu davati jasan smjerokaz za odnose prema drugim narodima i nadnacionalnim organizacijama. Potrebno je graditi političku, kulturnu, ekonomsku i svekoliku suradnju, ali uvijek na temelju ravnopravnosti i poštivanja svih nacionalnih individualiteta.

Josip Tomić, 1900.

Antun Gustav Matoš bio je primjer prave kritičarske autonomnosti, ljudskog i osobnog integriteta, političke beskompromisnosti i nacionalne nepotkupljivosti. Hrvatskoj,

ali i Europi upravo danas nedostaju književnici, novinari, kritičari, ali i političari Matoševa kova koji će svaku izdaju i glupost nazvati pravim imenom te tako narodu pokazivati pravi put.

Iako situacija kao i u Matoševu doba u Hrvatskoj nije nimalo bajna, on nam i danas poručuje: „Mir vama, Hrvati, koji stradate, koji patiti, i za ljubavlju i slobodom ljudskom čeznete u sjeni Njegovog žuljevitog, krvavog križa! Vjerujte, vjerujte, spasit će vas vjera, a pošto je vjera i hrvatska sloboda, vjerujte u slobodu i radite za nju kao dvanaest neukih apoštola koji snagom vjere i svetog uvjerenja osvojiše svijet. Vjerujte u Hrvatsku koja nekad kao Francuska bijaše slika Marije, majke božje zs sedam mačeva u srcu na banskoj staroj zastavi! Vjerujte u domovini i molite za nju Boga ljubavi, mučeništva, slobode i potpunog požrtvovanja! Marulić je tako za nju plakao i molio u uzdasima svoje Judite. Gubec, Zrinjski, Frankopan, ilirske žrtve i Kvaternik prepatiše

za nju Golgote i crvene Kalvarije. Ona je molila u molitveniku jedne svijetle banice, Katarine Zrinjske. Ona se gorko kajala i besmrtnim suzama plakala u Suzama sina razmetnoga. Ona je pod znamenjem Kristovim obranila Dubrovnik, branila Krupu, Klis, Siget i padala Četrdeset osme za Hrvatsku i za kralja. Jedan Strossmayer ju je digao u visinu kao zlatni kalež vjere i ideala, a jedan Ante Starčević je za nju radio kao apoštol, živio kao pustinjač, a preminuo kao svetac. Vi se smješcate riječima Hrvatska i sloboda, a te bi riječi mogle biti našom vjerom - jedinim ciljem životnim. Bez toga je cilja smiješno hrvatski pisati, smiješno možda i živjeti onima, koji nemaju drugog vjerovanja...“⁴⁰¹

Vjerovati u Hrvatsku... Izostanak te vjere i danas, kao i u Matoševu, vrijeme dovodi do masovnih iseljavanja iz Hrvatske. Iz Hrvatske koju je Matoš, ujedno i veliki poklonik kulturne Europe, beskrajno volio i o čijim je ljepotama napisao možda i najljepše stranice u hrvatskoj literaturi i publicisti.

401 A. G. M., *SD*, XV., 298.-299.

LITERATURA

A. G. Matoš: *In memoriam - o 20-godišnjici pjesnikove smrti*, Vlasnici i izdavači: Ljubo Wiesner (Samobor) i Roko Matulić (Split), 1934.

BAGIĆ, K., *Umijeće osporavanja: polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krleža*, Naklada MD, Zagreb, 1999.

CIHLAR NEHAJEV, M., „Epitafij Matošu“, *Jutarnji list*, III, br. 620, 22. ožujka 1914., 1-2.

DIJANOVIĆ, D., „Prof. dr. sc. Dubravka Oraić Tolić: Matoš je aktualan i privlačan kao i prije sto godina“, Portal Hrvatskoga kulturnog vijeća, 4. svibnja 2014., <https://www.hkv.hr/razgovori/17575-d-oraic-tolic-matos-je-aktualan-i-privlacan-kao-i-prije-sto-godina.html>.

HÄUSLER, K., *Uspomene na A. G. Matoša*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.

HORVAT, V., *Matoševa poetika: Camao, prva pjesma, Baudelaire*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1994.,

JELČIĆ, D., *Matoš*, Globus, Zagreb, 1984.

JELČIĆ, D., *Nove teme i mete*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1995.

JONJIĆ, T., *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, Naklada Trpimir, Zagreb, 2008.,

JONJIĆ, T., „Pogledi Antuna Gustava Matoša na hrvatsko-srpske odnose“, *Pilar*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Vol. 7, br 13(1), Zagreb, 2012., 11.

JONJIĆ, T., *Antun Gustav Matoš pod Starčevićim barjakom*, AGM, Zagreb, 2019.

KOZINA, F., „Ideja nacije u Antuna Gustava Matoša“, *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, 199.-200

KRLEŽA, M., Predgovor u: Krsto HEGEDUŠIĆ, *Podravski motivi*, Minerva, Zagreb, 1933.

LIPOVČAN, S., „Relevantnost Matoševih sudova o Anti Starčeviću“, u: *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007., 246.

MATOŠ, A. G., *Sabrana djela A. G. Matoša*, sv. I - XX, ur. D. Tadijanović i dr., JAZU, Liber, Mladost, Zagreb, 1973.

MATOŠ, A. G., *Izbor iz djela*, Katarina Zrinski, Varaždin, 2008.

MATOŠ, A. G., *Domoljubne misli. O naciji i politici*, ur. D. ORAIĆ TOLIĆ, Šareni dućan, Koprivnica, 2014.

ŠICEL, M., *Matoš*, Novi list, Rijeka, 1966.

ISTI, „Magični trigram A G M“, *Ta kritika*, 7-37, Zagreb, Matica hrvatska, 1970., 7.-37.

NIKOLIĆ, V., „A. G. Matoš: Prigodom 40-godišnjice smrti“, *Hrvatska revija*, 1954.

ORAIĆ TOLIĆ, D., *Čitanja Matoša*, Ljevak, Zagreb, 2013.

STARČEVIĆ, A., *Izabrani politički spisi*, Izbor i uvodna studija: Pavo Barišić, Golden marketing – Narodne novine, 1999., 27.

ŠIMIĆ, S. *Izabrana djela*, Matica hrvatska – Svjetlo riječi, Sarajevo, 2009.

TOMIĆ, J., „A. G. Matoš i francuska književnost“, u: *Zbornik radova Hrvatska književnost prema evropskim književnostima: Od narodnog preporoda k našim danima*, ur. Aleksandar FLAKER i Krunoslav PRANJIC, Institut za znanost o književnosti Filozofskog sveučilišta u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1970., 365.-379.

Uspomeni A. G. Matoša, ur. dr. Branimir Ivakić, Odbor za podignuće njegova spomenika, Zagreb, 1938.

WIESNER, LJ., *Studija o A. G. Matošu: Fragmenti*, prir. Dragutin Tadijanović, Ceres, Zagreb, 2002.

A series of horizontal lines for writing, spanning the width of the white section of the page.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament. The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.

978-2-87555-119-1